AVRIGA

Zprávy
Jednoty klasických filologů

XLIV (2002) 1-2

JEDNOTA KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Praha

OMNIS HABET SUA DONA DIES.

MARTIALIS, *Epigrammata* 8, 78, 7

© Jednota klasických filologů, 2002
© KLP – Koniasch Latin Press, 2002

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-95-5

CO JE RÉTORIKA?[1]

Petr POTŮČEK *(Praha)*

Po dlouhý čas se mi v myšlenkách opakovaně vracela otázka, zda vytříbená mluva a neúnavné rozvíjení výmluvnosti přinesly lidské společnosti více dobrého či zlého. Když si na jedné straně vezmu hrůzy, které potkaly náš stát, a na druhé si vybavím pohromy nejvýznamnějších obcí, vidím, že nemalá část všech těch neštěstí vznikla přičiněním těch nejvýmluvnějších. Pokud se však vrátím při četbě starých spisů do dob nám velmi vzdálených, zjišťuji, kolik měst bylo založeno, kolik válek uhašeno, kolik nerozlučných spojenectví a úžasných přátelství bylo navázáno díky síle ducha, avšak s notným přispěním síly slova. A tak mne po dlouhém přemýšlení sám rozumný úsudek přivedl k názoru, že moudrost bez výmluvnosti málo prospěje společnosti, výmluvnost bez moudrosti vede většinou k příliš hořkým koncům – a neprospěje nikdy.

Takže: pokud se někdo ani trochu nezabývá tak zásadními a užitečnými otázkami, jako je správné jednání a povinnost, a utápí veškeré své síly v řečnických cvičeních, je sám sobě k ničemu a jako občan je pro vlast jako mor; kdo se však vyzbrojí výmluvností nikoli k útoku na statky své domovské obce, nýbrž k jejich ochraně, ten je v mých očích mužem maximálně schopným posloužit sobě i obci a občanem nejvíce hodným toho jména.

De inventione 1,1-3

Položit současnosti otázku, jak si představuje aktuální obsah určitého oboru, je dnes nejen užitečné, ale patří to jaksi k dobovému stylu. Odpověď na ni můžeme hledat v publikacích, které se u nás i v cizině označují jako „manažerské rétoriky“ a kladou si za cíl podat návod k účinnému způsobu praktické komunikace, běžné i formální. Za poslední tři roky vyšlo u nás těchto knížek nejméně sedm. Po určité povinné počáteční úlitbě historickým počátkům antické rétoriky, kterou většinou klasický filolog protrpí s notnou dávkou sebetrýznění, se pozornost obrací zejména ke správnému dýchání a náležité hlasové kultuře, obratnost jazyka se cvičí na oblíbených jazykolamech, upozorní se na existenci spisovné výslovnostní normy, případně na obecnou spisovnou normu jazyka a její funkční využití, proběhne krátké školení ve společenském

[1] Upravený text přednášky v JKF 22. února 2001.

chování. Vrcholy svého výkladu si každá publikace zvolí po svém – jedna je vidí v tolik oblíbených prostředcích mimojazykové komunikace, jiná v předložení blýskavých zásad „jak být úspěšný a působit na lidi", nejlépe metodou carnegiovského brainstormingu.

Má slova nemají být uštěpačnou kritikou povrchnosti této návodné metody – je totiž nesporné, že tyto publikace vycházejí vstříc značné společenské poptávce po způsobu, jak vykouzlit zručnost slova, která může mít v dnešní otevřené společnosti cenu zlata – a jak se k tomuto cíli alespoň přiblížit úpravou vnějších návyků, bez hluboké reformy vlastní osobnosti. A je třeba uznat spolu s autory, že pro mnoho čtenářů může být na vštěpování formulačních a stylizačních praktik kvalitního jazykového projevu již i pozdě. Vzácně nalezneme i upřímné přiznání, že takovou zručnost nelze získat pouhou četbou útlé knížečky.

Chci jen poukázat na to, jaká je obecná představa praktické rétoriky přelomu tisíciletí. Následující úvahy ovšem půjdou hluboko ke kořenům, a přitom náš pohled bude současný – pokusím se na malém prostoru předložit stručné shrnutí některých soudobých názorů na klíčové aspekty a podstatné rysy rétoriky jako samostatného oboru uvědomělé kreativní činnosti člověka.

V případě otázky „Co je rétorika?" se můžeme, ale nemusíme zdržet pokusů o zjednodušující definice. Pokud se takovému pokušení neubráníme a řekneme si, že rétorika v dnešním slova smyslu je uměním účinné komunikace, uměním veřejného projevu, návodem k všestranné přípravě jazykového vystoupení a jeho realizaci, příp. umělým performačním modelem pro zvýšení působivosti sdělovaného obsahu, možná zjistíme, že více nás zaujmou některé historické postřehy o jejích konstitutivních rysech.

Rétorika je ze své podstaty disciplínou a g o n á l n í . Podle Aristotelových slov je místo pro rétoriku jedině tam, kde jsou nejméně dvě možná řešení. Vstupuje tedy do konfliktů rozdílných náhledů s cílem prosadit jejich nenásilné řešení, a rétorický *logos* se tak z praktického hlediska stává cennou alternativou k rozhodování situací prostřednictvím *biá*, tedy n á s i l í m . Plné uplatnění takového plodného střetu je ovšem představitelné pouze ve zcela svobodném prostředí, kde jsou partneři takového aktu v příznivém postavení – jeden m ů ž e mluvit a druhý je o t e v ř e n naslouchat.

Počátky řecké rétoriky jsou přímo osudově spjaty se specifickou historickou situací, kdy se jednotlivci otevírá taková m o ž n o s t svobodně uplatňovat svůj zájem. Dobové prostředí pak vzácně vyhovělo vzniklé poptávce po účinném nástroji, kterým lze tento zájem prosadit. Přichází generace sofistů a svým myšlenkovým úsilím obrací pozornost filozofického zkoumání od přírody ke kultuře – přesněji řečeno, k atributům a institutům lidského společenství a k postavení individua v jeho rámci. Z původní m o ž n o s t i náhle a jakoby v mžiku vyvstává otázka m o c i jedince a jejích hranic – jde o nesmírně komplexní problém, který s sebou přináší nové a závažné aspekty vědění, poznání, společenských hodnot a jejich prosazování a kterému se věnují

originální koncepce výchovy a filozofie. Klíčovou roli v jeho zkoumání hraje i rétorika.

Že se nám na chvíli trochu vytratila? Vždyť se v tomto velkém pohybu právě rodí jako reflexe možností jazykové kreace v kontextu jejího bezprostředního vlivu na realitu. Z hlediska literární historie bychom snad mohli obrazně hovořit o zvláštním procesu s e b e u v ě d o m ě n í l o g u , který v řeckém světě po počátečních stadiích epické a lyrické poezie, rané prózy a dramatických vrcholů dospěl do fáze, kdy si mohl vyzkoušet svůj potenciál přímého vlivu na společenské dění – prostřednictvím rétoriky.

Sicilská tradice rétoriky rozvíjí prvotní a hrubý tvar řečnického diskursu určený pro aktéra soudního procesu a prakticky zaměřený na argumentaci z pravděpodobnosti, na vytváření určitého mínění (*doxa*) u posluchačů a působení na jejich city. Z úvah o možnostech, jak zvýšit efekt řeči, vzniká paralelní směr nového řečnického druhu, prozaické epideixe, kterou její otec Gorgiás stvořil z inspirace poezií, která již svou působivost prokázala. První vlivná teoretická koncepce vychází z představy o kouzelné moci slova, která je odedávna spojována s poetickou dikcí, s mocí umělecké kreace, která dává projevu působivý tvar a provází jej vzrušující prezentací.

Gorgiás pak ve stejnojmenném Platónově dialogu přistupuje na definici rétoriky jako *peithús démiúrgos*. Platón následně vystupuje s příkrou kritikou působení této „výrobkyně věřivého přemlouvání" ve smyslu ovlivňování mínění (*doxa*). Rétorika neprosazuje jednoznačné úsilí o poznání pravdy a podstaty věcí, a je podle něj pouhou zběhlostí v lichocení (*tribé*, *empeiria tés kolakeias*). V dalším stadiu svého myšlenkového vývoje přichází Platón s koncepcí pravé, filozofické rétoriky, která musí začít uchopením svého předmětu a výměrem tématu a nejprve se pokusí dialekticky proniknout k podstatě věci, pozná duši, která je hlavním předmětem jejího působení, a s pravým věděním a v jeho smyslu povede posluchače, neboť rétorika je právě způsobem „vodění duší" (*psychagógiá*).

Platón tedy vším svým úsilím prosazuje ideál skutečného poznání a vědění (*epistémé*). Obecně rozšířené mínění, že rétorika je svou podstatou umění, *techné*, Platón popírá a Sókratovými ústy podává vysvětlení, že „nenazývá uměním to, co je bez rozumového výkladu".[2] Klíčový termín praktické rétoriky, *doxa*, je tedy přímou protivou platónské koncepce *epistémé*. Hlavní motivaci rétorického diskursu, totiž úsilí řečníka o získání a přesvědčení publika, nazývá, jak jsme již řekli, pouhým „lichocením".[3] Jde o zásadní rozchod Platónova pohledu na svět a sofistické koncepce individualismu. Při zpětném ohlédnutí na obecný dobový rámec můžeme tuto situaci pojímat tak, že potřeba svobodné individuality domoci se svých práv v obci se v sofistickém hnutí povyšuje přímo na nárok. Vzniká zvláštní atmosféra hodnotového

[2] PLAT. *Gorg.* 465a.
[3] *Ibid.*

a institucionálního relativismu, v níž se schopnost individua prosadit svůj nárok najednou jeví jako objektivní měřítko práva a spravedlnosti. Vzniká v platónském slova smyslu zvrácená představa o moci jedince, která vytváří subjektivní pojetí spravedlnosti: tato představa je mimo jiné zosobněna v postavě Kalliklea v dialogu *Gorgiás*.

Za tento stav činí Platón do značné míry zodpovědnou rétoriku. V přímé konfrontaci rétoriky a filozofie je pak obraz ideální představy zpracované dialektickou metodou pro rétoriku zcela zničující. V očích mnoha spravedlivých tak dostává toto nemorální umění, které umí „učinit slabší silnějším", vážný zásah a podle přesvědčení mnoha se z něj nikdy nevzpamatovalo – a snad ani nevzpamatuje. V posledních desetiletích, v době, kdy rétorika jako ucelený obor po dlouhodobém útlumu redefinuje svůj vlastní obsah a teprve se orientuje na poli bouřlivě se rozvíjejících speciálních vědeckých disciplín, zejména lingvistiky, psychologie a sociologie a jejich vzájemně pomezních studií, se mezi badateli znovuobjevuje myšlenka o konečném smíru filozofie a rétoriky.

Já se však v ciceronsky odvážném duchu odhodlám jít v těchto diskusích ještě dále a dovolím si říci, že skutečný rozpor těchto disciplín ani zápas filozofie s rétorikou v podstatě nikdy neexistoval. Svědkem této snad pro někoho kacířské myšlenky nám budiž sám Platón a přesvědčivé, ba přímo drtivé vítězství filozofie, které je předvedeno v dialogu *Gorgiás*. Jde o umělecky zpracovaný střet vysoce teoretické disciplíny epistémického charakteru s disciplínou, která je praktická a jejíž povaha je taková, že nevzhlíží k ideálnímu světu poznání a dobra, ale snaží se o nalezení konsenzuálních průsečíků zájmů v pozemské a kruté realitě. Jde v zásadě o konfrontaci dvou zcela odlišných paradigmat subjektivity a hodnot. Vědomí této dvojí linie je jedním z podstatných rysů následného historického posunu rétoriky od Ísokrata přes aristotelskou syntézu až po konečné ciceronské uzavření problému ve spisku *Orator* konstatováním, že znalost dialektického uchopení předmětu je nezbytným předpokladem úspěšného řečníka, a přímou citací platónské představy zacházení s předmětem řeči, která má svůj předobraz ve *Faidru*.

Na dialogu Gorgiás lze ovšem vidět velký rozpor mezi světem spekulativní etické teorie a praxí, v níž se lze orientovat pouze pomocí argumentů z *doxa*. V některých klíčových uzlech dialogu je situace téměř přerušena, komunikace již dále není možná a dialog málem násilně skončí rozchodem účastníků. Takové věrné zachycení situace svědčí o vzdálenosti obou světů, které v tomto velkém Platónově představení stojí zdánlivě proti sobě, ve skutečnosti však koexistují vedle sebe a hlavní snahou filozofie je prosadit se do onoho praktického světa a vykořenit z něj onen „pokleslý" tvar, který ovládá mínění lidí. Že tato snaha je (a byla) upřímná a že rétorická metoda diskursu byla v tomto smyslu zásadním činitelem, o tom dostatečně svědčí zmíněný pokus zmocnit se rétoriky a dát jí filozofický rozměr (*Faidros*).

Alternativní dobovou koncepci představuje rétorská škola Ísokratova – Ísokratés se hrdě hlásil k titulu *sofistés*, ale rozcházel se s učiteli sofistiky v názoru na naučitelnost *areté*, univerzálního řečnického umění a způsobu

správného jednání. Ísokratés nazýval svou koncepci *filosofia* nebo též *tón logón paideia* – vycházel z přesvědčení, že dosažení skutečného vědění a předvídání ideálního postoje v určité situaci není v moci člověka a že nauka, která by mu jej vštípila, neexistuje. Prostřednictvím soustavného úsilí o zdokonalení se v umění mluvit, v rétorice, může člověk maximálně rozvinout svůj duševní potenciál a může získat určitou schopnost rozpoznat a zvolit v určité konkrétní situaci nejlepší možný směr svého jednání. Ísokratés se považoval za žáka Sókratova a klade značný důraz na etický rozměr svého školení a na přispění, kterým má být jedinec pro své společenství. Proti nedosažitelné platónské představě ideálního držitele pravého vědění však staví praktickou schopnost být úspěšný v soukromém životě a v záležitostech obce. Za bezprostřední cíl lidského snažení považuje uznání a ocenění kvalit jedince a jeho zásluh o blaho obce. Proto také hraje v jeho teoretických úvahách roli *doxa* – kritizuje praxi soudobých učitelů moudrosti, a to zejména proto, že jejich nesplnitelné sliby diskreditují snažení veřejných učitelů vůbec, a i on sám tak přichází o prvek, který klade ve své koncepci na první místo – *doxa*, uznání řečníka, dobrá pověst, která napomáhá přesvědčivosti jeho slov.

Důkladné shrnutí a zhodnocení dosavadního vývoje rétoriky provedl Aristotelés. Uznává platnost rétorické metody založené na *doxa* a důkazech z pravděpodobnosti – dává jim však pevný tvar řečnického sylogismu – *enthymématu*. Jeho pojetí účinnosti projevu spočívá na třech pilířích – *éthos*, *pathos*, *logos*. Rétoriku jako disciplínu pojímá jako protipolohu dialektiky. Hlavním zřetelem Aristotelova přístupu však bylo vymezit rétoriku proti filozofii, a zachovat přitom filozofii její výsostné postavení jako nauky usilující o pravdivé, vědecké poznání.

Helénistická a římská rétorika následně dotvořila pevný systematický rámec slovesného oboru, který se s postupem doby stal normativem prozaického slohu a metodickou základnou vzdělávání, které mělo být přípravou pro veřejné působení jedince.

Již od Aristotela se tradují základní druhy řečnictví (soudní, poradní/politické, slavnostní), stabilně jsou vymezeny jednotlivé úkony řečnické produkce (*inventio*, *dispositio/collocatio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio/actio*), hlavní části řečnického projevu (*exordium*, *narratio*, *confirmatio*, *confutatio*, *peroratio/conclusio*), konečnou podobu dostává triáda východisek, v jejichž interakci probíhá formování řečníka (*natura – fysis*, *ars – techné*, *exercitatio – meleté* + *imitatio – mimésis*). V rámci *elocutio* se vytváří stylistická teorie diskursu, rozlišují se *genera dicendi* (*grande*, *medium*, *planum*), zdůrazňují se *virtutes orationis* (*Latinitas* – správnost, *perspicuitas* – jasnost, *exornatio* – zdobnost, *decorum* – vhodnost) a shromažďují se přehledy rozmanitých prostředků ozvláštnění dikce (*ornamenta*, *lumina*).

Je v určitém smyslu příznačné, že Ciceronovy teoretické spisy se nevěnují obecně rétorice jako oboru činnosti, ale rétorovi jako individualitě, skrze niž se celá *ars* nahlíží. Tento přístup zjevně a uvědoměle odráží celou dosavadní tradici řečnictví – spory o hodnotu teoretických návodů, o podíl přirozeného

nadání na rozvoji řečnické schopnosti atd. Všechny etické a hodnotové otázky se přesouvají do roviny předpokladů pro úspěšné působení řečníka a pro dosažení kvalit, které pro Cicerona znamená ideál *summa eloquentia* – podoba dokonalého řečníka, která odpovídá platónské ideji, kterou nikdy nikdo neviděl, ale lze ji pojmout v mysli, a vytvořit tak představu o absolutně dokonalém tvaru.

Quintilianova syntéza rétoriky je opět instruktivním a preskriptivním přístupem, který již definitivně kodifikuje normativní subjekt rétoriky v podobě *vir bonus dicendi peritus*. Tato koncepce však není návodem k plnohodnotné a živoucí rétorice svobodného zápasu společenských sil a hodnot – taková představa je pro dobový společenský kontext zcela absurdní –, ale podle mínění většiny současných badatelů vytváří výukový rámec budoucího humanitního kurrikula a je přímým předchůdcem pozdějšího ideálu svobodného vzdělání, koncepce *artes liberales*.

Rétorika se tedy od počátku své existence nachází v naprosto nerozlučné blízkosti filozofie a koncepcí výchovy a vzdělání. V nejširším záběru ji lze bezesporu chápat jako jeden z inherentních prvků společenského pohybu, vývoje lidské komunity. Odsud vychází rovněž vpravdě všudypřítomný aspekt rétoriky, její těsné sepětí s konceptem humanity, obecně lidských hodnot. Zejména Ísokratés a Cicero obhajovali pozitivní obraz rétoriky poukazem na jedinečnost lidské schopnosti řečové komunikace a prospěšnost jejího všestranného zdokonalování. Jde o bohaté a rozsáhlé téma na jednu i více samostatných studií. Již jsem nastínil, že pro Ísokrata byl rozvoj řečnického umění nepředstavitelný jinak než jako ucelený proces zdokonalování celé osobnosti – a výsledkem jeho *tón logón paideia* měl podle jeho vlastních slov být spíše občan vzorného charakteru než nutně obratný rétor. V obdobném smyslu prosazoval Cicero součinnost rétoriky a filozofie a doporučoval užívání filozofických témat v řečech prostřednictvím *theseis*, obecných argumentů – vztažením aktuálních otázek k obecným hlediskům, která jsou zdrojem objektivní přesvědčivosti, lze účinně udeřit na strunu společného zájmu řečníka i posluchače.

Takže – co je tedy rétorika?

Můžeme se s dotazem na její podstatu opět na chvíli uchýlit k definicím a shrnout hlavní přístupy, abychom pak na závěr zaujali konkrétní a pozitivní stanovisko. Platónova koncepce u rétoriky vylučuje charakter *epistémé*, protože jde o činnost, která nemá ustálený specifický obor soustavného zkoumání a jejímž cílem není poznání, nýbrž dosažení praktického cíle. Byla již zmínka o gorgiovské metafoře *peithús démiúrgos*, Gorgiás sám označuje rétoriku za *techné*, Platón jí ovšem takovou povahu upírá. Aristotelés předkládá definici δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν,[4] v Quintilianově překladu *vis inveniendi omnia in oratione per-*

[4] ARISTOT. *Rhet.* 1355b.

suasibilia.[5] Dionýsios z Halikarnássu hovoří o δύναμις τεχνικὴ πιθανοῦ λόγου,[6] stoická rétorika užívá popisů jako ἐπιστήμη τοῦ εὖ / ὀρθῶς λέγειν,[7] *scientia bene/recte dicendi*.[8] Hermagorás odmítá charakter *techné*, rétorika není více než δύναμις περὶ λόγου.[9] Cicero často užívá opisných vyjádření jako *primum oratoris officium est ad persuadendum accommodate dicere*,[10] uvádí i charakteristiky jako *artificiosa eloquentia*, *ratio dicendi*, *copia dicendi*, *vis orationis* apod. Dialog *De oratore* uvádí mínění tří autoritativních postav: Mucius Scaevola označuje rétoriku za *ars pertenuis*,[11] Antoniovi je jakousi *quasi ars, facultate praeclara, arte mediocris*, Crassus trochu vyhýbavě hovoří o *observatio earum rerum, quae in dicendo valent*. V pozdějších obdobích se někdy vrací i charakteristika *epistémé/scientia* (částečně i proto, že aristotelské výklady v této věci nejsou vždy zcela konzistentní) a její opodstatněnost se hájí existencí určitého uzavřeného subjektu zkoumání – rétorika byla totiž od konce antiky až do novověku tribunou, na níž se řešily problémy jazykové komunikace, její kvality a účinnosti – plnila tedy společenskou funkci lingvistiky i literární vědy, stanovovala normu kvalitní produkce, byla rádcem formulační obratnosti a zdrojem výkladových strategií.

V poslední době je v odborné literatuře zřetelná snaha o obrození konceptu *techné* s určitým specifickým obsahem vlastním řeckému pojmovému světu v konkrétním období. Klíčovým dílem v tomto směru je kniha profesorky Cornellovy univerzity Janet Atwillové *Rhetoric Reclaimed*.[12] Na základě zevrubné analýzy povahy *techné* v prométheovských bájích a zkoumání sémantických charakteristik termínu v kontextech souvisejících s Héfaistem a jinými božstvy kreativní produkce a rovněž na základě analogie s pojednáními z lékařství a s dalšími obory, které jsou svou invenční podstatou v dobové souvislosti rétorice blízké (umění námořní navigace apod.) rekonstruuje Janet Atwillová pojem praktické *techné*, který užívali ve svém pojetí filozofie Prótagorás a Ísokratés. Svůj výklad opírá o Aristotelovo rozčlenění znalosti na teoretickou (*epistémé*), praktickou (*praxis*) a produktivní (*poiésis*); toto rozčlenění je nejexplicitněji prezentováno v šesté knize *Etiky Níkomachovy* a v první knize *Metafyzik*. Přestože mezi disciplínami, které Aristotelés pod jednotlivými druhy uvádí, rétorika výslovně nefiguruje, lze na základě jeho přístupu k rétorice na jiných místech jeho spisů a v souvislosti

[5] QUINT. *Inst.* 2.15.13.
[6] DION. HALL. *De imitat.* 26.1.
[7] SEXT. EMP. *Adv. math.* 2.6.
[8] QUINT. *Inst.* 2.15.34.
[9] MAX. PLAN. *Prol.* 65.8.
[10] CIC. *De orat.* 1.138.
[11] CIC. *De orat.* 1.107 ss.
[12] ATWILL, J. M.: *Rhetoric Reclaimed. Aristotle and the Liberal Arts Tradition*, Cornell University Press 1997.

s výše zmíněnou literární tradicí *techné* dospět k názoru, že rétorika má v rámci tohoto rozlišení povahu produktivní znalosti. Tato specifická tradice produktivní znalosti později zanikla a byla nahrazena dichotomií teorie/praxe, podle zkoumání Atwillové částečně již pod vlivem aristotelských komentářů, které přijímaly jako relevantní pouze opozici praktická × teoretická znalost. V tomto smyslu má tedy rétorika charakter určitého produktivního potenciálu, který není vymezen přesnými hranicemi normativnosti a nemá stabilní objekt svého působení, ale představuje schopnost invence a intervence v určité konkrétní situaci, s jejíž aktuální podobou je třeba se vyrovnat a na niž nelze *a priori* vztáhnout obecně platná pravidla postupu a jednání. Tak jako lékař i navigátor díky své *techné* rozpozná v jedinečném okamžiku pravou povahu případu a zvolí adekvátní postup řešení, tak i rétor je konfrontován s toutéž nahodilostí a musí osvědčit svůj invenční potenciál. V rámci tohoto konceptu je *empeiria* základem *techné*, určitým jejím praktickým východiskem, a své místo v jeho pojmovém spektru má i *dynamis* jako termín pro jakýsi proměnlivý potenciál. *Techné* dává též svému nositeli, jak často vidíme, zvláštní schopnost *aisthésis*, rozpoznání skrytých rysů daného případu. Ustálená pravidla dávají vždy tytéž univerzální odpovědi – podstatou skutečné *techné* je být schopen účinné adaptace na konkrétní situaci, která může nabízet více možných řešení.

Nezastírám, že takové pojetí podstaty rétoriky je mně osobně velice blízké. Odpovídá též zásadnímu východisku nepředvídatelnosti a kontingence komunikační situace, z něhož vychází Ísokratés a jež reflektuje Aristotelés. Pro Aristotela je rétorika „schopností vidět v každé věci přesvědčivé prvky".[13] Rétorika tedy v žádném případě nemá zcela pevné, provždy uplatnitelné návody – vždy znovu a znovu odpovídá na aktuální a nepředvídatelnou výzvu, před niž je právě postavena.

V tradiční diskusi o příspěvku teoretických precept ke zdokonalení rétora Cicero vždy zdůrazňoval, že tyto řečnické rady nejsou v žádném případě rigidním a všemocným vodítkem k úspěchu – jedná se pouze o sebrání zkušeností, které má adeptům usnadnit cestu. Takový důraz byl reakcí na formalistický přístup Hermagorovy rétorské školy, která přehnaně lpěla na znalosti a uplatňování obecných pravidel. Hranice *techné* nejsou statické, neustále se posouvají – nejde o používání pevné metody, která by účinně působila vždy, bez ohledu na čas a místo, ale jde spíše o hledání cest k dosažení vytčeného cíle v aktuální konstelaci okolností. Potřebě aktuální a pohotové volby prostředků ostatně odpovídají některé základní prvky rétorické teorie, např. princip *kairos* – rozpoznání vhodné příležitosti pro určitý způsob argumentace nebo princip stylové a komunikační přiměřenosti *prepon* (lat. *decorum*).

Rétorika je tedy umění povahy *dynamis*, potenciál invence a intervence v dané situaci a schopnost účelně a účinně reagovat na aktuální podmínky komunikace. Její hájemství máme spojeno především s oblastí jazyka a řečového projevu (ať již psaného či mluveného), ale neustále se do mysli vkrádá ideál ísokratovské koncepce nikoli rétora, nýbrž především člověka všestranně připraveného a schopného uchopit a zvládnout danou situaci co nejlepším možným způsobem.

[13] ARIST. *Rhet.* 1355b.

Ve svém výkladu jsem se přiklonil k určitému pojetí podstaty rétoriky, které, jak se zdá, v poslední době mezi badateli postupně převládá. Osobně soudím, že tento náhled do určité míry souvisí s určitým vyčerpáním platónské diskuse, a naopak, s určitou renesancí zájmu o koncepce, které zůstávaly dosud trošku stranou – mám na mysli zejména Ísokrata. Silným impulsem byl též komunikační obrat v lingvistice, který postavil do zcela nového světla některá pozorování antických autorů, která se týkají různých aspektů od motivace jazykové kreace přes ohled na příjemce komunikátu (posluchače/čtenáře) až po praktické postřehy o řečovém chování. Současná syntéza věd o komunikaci je velkou výzvou i pro rétoriku, která si hledá své místo na slunci. Tento obor zaznamenává velký rozmach, ale musíme být opatrní a podrobně zkoumat obsah a rozsah této „nové" rétoriky. Klíčová hlediska a akcenty moderní koncepce praktické rétoriky, nebo jakékoli rétoriky, se mohou různit, jedno však zůstává stále stejné – tatáž síla lidského subjektu a jeho nekonečné, neomezené a nepředvídatelné kreativity a tentýž nárok na jedince, tedy na každého z nás, aby vystoupil a řekl, co má na srdci.

SUMMARY
What Is Rhetoric?

This short paper deals with the fundamental issues relating to the definition of rhetoric on the historical background (in the *let's-go-back-to-the-roots* fashion). It contests the idea of the ever-lasting struggle between rhetoric and philosophy and attempts to outline general developments in rhetoric from its Platonic concept through Aristotelian synthesis to Ciceronian *ideal orator* with a particular view to the essential contribution made by Isocrates.

It concludes by drawing readers' attention to the restored concept of *productive knowledge*, which is basically Aristotelian (but never fully and expressly applied to rhetoric by Aristotle himself). It is argued that this kind of human skill of *ad tempus* invention as a means to effectively apply acquired knowledge and experience in a specific situation is exactly what underlies rhetoric viewed as a highly sophisticated activity of man in the exclusive sphere of spoken/written word.

KONFRONTACE MINULOSTI A PŘÍTOMNOSTI V POZDNĚANTICKÉM DĚJEPISECTVÍ III. *HISTORIA AUGUSTA*

Jan BURIAN *(Praha)*

Zájem o životní osudy římských císařů, zejména však o jejich málo známé a často utajované osobní vlastnosti a vůbec soukromí, byl trvalým jevem ve všech vrstvách římské společnosti. V míře dané dobovými možnostmi vyšel tomuto zájmu úspěšně vstříc C. Suetonius Tranquillus, tvůrce římské císařské biografie, a jeho zřejmě neméně úspěšný pokračovatel L. Marius Maximus Perpetuus, který životopisnou řadu, zpracovanou Suetoniem a končící Domitianem, prodloužil od Nervy (96-98 po Kr.) po Elagabala (218-222 po Kr.).[1] Podle svědectví Ammiana Marcellina (28, 4, 14) patřil Marius Maximus na sklonku 4. stol. po Kr. k oblíbeným autorům nenáročné římské veřejnosti.

Se zájmem a přízní publika mohl počítat i další biografický soubor, známý dnes pod názvem *Scriptores Historiae Augustae* (*Spisovatelé Dějin císařů*) nebo ve zkrácené podobě *Historia Augusta* (*Dějiny císařů*). Jde o komplet životopisů pokrývající období od vlády Hadrianovy (117-138 po Kr.) až po smrt už méně známého císaře Carina (283-285 po Kr.) a popisující epochu plnou vnitropolitických i zahraničněpolitických zvratů a událostí, které svými důsledky přivedly k moci Diocletiana a jeho spoluvladaře a staly se podnětem k ustavení pozdněantického dominátu.[2]

Při svém biografickém základu představuje *Historia Augusta* (dále jen *HA*) složitý celek, jehož poznání vyvolává řadu komplikovaných otázek. I když není pochyb o tom, že dílo vznikalo pod vlivem životopisné tvorby Suetonia Tranquilla i Maria Maxima, není konkrétní způsob jeho závislosti na jmenovaných životopiscích přesvědčivě objasněn.

Nejasný je už např. chronologický počátek *HA*. Předpokládáme-li, že *HA* chtěla podobně jako Marius Maximus navázat na životopisy Suetoniovy, musíme přijmout domněnku o ztrátě životopisů Nervy a Traiana. Či si snad máme situaci představovat tak, že z rukopisného podání vypadla „pouze" jakási předmluva k biografii Hadrianově? Nebo začínala *HA* vskutku abruptně bezprostředním vstupem do výkladu o původu Hadrianovy rodiny? Pochybnost vyvolává i skutečnost, že v nynější podobě *HA* chybějí životopisy panovníků z let 244-260; jde o ztrátu části textu, která byla dílem náhody, nebo o autorský záměr, jak se domnívají někteří moderní badatelé?[3] Za daného stavu rukopisů a našich vědomostí o *HA* musí tato otázka zůstat nezodpovězena. K podobnému konstatování vede výzkum *HA* i na řadě dalších míst, přičemž bohužel často nejde jen o nejasnosti vcelku podružného významu.

Od sklonku 19. stol. je zkoumání *HA* svým způsobem už tradičně spojeno s dvěma klíčovými problémy, jejichž řešení se dotýká samotné podstaty tohoto biografického kompletu i možností jeho historického využití. Jde o problém, jak *HA* vlastně vznikla, tedy kdo byl jejím autorem – či kdo byli její autoři – a v které době žil/-li a působil/-li.[4]

Dnes snad tato skutečnost nepřekvapí nikoho, kdo je byť povšechně informován o dějinách nebo literární historii pozdní antiky a je si vědom toho, že na obě otázky *HA* poskytuje svou vlastní a na antické poměry nebývale jasnou odpověď. Její životopisy jsou jednotlivě připsány celkem šesti autorům, kteří se sami hlásí do doby císařů Diocletiana a Constantina. Jména, jež *HA* uvádí, však nejsou odjinud známa. Jde o Iulia Capitolina, Aelia Spartiana, Vulcatia Gallicana, Aelia Lampridia, Trebellia Polliona a Flavia Vopiska. Ti na některých místech přímo oslovují uvedené císaře, čímž datují sami sebe i své výtvory do doby vzniku a utváření dominátu.

Po dlouhou dobu byla tato svědectví přijímána jako zcela věrohodná. *HA* se považovala za bezproblémový i bezpečný pramen a stala se předmětem seriózně chápaného výzkumu filologického i historického. K oblíbeným námětům patřilo zkoumání dikce jednotlivých životopisců a shledávání shod nebo naopak rozdílů mezi nimi. I dějepisci nacházeli na stránkách *HA* bohatou žeň, neboť na nich objevovali řadu do té doby neznámých nebo alespoň historicky nevyužitých faktů a líčení. Jak se však ukázalo, právě překvapivé údaje získávané z *HA* přiváděly některé znalce i adepty vědecké práce na scestí, neboť často šlo o vymyšlená fakta, jejichž zdrojem byla samotná *HA*.

K zásadnímu obratu v pohledu na *HA* a v jejím hodnocení došlo v roce 1889, kdy tehdejší čelný německý historik H. Dessau vystoupil na základě široké, ale současně i detailně zaměřené analýzy s konstatováním, že *HA* je

[1] Srv. J. BURIAN, *Římská biografie. Podněty, formy a hranice jejího rozvoje*, in: Avriga – ZJKF 43, 2001, 38-51.

[2] Český překlad: *Portréty světovládců I. Od Hadriana po Alexandra Severa*; *II. Od Maximinů po Carina*, Praha 1982, přeložili J. BURIAN a B. MOUCHOVÁ. Základní problémy a charakteristické rysy *HA* jsou obsaženy v předmluvách k oběma dílům.

[3] Srv. A. R. BIRLEY, in: T. A. DOREY (red.), *Latin Biography*, London 1967, 115-116.

[4] Instruktivní přehled vývoje zkoumání *HA* podává K.-P. JOHNE, *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie. Untersuchungen zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta*, Berlin 1976, 11nn.; *Historia Augusta*, in: *Der Neue Pauly*, 5, Stuttgart – Weimar 1998, 637-640. Srv. A. CHASTAGNOL, *Recherches sur l'Histoire Auguste. Avec un rapport sur le progrès de la Historia Augusta-Forschung depuis 1963*, Bonn 1970.

dílem jediného autora, žijícího ve druhé polovině 4. stol. po Kr., nejspíše v době Theodosiově.[5] Dessau celkem přesvědčivě ukázal, že jazyk jednotlivých životopisů se vyznačuje shodami, jež jsou tak časté i takového druhu, že lze jen těžko předpokládat jejich shodný výskyt u šesti různých autorů. Dále poukázal na věcné i chronologické nepřesnosti, které zpochybnily možnost, že životopisci *Dějin císařů* byli vskutku současníky Diocletiana a Constantina. Důležitým argumentem se v tomto směru stalo i zjištění, že *HA* použila ve svém výkladu epitomátorů ze 4. stol. po Kr., Eutropia a zejména Aurelia Victora, což už samo o sobě posouvalo dobu utváření tohoto životopisného souboru do druhé poloviny 4. století. Vyhodnocení zpráv *HA* z prosopografického hlediska, které bylo vlastně hlavním podnětem k tomu, že se Dessau začal problematikou *HA* vůbec zabývat, ukázalo na nespolehlivost mnoha jejích suverénních tvrzení. Dessau kromě toho dospěl k názoru, že některé fiktivní prosopografické údaje jsou vlastně narážkami na historické osobnosti ze sklonku 4. století.

Dalo se očekávat, že Dessauovo vystoupení se střetne v odborných kruzích se širokou a živou odezvou. Zatímco filologicky orientovaní badatelé setrvávali většinou na tradičním konzervativním stanovisku a nepochybovali o platnosti svědectví, jež poskytovala *HA* sama o sobě, nacházel Dessau stoupence hlavně mezi historiky, kteří se pokoušeli podpořit jeho teorii i novými argumenty.

Osobitým způsobem zasáhl do rozvíjející se diskuse Th. Mommsen.[6] Podle jeho názoru nelze vznik *HA* považovat za jednorázový akt jednoho autora; ve své původní podobě představovala *HA* soubor životopisů, který byl sestaven z děl různých autorů někdy v Constantinově období a současně se stal předmětem určité sjednocující redakce. Tento základ pak prošel zřejmě další redakcí za Theodosia, čímž lze vysvětlit i některé anachronismy, jež jsou v *HA* patrny. Působnost těchto redaktorů (*diaskeuastů*) nebyla z Mommsenova pohledu zdaleka jen formální, ale zapůsobila svým dílem na obsahovou vypovídací složku *HA*.

Pod vlivem Dessauových i Mommsenových názorů vzrůstal koncem 19. a začátkem 20. stol. zájem o *HA*, která však byla ve svém celku obdařována negativními rysy. Její autor, resp. závěrečný redaktor, byl považován za bezcharakterního falzifikátora, který pod rouškou seriózního literárního díla předkládal veřejnosti slátaninu (*Flickwerk*), plnou ubohých, ale i rafinovaných smyšlenek. Tento postoj však navozoval i otázku, co autora *HA* vlastně k jeho kroku vedlo a co svým počinem sledoval.

[5] H. Dessau, *Über Zeit und Persönlichkeit der Scriptores Historiae Augustae*, in: Hermes 24, 1889, 337-392; *Über die Scriptores Historiae Augustae*, in: Hermes 27, 1892, 561-605.

[6] Th. Mommsen, *Die Scriptores Historiae Augustae*, in: Hermes 25, 1890, 228-292.

Jako jeden z prvních se pokusil nalézt odpověď na tuto otázku O. Seeck,[7] známý svými širokými vědomostmi o pozdní antice. Ten dokazoval, že falzifikátor sledoval v prvé řadě politické cíle. Jeho snahou bylo reagovat prostřednictvím popisu vzdálené minulosti na aktuální problémy své doby, jíž podle Seecka byl počátek 5. stol. po Kr., přesněji řečeno události po roce 405 na západě říše. Snaha podpořit vládnoucí pozice římského senátu i obnovit prestiž přežívajících pohanských kultů a odmítavá reakce na neklid v provinciích tvořily v očích Seeckových jádro politických názorů, prolínajících různou formou a intenzitou biografiemi *HA*.

Závažnost příspěvku O. Seecka se ukázala i v tom, že byla naznačena možnost i cesta nové interpretace myšlenkového obsahu *HA* a že se současně dávalo najevo, že ani po Dessauovi není třeba považovat datování *HA* za již uzavřený problém. Osobitost Seeckova přístupu k problematice *HA* se však projevila v tom, že připouštěl pluralitu autorů *Dějin císařů*, i když jim přisuzoval více méně jednotný politický postoj.

V prvních desítiletích 20. stol. se zkoumání *HA* rozvíjelo v souladu s individuálním zájmem jednotlivých badatelů. Důležitou pomocí pro všechny se trvale stal slovník výrazů, vyskytujících se v *HA*, pořízený C. Lessingem.[8] Jeho význam tkví kromě jiného v tom, že není mechanickým výčtem jednotlivých slov, ale uvádí je ve větné souvislosti a umožňuje tak konkrétní poznání vyjadřovacího způsobu jednotlivých životopisů. Jinak se výzkumná práce na námi sledovaném poli projevovala běžným způsobem – řadou dílčích studií, popř. přípravou věcných komentářů k vybraným biografiím. Tyto práce vesměs reagovaly svým způsobem na Dessauovy názory. Z této řady prací se však zřetelně vydělily dvě studie; šlo o časopisecky publikovanou analýzu J. Geffckena a o menší, avšak závažnou monografii N. H. Baynese.

J. Geffcken[9] detailně osvětlil náboženský charakter *HA* a definoval její tradiční pohanské zaměření jako závažný obsahový a funkční rys celého díla. Vznik a publikace takovéhoto souboru v christianizovaném prostředí nebyly evidentně jednoduchou záležitostí, což zapůsobilo nepochybně i na autorův záměr předložit jej pod jménem šesti autorů, žijících ve vzdálené minulosti.

N. H. Baynes[10] využil náboženského zaměření *HA* ve svém pokusu o její nové datování. Z jeho hlediska šlo o záměr podpořit náboženskou politiku císaře Juliana Apostaty (361-363 po Kr.), usilujícího – bez trvalého výsledku – o obnovu pohanských kultů. Tato teorie sice nezískala mnoho přívrženců, ale na její podporu se vyjádřil uznávaný znalec pozdněantického období W. Enss-

[7] O. Seeck, *Politische Tendenzgeschichte im 5. Jahrhundert n. Chr.*, in: RhM. N. F. 67, 1912, 591-608.

[8] C. Lessing, *Scriptorum Historiae Augustae Lexicon*, Leipzig 1901-1906.

[9] J. Geffcken, *Religionsgeschichtliches in der Historia Augusta*, in: Hermes 55, 1920, 279-295.

[10] N. H. Baynes, *The Historia Augusta. Its Date and Purpose*, Oxford 1926.

lin a jeden z největších specialistů na problematiku *HA* E. Hohl. Tento badatel se stal známým řadou speciálních studií, zaměřených původně na podporu Dessauovy teorie, i jako editor kritického vydání latinského textu *HA* ve sbírce Teubnerově. Značné úsilí věnoval Hohl konečně i přípravě německého věcně komentovaného překladu, jehož vydání se však sám bohužel nedočkal.[11]

Celkově lze říci, že ve výzkumu *HA* se v meziválečném období a zejména po druhé světové válce projevovalo převážně přesvědčení o existenci jediného autora a oprávněnosti pozdního datování *HA*. K těmto stanoviskům se připojili významní historici – odborníci na pozdní římské období, jako byli kromě jiných W. Hartke, A. Alföldi, A. Chastagnol, H.-G. Pflaum.[12] Propagován však byl i názor kladoucí *HA* do počátku 5. stol. po Kr., jak dokazoval profesor bonnské university J. Straub a známý italský historiograf S. Mazzarino, a nechyběly ani hlasy posunující *HA* až do druhé poloviny 6. stol. (E. Birley, ze starších pak A. von Domaszewski). Osamocen ve svém názoru zůstal jinak fenomenální znalec antické historie, jímž byl italský badatel, působící po dlouhou dobu v Anglii, A. Momigliano, který houževnatě setrvával na pozici, utvářenou samotnou *HA*, totiž na autorské pluralitě díla a jeho sepsání za Diocletiana a Constantina.[13]

Šedesátá až osmdesátá léta minulého století byla dobou vrcholného rozmachu všestranného koordinovaného výzkumu *HA*, který se svým způsobem konstituoval ve zvláštní disciplínu, známou pod německým označením *HA*-Forschung. Stalo se tak hlavně díky iniciativě vzpomínaného již profesora J. Strauba, který ve svém ústavu vytvořil materiálně i personálně dobře zabezpečené středisko nejen pro výzkum samotné *HA*, ale i veškeré pozdněantické historiografie. Práce byla orientována především historicky, avšak byly tu dány i možnosti filologického, archeologického i jiného výzkumu, pokud přispíval třeba volným způsobem k prohloubení pohledu na *HA*.

J. Straubovi se podařilo navázat úzké kontakty s řadou badatelů, mezi nimiž byli i někteří z tehdejšího východního bloku, jimž se J. Straub obětavě snažil poskytnout k jejich práci všemožnou pomoc. Členové bonnské pracovní skupiny se setkávali na pravidelně konaných kolokviích; jejich výsledky byly publikovány ve sbornících *Bonner Historia Augusta-Colloquium*, vydávaných ve známém nakladatelství R. Habelta. Vedle referátů z kolokvií tu vycházely i monografie, věnované speciálním otázkám výzkumu *HA*. K hlavním pracovním výsledkům, dosaženým pod vedením J. Strauba, patří nepochybně detailní analytická bibliografie registrující vědeckou produkci k jednotlivým pasážím *HA*. Tento rozsáhlý přehled vytváří pevný základ k dalšímu zkoumání a poskytuje badatelům jistotu, že k datu vydání této bibliografie mají úplné informace o dostupné literatuře.[14]

Vlastní výzkum se v rámci „bonnské školy" pohyboval převážně ve dvou směrech. Při analýze, usilující o možné zpřesnění doby vzniku *HA*, byly v detailních záběrech zkoumány eventuální souvislosti mezi *HA* a dalšími pozdními autory, jako např. Ammianem Marcellinem či Hieronymem. Ze starších historiků byli z tohoto aspektu prozkoumáni Dio Cassius a Herodianos. Přínosem tohoto postupu bylo odkrytí některých významných dobových prvků, které registrovala jak *HA*, tak i sledovaní autoři, přičemž jejich reakce vyplývaly samozřejmě z jejich celkového zaměření.[15]

Druhý badatelský směr se zaměřil na osobnost autora, resp. závěrečného redaktora *HA*. Díky tomuto úsilí a samozřejmě nezanedbatelným výsledkům dřívějších badatelů se tato osobnost spolu se svými politickými názory, snahami a pracovními spisovatelskými postupy ocitla v relativně jasném světle.[16]

Autora *HA* lze stručně charakterizovat jako konzervativního římského tradicionalistu, který nelibě nesl úpadek moci senátu, snažil se ukázat na význam, který pro římský stát vždy měly starobylé pohanské kulty, a s obavami sledoval vzrůst moci germánských kmenů nejen za hranicemi impéria, ale už i v jeho vnitřní administrativě.[17]

Zásadní důležitost z hlediska římského státu a v užším záběru z aspektu stability císařské moci přikládal jejich přátelskému, korektnímu vztahu k se-

[11] Zürich – München 1985.

[12] Významný byl zejména vědecký přínos minuciézních analýz W. Hartkeho: *Geschichte und Politik im spätantiken Rom. Untersuchungen über die Scriptores Historiae Augustae*, in: Klio, Beiheft 15, 1940; *Römische Kinderkaiser. Eine Strukturanalyse römischen Denkens und Daseins*, Berlin 1951-1972; k této problematice srv. i C. Molè Ventura, *Principi fanciulli. Legittimismo constituzionale e storiografia cristiana nella tarda antichità*, Catania 1992.

[13] Viz K.-P. Johne, *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie*, 30n.

[14] E. Merten (Hrsg.), *Stellenbibliographie zur Historia Augusta*, 1. *Hadrian – Didius Iulianus*, Bonn 1985; 2. *Septimius Severus – Alexander Severus*, Bonn 1986; 3. *Maximini duo – Tyranni triginta*, Bonn 1986; 4. *Claudius – Carus, Carinus und Numerianus*, Bonn 1987.

[15] J. Straub, *Studien zur Historia Augusta*, Bern 1952. F. Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*, Bonn 1970. *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford 1986; *Emperors and Biography. Studies in the Historia Augusta*, Oxford 1971. Srv. i B. Mouchová, *Untersuchungen über die Scriptores Historiae Augustae*, Praha 1975; T. D. Barnes, *The Sources of the Historia Augusta*, Bruxelles 1978 [Collection Latomus 155]; *The Sources of the Historia Augusta (1967-1992), Historiae Augustae Colloquium Maceratense*, Bari 1995, 1-28, srv. 29-34; P. L. Schmidt, *Ennmansche Kaisergeschichte*, in: *Der Neue Pauly*, 3, Stuttgart – Weimar 1997, 1040.

[16] K.-P. Johne, *Zum Verfasser der Historia Augusta*, in: H. Stiller (red.), *Ideologie und Geschichte im alten Rom. Dem Wirken Werner Hartkes gewidmet*, Berlin 1987.

[17] J. Burian, *Der Gegensatz zwischen Rom und den Barbaren in der Historia Augusta*, in: Eirene 15, 1977, 55-96; *Maximinus Thrax. Sein Bild bei Herodian und in der Historia Augusta*, in: Philologus 132, 1988, 230-244.

nátu. Z řady výroků i z myšlenkového podtextu některých míst zřejmě vyplývá, že autor *HA* považoval senát fakticky za nejpevnější oporu císařské moci, ovšem za předpokladu, že císař o jeho podporu stojí a dovede si ji uznáním senátní autority skutečně získat. V tomto směru ponechává *HA* iniciativu jasně na straně císaře, na jehož jednání záleží, zda se zařadí mezi dobré nebo špatné vládce. Špatní císaři byli ti, kteří potlačovali senát, nebo dokonce dali prolít senátorskou krev,[18] kdežto dobří respektovali práva senátorů a ponechávali senátu jistý podíl na moci, zejména při volbě a nástupu nového vládce.

Svým rozdělením císařů na dobré a špatné předkládá *HA* svým čtenářům zvláštní typologii římských panovníků.[19] V zorném poli díla se však ocitají i osobnosti, které nelze jednoznačně zařadit ani mezi dobré, ani mezi zlé. V takovém případě je pro autora *HA* rozhodující, jaké zásluhy si dotyčný získal – nebo nezískal – o římský stát, zda a do jaké míry mu byl prospěšný (*utilis rei publicae*).

Životopisný způsob výkladu poskytoval mnohde autorovi *HA* příležitost k úvaze o legitimitě moci toho kterého jednotlivce, k čemuž ho kromě jiného vybízel často sám popis okolností, za nichž se nástupce dostal k moci. V této souvislosti je třeba připomenout závažnou a pro *HA* charakteristickou skutečnost, jíž se její tematický záběr liší od Suetonia i Maria Maxima. *„Zamýšlím totiž, Auguste Diocletiane,"* praví životopisec v biografii Avidia Cassia, *„psát o všech lidech, kteří měli, ať právem či neprávem, císařský titul, abys věděl o každém, kdo nosil purpurový plášť"* (AC 3, 2). Vedle uzurpátorů však nechce opominout ani oficiálně uznávané následníky císařské moci, třebaže se vlivem okolností jejími nositeli nestali. *„Zamýšlím předložit tvému božskému majestátu nejenom císaře, jejichž postavení bylo shodné s tvým,* [...] *ale i jiné muže, kteří sice byli Caesary, ale nestali se ani císaři nebo vládci, i ostatní, o kterých se už nějak proslýchalo, že získají císařskou moc, nebo na ni i měli naději"* (Ael. 3, 1).

Přesto, že autor musel při stylizaci životopisů uzurpátorů soustavně překonávat nedostatek materiálu, věnoval jim mimořádnou pozornost.[20] Její zdůvodnění tvoří důležitou složku v soustavě jeho politických názorů. Třebaže totiž uzurpaci obecně odmítá, připouští v konkrétních situacích i její oprávnění, zvláště když v krizové situaci stojí v čele říše špatný a neschopný císař. K takovému vyhrocení situace došlo za vlády Galliena (253-268 po Kr.), který nedokázal čelit germánskému náporu na gallský prostor. Vznik tzv. gallského císařství, vedeného uzurpátory, se v *HA* považuje za krok, který zachránil římskou říši: *„Když tedy Gallienus ztrácel pro stát Gallii, objevil se jako ochránce římského státu nejprve Postumus, potom Lollianus* [= Laelianus], *nato Victorinus a nakonec Tetricus* [...]. *Ti všichni byli podle mého přesvědčení sesláni bohy, aby zabránili Germánům zmocnit se římského území, když se ten netvor* [= Gallienus] *oddával neslýchané rozmařilosti"* (Q 5, 5-6).

Odpověď na otázku, odkud se u autora vyvinula představa o možné existenci dobrého uzurpátora jako vládce, který je prospěšný státu, nás s největší pravděpodobností zavede opět do sklonku 4. stol. po Kr., kdy se poslední naděje úzkého a ve zřetelné defenzívě stojícího okruhu římských tradicionalistů upjaly k osobě uzurpátora Flavia Eugenia (392-394 po Kr.), neúspěšně revoltujícího proti Theodosiovi I.

Do vyšší interpretační roviny se snažil posunout výklad tradicionalistického náboženského zaměření *HA* J. Straub.[21] Její protikřesťanské zaměření se podle jeho názoru mohlo v christianizovaném a svým způsobem i nesnášenlivém pozdním impériu uskutečnit jen v zahalené, ale přece jen srozumitelné formě zdůrazněním starých římských morálních hodnot a kladného působení víry v pohanská božstva. Poslání celého díla pak Straub chápal jako protikřesťansky zaměřenou polemiku z pozic skupiny „posledních pohanů" a *HA* samotnou v tomto duchu označoval zkratkovitě *historia adversus Christianos*.

Jakkoliv byl tento pohled sugestivní, vyznačoval se subjektivním zaujetím svého propagátora. Zmínky týkající se náboženské problematiky toho nebo onoho zaměření, nejsou v *HA* o nic častější než v jiných soudobých dílech, ani se nevyznačují ve svém celku bojovným zaujetím pro pohanské kulty. Rovněž zmínky o křesťanství nejsou s jedinou výjimkou (Q 8, 1-7) laděny vysloveně nepřátelsky; jde spíše o příležitostné zmínky, které nemají vlastně vyjadřovat mínění autora o křesťanech, nýbrž dokreslovat charakteristiku popisovaného císaře.

Není jistě náhoda, když o jednom údajně nejlepším římském císaři, mladém Alexandru Severovi *HA* podrobně uvádí, že ve svém lररariu *„si shromáždil nejlepší z božských císařů i některé vynikající jednotlivce, mezi nimi Apollonia a podle svědectví soudobého autora Krista, Abraháma, Orfea a ostatní takové muže i podobizny předků"* (AS 29, 2).

Životopisec tu zřetelně ukazuje vůli i schopnost Alexandra Severa dospět k jistému snášenlivému náboženskému synkretismu. Výzva, adresovaná snad touto cestou současné christianizované vrchnosti, by pak vyjadřovala požadavek tolerance vůči stále ještě existujícím pohanským kultům: křesťanští panovníci by vůči pohanům měli být stejně shovívaví, jako někteří pohanští císaři vůči křesťanům.

[18] K.-P. Johne, *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie*, 73nn. („Senatorenblut").

[19] Srv. např. A 42, 3-4, 6; Pr. 22, 4; Car. 3, 1-7; Hel. 1, 1-3; Cl. 2, 2-3; Tac. 6, 4.

[20] J. Burian, *Uzurpace císařské moci a Historia Augusta*, in: Relationes Budvicenses. Miscellanea philologiae classicae 2, 2001, 41-49. Souhrnně odkazuji na důležitý sborník F. Paschod – J. Szidat (red.), *Usurpationen in der Spätantike. Akten des Kolloquiums „Staatsstreich und Staatlichkeit" 6.-10. März 1996, Solothurn/Bern* [Historia Einzelschriften 111, 1997].

[21] J. Straub, *Heidnische Geschichtsapologetik. Untersuchungen über Zeit und Tendenz der Historia Augusta*, Bonn 1963. Srv. E. Birley, *Religion in the Historia Augusta*, in: *Historiae Augustae Colloquium Parisinum*, Macerata 1991, 29-51.

Alespoň stručně je konečně třeba se zmínit o způsobu práce, který autor *HA* uplatňoval ve svém díle. Z podávaného výkladu je patrné, že v teoretické rovině patřil ke ctitelům faktů a že se snažil zapůsobit na své čtenáře právě jejich prostřednictvím. Jeho nezakrývaným cílem bylo vyvolávat údiv a překvapení nečekanými a neuvěřitelnými skutečnostmi, což byl dobře známý a efektivní prostředek antické aretalogie.

Autor *HA* si však byl dobře vědom, že chce-li skutečně zapůsobit na svého čtenáře, musí ho přesvědčit o pravdivosti svého výkladu, ať již vyvolává jakýkoliv dojem a pochybnosti. Životopisec se proto rozhodl získat důvěru čtenáře deklarativní cestou. Na některých místech přímo zdůrazňuje historickou hodnověrnost (*fides historica*) svého líčení, nebo uvádí konkrétní zdroj, z něhož čerpal. Pokud jsou tyto jeho výroky chápány ve všeobecném významu, mohou působit i jako důkaz myšlenkové vyspělosti pozdněřímského dějepisectví. Tato jejich hodnota však mizí okamžikem, kdy jsou konfrontovány s materiálem, který na ně navazuje. Jeho analýza vedla vesměs k závěru, že jde o fiktivní fakta nebo dokonce o celé dokumenty, které za svůj vznik vděčí autorovi *HA*. Úvahy o nezbytnosti *fides historica* se tak v *HA* v podstatě staly součástí i nástrojem historické fikce.[22]

Současnost vytvořila nové prostředí i pro výzkum *HA*. Odchod J. Strauba (1996) znamenal konec výlučné iniciativy „bonnské školy" na tomto úseku a koordinace další práce se chopilo sdružení několika univerzit (Macerata, Perugia, Ženeva, Barcelona, Paříž-Sorbonna a Bonn). Organizačním střediskem se staly obě účastnické italské univerzity. Stejně jako dříve univerzita v Bonnu pořádá i toto Centro interuniversitario per gli studi sulla Historia Augusta pravidelná kolokvia, organizovaná střídavě některou z členských institucí. Tato setkání se v letech 1990 až 1994 konala v ročním intervalu, poté však už s dvouletým odstupem (1996-2001). I z těchto kolokvií jsou publikovány reprezentativní sborníky příspěvků, které se svým odborným zaměřením vcelku shodují s bonnskými *BHAC* (*Historiae Augustae Colloquia* N. S.). Podstatně se však rozšířil jejich autorský okruh; zvýšil se zejména počet účastníků ze SRN, Itálie a Španělska a do větší míry se otevřela možnost uplatňovat různorodé názory, než tomu bylo na akcích „bonnské školy" soustřeďující se převážně na shledávání argumentů pro pozdní datování *HA*.

Po dlouhém přípravném období přinesla poslední léta i první výsledky v oblasti stěžejního cíle výzkumu *HA*, jímž byla po dlouhou dobu proklamovaná publikace nových systematických komentářů k jednotlivým životopisům *HA*. Všeobecně byla konstatována potřeba nahradit stávající starší komentáře, které už neodpovídaly svou úrovní současnému stavu, novými. Iniciátory tohoto požadavku byli již E. Hohl, A. Alföldi a J. Straub, kteří doufali, že

[22] J. Burian, *Fides historica als methodologischer Grundsatz der Historia Augusta*, in: Klio 59, 1977, 285-298.

právě touto cestou se podaří vytvořit pevný základ pro řešení obou hlavních problémů *HA*.

Komentáře dosud publikované však opětovně potvrzují známý individuální přístup jejich autorů ke zpracování látky.[23] Nepochybným přínosem v této oblasti jsou nová komentovaná vydání, publikovaná v řadě *Les Belles Lettres*, která racionální formou dávají uživateli možnost používat latinský text s kritickým aparátem i francouzský překlad s potřebným fundovaným a rozsahově zvládnutelným věcným výkladem.[24]

Při všeobecně patrné tendenci k detailní analýze nezůstaly však stranou pozornosti ani základní již vzpomínané otázky výzkumu *HA*, jak o tom svědčí vehementní vystoupení A. Lippolda. Podle jeho mínění dosáhla *HA* své dnes známé podoby za vlády císaře Constantina kolem roku 330 po Kr., kdy byly životopisy několika autorů sebrány a redakčně zpracovány tak, aby tvořily jistý větší celek. A. Lippold nevylučuje, že do tohoto souboru mohly proniknout i komponenty z pozdější doby; celkově však minimalizuje nejen jejich množství, ale i věcné důsledky.[25]

Je evidentní, že jde o hybridní teorii, v níž se stanovisko Momiglianovo spojuje s teorií Mommsenovou a obohacuje o postřehy Lippoldovy. V žádném případě tedy neznamená nový fenomén ve výzkumu *HA*, ani nevyvrací argumenty svědčící o existenci jednotících prvků v *HA* a její souvislosti s koncem 4. a začátkem 5. stol. po Kr. Vystoupení H. Dessaua před více než sto lety naznačuje i dnes možnosti k hlubšímu poznávání *HA*, i když při přetrvávajících komplikacích lze jen těžko očekávat, že bude v dohledné době dosaženo všeobecně uznávaného řešení otázky vzniku *HA*.

[23] A. Lippold, *Kommentar zur Vita Maximini duo der Historia Augusta*, Bonn 1991; *Bemerkungen zu meinem Kommentar zur Vita Maximini duo der Historia Augusta*, in: *Historiae Augustae Colloquium Genovese 1991*, Bari 1994, 173-180, srv. E. Hohl, *Maximini duo Iuli Capitolini. Aus dem Corpus der sog. Historia Augusta herausgegeben und erläutert von E. H.*, Berlin 1949. H. Brandt, *Kommentar zur Vita Maximi et Balbini der Historia Augusta*, Bonn 1996; Sabine Walentowski, *Kommentar zur Vita Antoninus Pius der Historia Augusta*, Bonn 1998.

[24] *Histoire Auguste III 1: Vies de Macrin, Diaduménien, Héliogabale. Text établi, traduit et commenté* par R. Turcan, Paris 1993 [Les Belles Lettres]; *HA IV 2: Vies des deux Valériens et des deux Galliens*, par O. Desbordes et St. Ratti, Paris 2000; *HA V 1: Vies d'Aurélien et Tacite*, par F. Paschod, Paris 1996.

[25] *Die Historia Augusta. Eine Sammlung römischer Kaiserbiographien aus der Zeit Konstantins*, hrsg. von H. G. Waldherr, Stuttgart 1998.

ZUSAMMENFASSUNG
Vergangenheit und Gegenwart in der spätrömischen Geschichtsschreibung III.
Historia Augusta

In der kurzgefassten Geschichte der *HA*-Forschung wird die bahnbrechende Rolle Dessaus und der Beitrag dessen Nachfolger hervorgehoben. Das komplizierte Wesen der Probleme führt aber zur Feststellung, dass endgültige, allgemein anerkannte Lösung der Entstehungszeit und Autorschaft der *HA* in absehbarer Zeit schwer zu erwarten ist.

MATEJ BEL O TRNAVE

Erika JURÍKOVÁ *(Trnava)*

I. Matej Bel (1684-1749), stručný životopis a prehľad literárnej činnosti

Matej Bel,[1] veľký pedagóg, historik, prekladateľ, geograf, jazykovedec i editor 1. polovice 18. storočia, sa stal predmetom bádania veľkého množstva historikov, literárnych kritikov, filozofov a geografov. Po stránke filologickej sú však jeho latinsky písané práce stále nedostatočne preskúmané. Môžeme sa domnievať, že je to kvôli rozsiahlosti diela, príp. špecifikám Belovej latinčiny. Dnes si len ťažko vieme predstaviť, ako môže byť autorom takého počtu diel jedna osoba. Aj keď je všeobecne známe, že Bel mal veľké množstvo spolupracovníkov a jeho práca spočívala hlavne v organizačnej a editorskej činnosti, predsa len si tento muž, malý vzrastom s chatrným zdravím, ale veľký svojím dielom a významom, predbehnuvší dobu, v ktorej žil, zaslúži obdiv a uznanie.

Matej Bel sa narodil 22. marca 1684 v Očovej v bývalej Zvolenskej stolici v rodine zámožnejšieho roľníka a mäsiara, ktorého prezývali Bel – Funtík. Po osvojení si písania a čítania poslali rodičia šesťročného Mateja do školy v Lučenci, kde utrpel úraz hlavy a rodičia ho museli odviezť domov. Po štvormesačnej rekonvalescencii odišiel do školy v Kalinove v Novohrade, gramatikálne triedy navštevoval v Dolnej Strehovej. V rokoch 1695-1702 študuje v Bratislave, Vespríme, Pápe a v Banskej Bystrici, kde sa učí orientálne jazyky, základy filozofie a teológie. Roky 1704-1708 strávil s podporou evanjelických cirkví z Banskej Bystrice a Rožňavy na univerzite v Halle, kde sa prejavuje ako mimoriadne nadaný a disciplinovaný študent. Počas štúdia sa stretáva s vynikajúcimi profesormi A. H. Franckem, J. F. Buddeom, Ch. Thomasiom a ďalšími, ale hlavne s pietistickými názormi, ktoré ho silne ovplyvnili. Roku 1708 odišiel do Banskej Bystrice, aby sa stal konrektorom gymnázia, neskôr farárom pri kostole sv. Alžbety a v roku 1710 rektorom banskobystrického gymnázia. V Banskej Bystrici pôsobí šesť rokov, v tom čase ho obvinia z podvratnej činnosti a hrozí mu trest smrti. Roku 1710 sa oženil so Zuzanou Hermannovou a z tohoto manželstva vzišli deti Eufrozína (vydala sa za viedenského obchodníka), Karol Gottfried (umrel počas Belovho života), Karol Ondrej (neskôr profesor v Lipsku), Mária Alžbeta (umrela skôr ako otec),

[1] Stretávame sa s latinskými podobami priezviska Bel/Bell, Belus/Bellus/Bellius.

Matej Ferdinand (umrel v detskom veku), Ján Teofil (lekár v Gelnici), Matej Gottfried (právnik). Roku 1714, po príchode do Bratislavy na pozvanie nemeckej evanjelickej cirkvi, je menovaný rektorom tamojšieho lýcea, kde sa významnou mierou zaslúžil o reformu školy (zavádza metodické porady a vedenie záznamov o študentoch, píše učebnice, zakladá pracovné dielne, organizuje exkurzie študentov do manufaktúr). Roku 1719 podniká výskumnú cestu po Uhorsku a nadväzuje spoluprácu s rektorom kežmarského lýcea Jurajom Bohušom. Po návrate z cesty a krátkej chorobe zanechal funkciu rektora a začína sa naplno venovať vedeckej práci. Uskutočňuje niekoľko výskumných ciest v Uhorskom kráľovstve a udržiava čulú korešpondenciu s významnými učencami, ale aj podporovateľmi jeho práce. Leto 1749 trávi väčšinou v kúpeľoch Deutsch-Altenburg neďaleko Viedne, kde ráno 29. augusta dostáva porážku a pravdepodobne cestou do Bratislavy umiera. Pochovali ho na Michalskom cintoríne, ktorý je za Jozefa II. zrušený. Krátko po svojej smrti bol označený titulom *magnum decus Hungariae*.

Belova vedecká a literárna činnosť je veľmi bohatá.[2] Môžeme ju rozdeliť na príležitostné básne, napr. rozlúčková báseň napísaná po smrti blízkeho priateľa *Querula vox* (1708), náboženské diela, napr. modlitebník *Die Gottsuchende Seele* (1729), učebnice a jazykovedné diela, ktoré vydal v rokoch pôsobenia vo funkcii rektora bratislavského lýcea pre potreby vlastných žiakov: upravené Cellariove učebnice *Grammatica latina* (1717) a *Liber memorialis* (1719),[3] učebnica poetiky a rétoriky *Rhetoricis veteris et novae praecepta* (1717), učebnica nemčiny *Institutiones linguae germanicae* (1718). Najväčšiu časť jeho spisby však tvoria vlastivedno-historické diela. Roku 1723 vyšiel v Norimbergu *Hungariae antiquae et novae prodromus* s ukážkami dejepisno-zemepisnými a metodickým vzorom (spracovaním Spišskej stolice) pre pripravovaný veľký vlastivedný projekt. Plánovaným mnohozväzkovým dielom mali byť *Notitia Hungariae novae historico-geografica* (ďalej *Notície*).

Belove *Notície*, prvé veľkolepo koncipované vlastivedné dielo o Uhorsku v 1. pol. 18. st., spracovávané jednotlivo podľa stolíc, sa stali vzorom pre vlastivednú prácu. Boli kolektívnym dielom, na ktorom spolupracovali Belovi priatelia i žiaci. Protektorom celého projektu bol samotný cisár Karol VI. (prisľúbil mu ročnú rentu 400 zl.), po ktorého náhlej smrti (1740) jeho dcéra Mária Terézia nemala popri starostiach o udržanie si koruny pochopenie pre pokračovanie vydávania. *Notície* ako celok predstavujú významný dobový prameň pre poznanie. Je to mnohostranné dielo, ktorého podstatu tvorí historická a geografická zložka. Prvá je zastúpená rozsiahlymi časťami o dejinách

[2] Vid. Belák, B. a kol.: *Matej Bel: 1684-1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*, Martin, Matica slovenská 1984, 200 s.

[3] Vid. Škoviera, D.: *Cellariov slovník Liber memorialis v úprave Mateja Bela*, in: ZJKF 27/1-3, 1985 [1987], 70-78.

miest a mestečiek, pevností, priebehom protihabsburských povstaní,[4] históriou protitureckých bojov. Pre geografov sú zase prameňom pre poznanie socioekonomických prvkov v 20.-30. rokoch 18. st., štúdium sídel, ich polohy a vývoja.[5] Pôvodne Bel rozdelil *Notície* na 4 časti: Preddunajsko, Zadunajsko, Predtisie a Zátisie. V rokoch 1735, 1736, 1737, 1742 vyšli len 4 zväzky I. časti[6] a 1. zv. II. časti (Mošonská stolica). Do slovenčiny bola doposiaľ preložená časť o Bratislave z Bratislavskej stolice,[7] Turčianska stolica,[8] Zemplínska stolica[9] a Užská stolica.[10]

II. Matej Bel o Trnave

Vo svojich *Notíciách* Matej Bel opisuje i Trnavu. Venuje jej 100 strán latinského textu,[11] ktorý rozdeľuje do dvoch častí: prvú tvorí opis histórie Trnavy od počiatkov (43 paragrafov), druhú súčasnosť vtedajšej Trnavy (17 paragrafov) – poloha, rozloha, hradby, kostoly a ulice, národnosti, poľnohospodárstvo, magistrát, obchod etc. Na začiatku state o Trnave je *Synopsis*,[12] veršovaný obsah celého opisu. Bel opisuje Trnavu ako centrum obchodu,[13] pričom zdôrazňuje význam mesta v obchode s obilím a známe dobytčie trhy. Niekoľkokrát spomína v súvislosti s veľkou úmrtnosťou v Trnave morovú nákazu (r. 1586, r. 1679).[14] Osobitnú časť venuje opisu Bethlenovho povstania, keď Trnavu striedavo obsadili cisárske aj Bethlenove vojská[15] a bola vy-

[4] Vid. Dobrotková, M.: *Bitka pri Trnave v roku 1704*, in: *Studia historica Tyrnaviensia I*, Trnava, Trnavská univerzita 2002, s. 139-149.

[5] Vid. Žudel, J.: *Význam Belovho diela Notitia Hungariae novae historico-geographica pre výskum osídlenia Slovenska*, in: Geografický časopis 36, 1984, 1, s. 19-53.

[6] V I. časti boli spracované stolice: Bratislavská, Turčianska, Zvolenská, Liptovská, Peštiansko-pilišsko-šoltská, Novohradská, Tekovská, Nitrianska a Hontianska. Do úplnosti Preddunajska chýba Oravská, Ostrihomská a Trenčianska stolica, ktoré zostali v rukopise.

[7] Tibenský, Ján a kol.: *Bratislava Mateja Bela*, Bratislava, Obzor 1984.

[8] Sopko, Július – Marsina, Richard: *Matej Bel: Turčianska stolica*, Bratislava, Osveta 1989.

[9] Bel, M.: *Užská stolica*, preložil M. Slaninka, Bratislava, Zemplínsky valal n. f. (neinvestičný fond) 2000.

[10] Bel, M.: *Zemplínska stolica*, preložil M. Slaninka, Bratislava, Zemplínsky valal n. f. 2000.

[11] Bel, M.: *Notitia Hungariae novae historico-geografica. Pars II. Tomus II.*, Vienna 1736, s. 1-100.

[12] *Ibidem*, s. 25.

[13] *Ibidem*, s. 44.

[14] *Ibidem*, s. 45, 59.

[15] *Ibidem*, s. 47.

rabovaná a spustošená.[16] Zaujímavý je aj opis ničivého požiaru v Trnave roku 1699, keď zahynulo 16 ľudí, ale Trnavčania usilovnou prácou škody spôsobené požiarom onedlho odstránili.[17] Pre výskum dejín Trnavskej univerzity I. (1635-1777) je prínosom Belov opis zakladania univerzity, citovanie zakladacej listiny[18] a časť venovaná spôsobom výučby, členeniu fakúlt, rozdeleniu akademických funkcií a právomocí, komplikovanému a neraz problematickému vzťahu mesto – univerzita.[19]

Ako priameho Belovho spolupracovníka z Trnavy sa podarilo identifikovať Štefana Munkátsyho, muža učeného, právnika, klasika, znalca latinčiny a gréčtiny, bádateľa antiky, polyhistora, nadšeného milovníka a zberateľa kníh, našich aj zámorských.[20] Bel ho spomína v *Prodrome* ako nedávno zosnulého a trúchli nad jeho stratou. Uvádza, že založil knižnicu, ktorá bola viac verejná ako súkromná, čo nemalo u nás analógiu.[21]

Bel neštudoval v trnavskom archíve, hoci tento bol dobre usporiadaný. Vieme to podľa toho, že roku 1724 kráľovský komisár František Medňanský ocenil prácu štyroch trnavských mešťanostov na usporiadaní mestského archívu. Hoci mal Bel v rukách denník Valentína Drugheta z roku 1605, nikde necituje trnavské pramene, ale literatúru hodnotí kriticky. Odkazuje na *Natales liberae regiaeque civitatis Tyrnaviensis* (Trnava 1727), dielo *eruditorum Tyrnaviensium* – trnavských učencov – jezuitov, na Bonfinia edovaného Sambucom, Ištvánffyho, Dubravia, Balbína, Ferraria a na ďalších.

Dejiny Trnavy, ich prvú kapitolu, začal Bel písať ako čistopis 14. decembra 1731 a dokončil ju 7. februára 1733. Ešte v ten istý deň začal s písaním druhej kapitoly, ktorú dokončil omnoho rýchlejšie, a to 24. februára 1733.[22] V práci pripísal marginálne heslá, skorigoval ju, niečo prečiarkol, pričom

[16] *Ibidem*, s. 53-54.

[17] *Ibidem*, s. 59.

[18] *Ibidem*, s. 40-42.

[19] *Ibidem*, s. 94-97.

[20] Cf. Hološová, A.: *Testament Štefana Munkátsyho*, in: *Trnava okres a mesto*, Bratislava, Obzor 1980, s. 357-366.

[21] *„Maxime vero doleo, nobilis viri, STEPHANI PAVLLI MVNKATSY, JCti Tyrnaviensis, mortem, si institutum meum aestimem, oppido intempestivam. Fuit is, melioribus litteris haud vulgariter, ac praeter morem nostratium, imbutus, graece et latine doctus, antiquitatis scrutator eximius, certe polyhistor haud vulgaris, ac librorum, ad vitium usque, amans, quos grandi sumtu, ac pene reditus suos exsuperante, atque in his optimas optimorum auctorum editiones, plerasque transmarinas, coaceruauerat, ut publicae potius, quam privatae bibliothecae modum eximius iste apparatus, aemulari iam videretur: rarissimo apud nos exemplo"* (Bel, M.: *Hungariae antiquae novae prodromus...*, Norimberg 1723, Praefatio).

[22] Na koniec dopísal: *„Finitum b. c.* [*bona concessione*, pozn. autora] *A. 1733 d. 24. Febr. Post infinitos alios labores."* In: Bel, M.: *Comitatus Posoniensis*, Lyceálna knižnica SAV, rukopis č. 435.

zredigoval aj posledné tri kapitoly druhej časti, ktoré boli napísané inou rukou. Tieto okrem zredigovania aj doplnil. Doplnok k textu, vedutu Trnavy, vypracovali S. Mikovíni a A. Kaltschmidt.

Tvorivá fáza práce bola dokončená, preto Bel poslal rukopis dňa 17. marca 1733 trnavskému senátu. Pripojil k nemu vlastnoručne napísaný list, v ktorom mešťanostov žiada o doplnenie a skorigovanie textu. Tento list bol čítaný na zasadnutí trnavského senátu 21. marca 1733,[23] ale nenašiel sa nikto, kto by Belovej prosbe vyhovel, dokonca nemal nikto snahu štúdiu aspoň prečítať. (Môžeme sa domnievať, že dôvodom bola Belova protestantská konfesia a fakt, že vedecká komunita ho nikdy medzi seba skutočne pre jeho poddanský pôvod neprijala.) Na Trnavskej univerzite vyučovali síce učenci, ktorí by boli schopní erudovane skorigovať rukopis, ale vzťahy mesta a univerzity neboli dobré. Vyplývalo to z toho, že mesto sa dovolávalo svojich prastarých práv a výsad a na svojom území chcelo o všetkom rozhodovať. Zástupcovia univerzity zase tvrdili, že na nej študujú šľachtici a Trnava nad nimi nemá právomoc. Neraz musel spory medzi nimi riešiť samotný cisár či palatín.[24] Pretože čas plynul a Bel sa nedočkal pomoci, bol nútený požiadať magistrát o vrátenie rukopisu, a to aj v tom prípade, ak ho nikto neopravil. Stalo sa tak listom z 28. mája 1733, ktorý bol taktiež prečítaný na zasadnutí senátu 30. mája 1733, na jeho tergu bola pripísaná trojriadková poznámka a tým otcovia mesta považovali záležitosť za vybavenú. Opis mesta Trnavy bol teda vytlačený bez zmien.

Pre Bela nebol postoj mestského magistrátu v Trnave ničím neobvyklým, rovnako sa k nemu zachovalo viacero stolíc, ba niektoré skritizovali natoľko jeho prácu, že nesúhlasili s uverejnením. Aj napriek tomu Bel nezanevrel na Trnavu a jej obyvateľov, ba miestami ju vo svojom opise glorifikuje.

III. Belov jazyk a štýl

Z formálneho hľadiska Bel člení text na paragrafy a obsah stručne naznačuje v marginálnych heslách, ktoré sú často písané formou otázky: *„An in potestate fuerit Matthiae Trentsiniensis?"*,[25] *„Quid Casimiriana seditione, Tyrnaviae evenerit?"*[26] State, ktoré prebral od starších autorov, sú odlíšené kurzívou a presne opoznámkované minuskulami, rovnako aj citované listiny, pri ktorých je poznámka o mieste, kde sa nachádzajú. Ak je prameň v nemčine, Bel ho neprekladá.[27] V časti, kde opisuje vyhnanie Židov z Trnavy (boli ob-

[23] Štátny okresný archív Trnava, fond MG, Missiles, kar. č. 34.

[24] V archíve mesta je množstvo zápisov o sporoch a vyšetrovaní. Najčastejšie prehrešky boli bitky v krčmách, krádeže v záhradách, rušenie nočného pokoja a poranenia mešťanov pri bitkách.

[25] Bel, M.: *Notitia ... Pars II. Tomus II.*, Vienna 1736, s. 14.

[26] *Ibidem*, s. 20.

[27] *Ibidem*, s. 15.

vinení z vraždy kresťanského chlapca), používa hebrejčinu: „TOV ŠEBA GOIM HARUG, BA ŠAAT MILCHAMAT".[28] Prebraté časti Bel komentuje, neraz polemizuje, príp. emotívne vyvracia autorov názor: *„Male! neque enim Vagus, sed Moravus, Hungariae et Bohemicae ditionis, disterminator est."*[29] Štylisticky a gramaticky text neupravuje (tak sa v texte vyskytol popri Belom používanom názve *Tyrnavia* aj *Thernavia*).[30]

Štýl Mateja Bela nesie znaky barokovej latinčiny s jej záľubou v epitetách a dlhých, komplikovane členených súvetiach, ako napr.: *„Nitriam postea, circumuento, clandestina impressione, Episcopo Paullo Abstemio, occuparent: ea destinatione, ut Selymo, et purpuratis eius, tantae rei bene consciis, Transiluani, cum expeditissimo selectissimoque copiarum numero, facto, per Fiilekiana et Szetséniana Turcarum praesidia, itinere, celerrime aduolarent, sedeque belli Nitriam translata, ac Pisonio et Tyrnauia, nec opinato, interceptis, CAESAREM, Hungariae possessione deturbarent, ipseque regno exutus, se in Germaniam recipere cogeretur"*,[31] kde nadmieru používaná interpunkcia a syntaktické rozčlenenie sťažujú preklad. Množstvo vedľajších viet vedie často k obťažnému výkladu až k nejednoznačnosti prekladaného textu.

V lexike používa množstvo barbarizmov,[32] čo ale odporuje jeho snahe očistiť latinčinu od týchto slov, ktorú prezentuje v upravenom vydaní Cellariovho slovníka *Liber memorialis*. Príčinu môžeme hľadať v adresátovi tohoto diela, pretože Cellariov slovník bol určený študujúcej mládeži a zameraný na slovnú zásobu potrebnú pri čítaní Cornelia Nepota, Caesara a ľahších častí z Cicerona, ktorí mali pevné miesto v Belovej metodike vyučovania latinčiny.[33] Zastúpenie grécizmov je primerané dobe a vzdelaniu autora: *ethnicus*, *diadema*, *pharmaca*, *scheda*, *byssinus* etc.

V latinskej syntaxi Bel spravidla dodržiava pravidlá klasickej latinčiny, a to aj v miestach, kde baroková prax od nich upúšťala (napr. vyjadrenie následnosti podľa pravidla *consecutio temporum* pomocou konjunktívu opisného časovania činného).

Podľa frekvencie výskytu sa v prekladanej časti najčastejšie vyskytli kauzálne vety pripojené spojkou *quod*, prípadne, a to oveľa zriedkavejšie, spojkou *quia*. Iné dôvodové spojky sa v texte opisujúcom Trnavu nenachádzajú.

[28] Text je do latinky prepísaný MGR. K. KUŠANOVOU zo Slovenského národného múzea v Bratislave. Bel popri hebrejskej forme uvádza aj latinský preklad: *„Optimum quemque inter ethnicos, occidito, tempore belli."* *Ibidem*, s. 22-23.

[29] *Ibidem*, s. 21.

[30] *Ibidem*, s. 17.

[31] *Ibidem*, s. 44-45.

[32] Niektoré z použitých výrazov sa nenachádzajú ani v špecializovaných francúzskych, nemeckých a maďarských slovníkoch.

[33] ŠKOVIERA, D.: *Matej Bel: Pamätná kniha overenej a pestovanej latinčiny Krištofa Cellaria*, in: ZJKF 27/1-3, 1985 [1987], 88-99.

Početnosť vedľajších viet kauzálnych môžeme vysvetliť Belovou snahou nebyť len historikom – kronikárom, ale osvetliť aj príčinné súvislosti historických udalostí. V poradí druhé sú početnosťou vedľajšie vety časové, v ktorých Bel používa predovšetkým spojku *cum*, ale nie *cum historicum*, ako by sa dalo predpokladať vzhľadom na zameranie najmä prvej časti opisu Trnavy (histórie), ale *cum temporale*. Z iných spojok sa vyskytli spojky *dum* vo význame *zatiaľ čo*, *kým* a *post – quam*. Hypotetické vedľajšie vety sú uvádzané spojkami *si/nisi* a presne rešpektujú klasické používanie spôsobov a časov. Je ale zaujímavé, že podmienkové vety v závislosti Bel v texte nepoužil, v prípade nutnosti sa im radšej vyhol rozdelením vety. Veľké zastúpenie majú relatívne vety, vo väčšom počte indikatívne ako konjunktívne. Často je do hlavnej vety komplikovane včlenených aj niekoľko vedľajších viet. Zástupné vety relatívne sa takmer vôbec neobjavili. Po výrazoch ako *non est dubium* a podobne sa namiesto spojky *quin* v práci vyskytuje väzba akuzatívu s infinitívom (pravdepodobne podľa stredovekého úzu): *„Non est dubitandum, magna tunc mala, urbi fuisse inflicta."*[34] Táto Belova prax je s ohľadom k jeho tendenciám používať klasickú latinčinu zarážajúca. Častý je ablatív absolútny vyjadrujúci v texte prevažne časovú okolnosť a slúžiaci na posunutie historického rozprávania, a to najmä na začiatku paragrafov: *Carolo mortuo, exactis Iudaeis etc.* Bel pomocou neho preklenie časové obdobie, ktoré nepovažuje za potrebné či zaujímavé spomenúť.

Matej Bel ako historická osobnosť patrí svojími životnými osudmi (štúdium) a sčasti aj charakterom diel do obdobia baroka. Je ale potrebné povedať, že zatiaľ neboli stanovené pravidlá, podľa ktorých by sme presne definovali znaky barokovej latinčiny, a preto Belov štýl a jazyk nemôžeme striktne označiť ako barokový. Problém nie je len u Bela, napr. o definovanie latinčiny u Komenského sa pokúsila aj Julie Nováková.[35] Sama ale upozorňuje, že barokovosť neznamená automaticky neklasickosť. Určila niekoľko kritérií pre barokovú latinčinu, no Bel spĺňa len niektoré z nich: analogicky vytvára neologizmy podľa klasických pravidiel (*legesis*, *-is* f.) a často používa *ornamenta orationis*. Je totiž problematické určiť, čo je znakom barokového jazyka, čo len *modus scribendi*, dobový úzus alebo Belova privátna záľuba v klasických autoroch a snaha napodobniť ich štýl. Presnejšie poznatky môžeme získať len ďalším štúdiom a analýzou jeho diel.

Záver

Dielo Mateja Bela je pomerne ucelene spracované po stránke historickej, geografickej a sčasti pedagogickej. Väčšina bibliografií a zborníkov bola vy-

[34] BEL, M.: *Notitia ... Pars II. Tomus II.*, Vienna 1736, s. 16.

[35] Vid. NOVÁKOVÁ, J. : *Proč je Komenského latina barokní*, in: *O barokní kultuře. Sborník statí*, Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 53-60.

daná v roku 1984 ako výsledok množstva podujatí organizovaných pri príležitosti 300. výročia jeho narodenia. Z filologického hľadiska nás však čaká ešte dlhá a mravenčia práca pri výskume jeho diel. Vo svojom článku som sa snažila stručne zhodnotiť opis Trnavy v Belových Notíciách, a to po stránke historickej ako aj filologickej (zamerala som sa len na niektoré štylistické javy). Zistenia, ku ktorým som dospela, sa práve preto nedajú zovšeobecniť na celú Belovu latinskú spisbu a článok je len veľmi stručným výťahom z mojej dizertačnej práce.

Použité pramene a literatúra

BEL, MATTHIAS: *Comitatus Posoniensis*, Lyceálna knižnica Bratislava, rukopis č. 435.

BEL, MATTHIAS: *Hungariae antiquae et novae prodromus, cum specimine, quomodo in singulis Operis Partibus Elaborandis*, Norimberg, sumtu Petri Conradi Monath, biblipolae 1723, 204 s.

BEL, MATTHIAS: *Notitia Hungariae novae historico-geografica. Pars II. Tomus II.*, Vienna 1736, s. 1-100.

BEL, MATEJ: *Užská stolica*, preložil M. SLANINKA, Bratislava, Zemplínsky valal n. f. 2000.

BEL, MATEJ: *Zemplínska stolica*, preložil M. SLANINKA, Bratislava, Zemplínsky valal n. f. 2000.

Protocollum magistratulae 1731-1736, str. 153b a 173b, Štátny okresný archív v Trnave, fond MG.

Missiles, kart. č. 34, Štátny okresný archív v Trnave, fond MG.

Štatúty kráľovských komisárov 1690-1738, 57a, Štátny okresný archív v Trnave, fond MG.

BELÁK, BLAŽEJ a kol.: *Matej Bel: 1684-1749. Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*, Martin, Matica slovenská 1984, 200 s.

NOVÁKOVÁ, JULIE: *Proč je Komenského latina barokní*, in: *O barokní kultuře. Sborník statí*, Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 53-60.

SOPKO, JÚLIUS – MARSINA, RICHARD: *Matej Bel: Turčianska stolica*, Bratislava, Osveta 1989.

SZELESTEI, N. LÁSZLÓ: *Bél Mátyás levelezése. Balassi kiadó*, Budapest 1993, 686 s.

SZELESTEI, N. LÁSZLÓ: *Bél Mátyás. Kéziratos hagyatékának katalógusa a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kiadása*, Budapest 1984, 299 s.

ŠIMONČIČ, JOZEF: *Dva listy Mateja Bela mestu Trnave*, in: *Literárny archív*, Martin 1964, s. 159-163.

ŠKOVIERA, DANIEL: *Cellariov slovník Liber memorialis v úprave Mateja Bela*, in: ZJKF 27, 1985 [1987], 70-78.

ŠKOVIERA, DANIEL: *Matej Bel: Pamätná kniha overenej a pestovanej latinčiny Krištofa Cellaria*, in: ZJKF 27/1-3, 1985 [1987], 88-99.

TIBENSKÝ, JÁN a kol.: *Bratislava Mateja Bela*, Bratislava, Obzor 1984.

TIBENSKÝ, JÁN a kol.: *Matej Bel : Doba. Život. Dielo*, Bratislava, Veda 1987, 415 s. (zborník prác).

ŽUDEL, JURAJ: *Význam Belovho diela Notitia Hungariae novae historico-geographica pre výskum osídlenia Slovenska*, in: Geografický časopis 36, 1984, 1, s. 19-53.

ZUSAMMENFASSUNG

Matej Bel über Trnava (Tyrnau)

Matej Bel, ungarischer Aufklärer, Polyhistor, Geograph und Schulreformator ist zugleich Autor von mehreren wissenschaftlichen und historischen Werken. In seinem umfangreichsten Werk *Notizien* beschreibt er ungarische Gespanschaften nach genau abgestuften Kriterien (Geschichte, Lage, Naturschätze, Fläche, Gegenwart, Sehenswürdigkeiten). Seine Sprache, teilweise vom Barockstil beinflusst, kommt durch die Epitheta zum Ausdruck. Seine Lateinkenntnisse sind besonders gut. Das ist vor allem in den von älteren Autoren übernommenen Auszügen sichtbar, die er grammatisch und stilistisch nicht bearbeiten musste.

BEDŘICH HROZNÝ A KRÉTA

Miroslav KOUDELA *(Olomouc)*

Není mnoho badatelů o dějinách starověku, kterým by bylo věnováno tolik publicity a kteří by byli vystaveni tak protikladným hodnotícím soudům, jak se to „podařilo" slavnému českému orientalistovi Bedřichu Hroznému (1879-1952). Tento velikán české (ale i světové) vědy o dějinách starověkého Předního východu byl již za svého života podroben mnoha kontroverzním hodnocením týkajícím se jeho vědeckých postupů, užívaných metod či příliš smělých závěrů. A ani dnes, 50 let od jeho smrti, není přijímán Hrozného přínos do pokladnice našeho vědění o starém Orientu ani jeho osobnost zcela jednoznačně.

Je však třeba připomenout, že záběr jeho badatelského zájmu, úkoly, které si vytýčil, a problémy, jež s sebou tato bádání nesla, byly vskutku kolosální a hodné nezdolného a geniálního ducha. Dnes se zdá naprosto nepředstavitelné, aby se jedinec zhostil tolika náročných úkolů, kolik se jich pokusil vyřešit B. Hrozný. Je proto jenom přirozené, že při tak vysokém počtu řešení a závěrů, jež nabídl světové veřejnosti, byl i počet omylů, které mu dnešní věda právem připisuje, úměrný tomuto množství.

Český badatel byl svou erudicí především filologem a obdivuhodným znalcem jazyků starého Předního východu. Sám však považoval tuto svou odbornost za pouhý prostředek na cestě k vysněnému cíli, kterým mu byla snaha o co nejkomplexnější poznání minulosti starověkého Orientu. Přesto čestné místo v pantheonu nesmrtelných získal právě díky svým lingvistickým počinům a tento fakt neopomněl také při jakékoli příležitosti připomenout: *„Pouze pro srovnání a ocenění těchto výkonů dovoluje si podepsaný poukázati na to, že geniálnímu Francouzovi Champollionovi se podařilo rozluštiti pouze jedno písmo, egyptské hieroglyfy, a to na základě trojjazyčného nápisu z Rosette, kdežto podepsaný rozluštil čtyři písma a čtyři jazyky svou methodou kombinační, bez jakýchkoli nápisů dvojjazyčných."*[1]

Citovaný výrok Hrozného je třeba poněkud zpřesnit v tom smyslu, že ve skutečnosti šlo o tři do té doby neznámé písemné systémy a čtyři neznámé jazyky, neboť klínové písmo, kterého ve 2. tisíciletí př. Kr. užívali indoevropští Chetité, bylo v době Hrozného pokusů o rozluštění doposud neznámé chetitské řeči již dávno dešifrováno. Dokázal tedy od počátku text přečíst, avšak nerozuměl mu. Takto „usnadněnou" úlohu již potom nikdy neměl, a dost možná i právě proto zůstalo rozluštění chetitštiny jediným dodnes uznávaným úspěchem českého orientalisty.

Přestože rozluštění „klínopisné" chetitštiny a její zařazení mezi jazyky indoevropské[2] mělo ve své době mnoho odpůrců, teorie B. Hrozného nakonec nastoupila vítězné tažení světem. To se však již nedá říci o dalších třech pokusech českého badatele, kdy se postupně snažil dešifrovat písmo a řeč tzv. hieroglyfických „Chetitů" (název je poněkud nepřesný, dnes se hovoří spíše o hieroglyfické luvijštině z území tzv. pozdně chetitských států)[3], tzv. písmo protoindické (písemný systém užívaný tvůrci harappské kultury, tj. civilizace údolí Indu) a konečně písma starověké Egeidy, především tzv. lineární písmo B. Ani jeden z těchto počinů není současnou lingvistikou akceptován a závěry nabídnuté jako řešení při luštění těchto písem se dnes považují za nesprávné.

Předmětem zde předložených úvah je zhodnocení posledního ze zmiňovaných pokusů B. Hrozného: jeho návrh čtení a překlad krétskomykénského lineárního písma B (užívaného v 15.-13. stol. př. Kr.). Ve své stěžejní monografii pojednávající o jeho rozluštění (*Les inscriptions crétoises* z roku 1949) Hrozný publikuje a překládá 215 textů.[4] Sám přitom v úvodu zmíněného díla podotýká, že tento počet představuje vyčerpávající seznam všech do té doby publikovaných nápisů.[5] Jak dnes víme, odkryl A. Evans, britský

[1] Viz *Žádost B. Hrozného Ministerstvu školství a národní osvěty o udělení přídavku pro nejstarší profesory* ze dne 26. 6. 1945, Archiv Univerzity Karlovy, osobní spis B. Hrozného, inv. č. 301, karton 25.

[2] Viz Hrozný, Bedřich: *Die Lösung des hethitischen Problems. Ein vorläufiger Bericht*, in: Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, č. 56 (1915), s. 1-50.

[3] Viz *Encyklopedie starověkého Předního východu* (ed. Jiří Prosecký a kol.), Praha 1999, s. 123, 215 a 311-312.

[4] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises. Essai de déchiffrement* [Monografie Archivu orientálního, sv. XII], Praha, Orientální ústav 1949. Z tohoto počtu 215 publikovaných textů je ve skutečnosti v lineárním písmu B zapsáno jen 213 nápisů. B. Hrozný totiž do své monografie vědomě zařadil také 2 texty v lineárním písmu A z Hagia Triady jako doklad úzké příbuznosti obou písemných systémů.

[5] Tamtéž, s. 3. Z počtu 213 publikovaných dokladů lineárního písma B převzal Hrozný největší část od A. Evanse (160 nápisů: 121 textů na hliněných tabulkách z palácového archivu v Knóssu a 39 nápisů na nádobách nalezených na řecké pevnině). Dále od J. Sundwalla (38 textů na tabulkách z Knóssu), P. Meriggiho (3 nápisy na tabulkách z Pylu), Ch. Tsountase (2 texty na nádobách z Mykén a Pronoie v Argolidě) a G. Mylonase (1 nápis na nádobě z Eleusíny). Ostatní texty jsou pak převzaty ze zahraničních periodik, v nichž byly poprvé uveřejněny: *The Annual of the British School at Athens* (6 nápisů na tabulkách z Knóssu), *American Journal of Archaeology* (5 nápisů: 4 texty na tabulkách z Pylu a 1 nápis na tabulce z Knóssu), *Illustrated London News* (3 nápisy na tabulkách z Pylu) a *Syria* (1 nápis na stříbrném poháru z Ugaritu). Celkem tedy měl český orientalista k dispozici 165 tabulek z paláce v Knóssu, 40 krátkých textů na keramických nádobách z řecké pevniny (Eleusína, Théby, Or-

archeolog a objevitel mínójské civilizace, v Knóssu od roku 1900 do konce svého života (zemřel r. 1941) několik tisíc hliněných tabulek s lineárním písmem B.[6] Přesto během svého života z nich uveřejnil pouze asi 120, což znamenalo, že ostatní badatelé mohli pracovat s méně než desetinou toho, co bylo k dispozici. Vědecká ješitnost a žárlivost britského učence, který toužil po tom, aby sláva a pocty z rozluštění lineárního písma B připadly jemu, tak výrazným způsobem diskvalifikovaly ostatní badatele včetně B. Hrozného.

Další významnou vnější okolností, která zasáhla do Hrozného pokusu o dešifrování lineárního písma B a výrazně ovlivnila jeho šance na úspěch, byla druhá světová válka. Její vypuknutí zcela zastavilo slibně se rozvíjející archeologický výzkum v řeckém Pylu, zahájený v roce 1939 americkou archeologickou expedicí vedenou C. W. Blegenem. Jen během léta tohoto roku bylo objeveno na 600 tabulek s lineárním písmem B. Jenomže nadějný výzkum hned vzápětí přerušilo válečné běsnění a trvalo 13 let, než se americká expedice do Pylu vrátila.[7] B. Hrozný tak stačil do své publikace zapracovat pouze 7 uveřejněných nápisů, které byly v roce 1939 otištěny v *Illustrated London News* a v *American Journal of Archaeology*. Kromě toho mělo vypuknutí druhé světové války negativní vliv na samotnou Hrozného tvůrčí práci v tom smyslu, že českého badatele téměř dokonale izolovalo od kontaktů s ostatními učenci, kteří se pokoušeli lineární písmo B rozluštit, a tím přišel o důležitou zpětnou vazbu, která by už v zárodcích pomáhala korigovat některé jeho hypotézy či příliš smělé závěry.

Je samozřejmě čirou spekulací, zda by Hrozného konkluze vypadaly jinak, nebýt zmiňovaných „vnějších" okolností. Dovolujeme si tvrdit (s vědomím, že se pohybujeme za hranicemi seriózní úvahy), že i v případě „ideálních" podmínek by se výsledky, ke kterým by B. Hrozný dospěl, nijak nelišily od toho, co nakonec světové veřejnosti předložil. K této hypotéze nás opravňuje několik nepřímých argumentů:

a) Hrozný vytrvale a zarputile odmítal připustit, že by se pod lineárním písmem B skrývala nějaká archaická forma řečtiny.[8]
b) Stejně tak kritizoval všechny pokusy o rozluštění, které vycházely z klasického písma kyperského užívaného v 1. tisíciletí př. Kr. na ostrově Kypru.[9]
c) Při svém dešifrování vycházel z apriorní hypotézy o etnické příbuznosti

homenos, Tíryns, Mykény a Pronoia), 7 tabulek z palácového archivu v Pylu a 1 nápis na poháru nalezeném v Ugaritu. Dva uveřejněné nápisy v lineárním písmu A pocházející z Hagia Triady převzal B. Hrozný od A. Evanse.

[6] Viz Bartoněk, Antonín: *Zlatá Egeis*, Praha 1969, s. 45.

[7] Viz Bartoněk, Antonín: *Zlaté Mykény*, Praha 1983, s. 47-48.

[8] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 7; dále viz Hrozný, Bedřich: *Stručný přehled mých vědeckých objevů*, Praha 1948, s. 23; rovněž viz Hrozný, Bedřich: *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty*, Praha 1949[4], s. 198.

[9] Tamtéž.

starých Kréťanů s hieroglyfickými „Chetity" a o příbuznosti krétského písma s písmem hieroglyficko-„chetitským" a protoindickým.[10]

Výše uvedené zásady jsou v přímém rozporu se závěry, které přineslo rozluštění lineárního písma B v roce 1952 M. Ventrisem. Proto považujeme za vysoce pravděpodobné, že ani možnost seznámit se se všemi dostupnými doklady, ani existence „zpětné vazby" v podobě vědecké kritiky či snadnějšího přístupu k nejnovějším vědeckým konkluzím by příliš neovlivnily výslednou podobu Hrozného pokusu o rozluštění.

Přistupme nyní k samotnému lineárnímu písmu B a srovnejme to, co o něm tvrdí současná lingvistika, se závěry, ke kterým dospěl při své analýze textů před téměř šedesáti lety B. Hrozný:

Základní úvahou při prvním seznámení se s neznámým písmem je vždy zjištění počtu různých grafických znaků, kterých toto písmo užívá, což umožňuje stanovit, zda jednotlivé znaky vyjadřují hlásky, slabiky či celá slova. B. Hrozný rozlišil takových znaků v lineárním písmu B 115.[11] To je příliš vysoký počet na hláskovou abecedu, příliš malý počet pro písmo, kde každý znak představuje jeden pojem, ale odpovídající množství pro písmo slabičné. Tato úvaha není nijak objevná, vždyť s hypotézou o slabičném charakteru lineárního písma B přišel již A. Evans, a tato prostá teze platí podnes. Český orientalista také správně rozpoznal, že kromě symbolů pro jednotlivé slabiky obsahuje toto písmo rovněž určitý počet znaků představujících celá slova. V uvedeném souboru 115 grafémů tak odlišil 75 znaků pro jednotlivé slabiky (sylabogramů) od 40 znaků vyjadřujících určitý pojem (ideogramů).[12]

Díky mnohem většímu korpusu nápisů, než měl kdysi k dispozici Hrozný, dnes rozlišujeme v lineárním písmu B asi 90 slabičných znaků a asi 170 ideogramů (z toho asi 150 ideogramů věcných, zobrazujících osoby, zvířata, rostliny, předměty, zboží atd., a dále asi 20 ideogramů kvantitativních, reprezentujících číselné nebo měrné jednotky).[13] Používání ideogramů je omezeno pouze na nápisy na hliněných tabulkách, které jsou vesměs administrativního charakteru a představují hospodářské záznamy sloužící k registraci pro potřeby palácového hospodářství. V těchto záznamech je užito ideogramů pro snadnější a rychlejší porozumění textu: jedním znakem vyjadřují a opakují to, co již bylo předtím sděleno pomocí sylabogramů.[14]

[10] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 327; rovněž viz Hrozný, Bedřich, *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty*, c. d., s. 229-230.

[11] Viz Hrozný, Bedřich: *Liste de signes crétois et de leurs valeurs d'après notre déchiffrement*, in: Archiv orientální 16 (1948), s. 162-184.

[12] Tamtéž.

[13] Viz Bartoněk, Antonín: *Zlaté Mykény*, c. d., s. 86-92.

[14] Viz Bartoněk, Antonín: *Věcné ideogramy v mykénském lineárním písmě B*, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E, roč. 30 (1985), s. 113-114.

Kromě slabičného charakteru lineárního písma B určil Hrozný správně také způsob čtení tohoto písma (zleva doprava) a správně stanovil „otevřený" charakter jednotlivých slabik. Tedy, že jednotlivé sylabogramy znázorňují otevřené slabiky (tj. končící na samohlásku). Kromě toho také ve shodě se současnou lingvistikou vytušil, že několik málo znaků reprezentuje pouze jedinou samohlásku (tj. existují speciální znaky pro A, E, I, O a U).[15]

Možná právě tento „otevřený" charakter jednotlivých slabik lineárního písma B přivedl českého badatele k odmítnutí teze o jeho spojování s nějakou archaickou formou řečtiny. Zdálo se nemyslitelné, aby bylo možné pomocí otevřených slabik přepisovat řecký jazyk, v němž jsou poměrně hojně zastoupeny slabiky zavřené (tj. končící souhláskou), stejně jako shluky souhlásek, tedy fonetické hodnoty, které – jak se zdálo – nelze zachytit jednoduchým schématem k o n s o n a n t – v o k á l. Na druhé straně tzv. klasické písmo kyperské, které se jako poslední relikt slabičných písem v Egeidě uplatňovalo na ostrově Kypru od konce 11. stol. př. Kr. až do 3. stol. př. Kr. podobnou disharmonii skloubit dokázalo.[16] Klasické písmo kyperské je mladším vývojovým stupněm dosud nerozluštěného kypersko-mínójského písma, užívaného v 16.-11. stol. př. Kr., jež má zase svého přímého předchůdce v lineárním písmu A (rovněž dosud nerozluštěném), jehož doklady máme na Krétě zachovány z období 17.-15. stol. př. Kr. Tento písemný systém z ostrova Kypru byl rozluštěn již v roce 1872 anglickým učencem G. Smithem a, jak další rozbor těchto textů později prokázal, skrýval se pod nimi řecký dialekt blízký arkadštině.[17] Také klasické písmo kyperské používá výhradně otevřených slabik, ale přesto bylo schopno řečtinu prostřednictvím svých sylabogramů přepisovat (např. vsouváním vokálů mezi konsonanty). B. Hrozný však odmítal využít příkladu tohoto písma jako podkladu pro svá vlastní zkoumání, i když (jak bude dále rozvedeno) neuplatňoval tento svůj postoj striktně či absolutně.

Je třeba ještě připomenout, jak dnešní mykénologie vysvětluje, proč achajští Řekové používali pro zápis své řeči tak „nevhodný" a „složitý" grafický systém. Je pravděpodobné, že systém lineárního písma B je formou lineárního písma A, upravenou právě pro potřeby vlastního jazyka. Protože sami písmo neznali (resp. neužívali žádného vlastního písemného systému), pokusili se přizpůsobit si písemný systém, který poznali u Kréťanů, tj. lineární písmo A. Zdá se, že lineární písmo A bylo vytvořeno k zápisu pro nás zatím neznámého jazyka předřeckých obyvatel Kréty, jenž se pravděpodobně od řečtiny značně odlišoval a jehož morfologické (respektive fonetické) struktuře zřejmě tento písemný systém plně vyhovoval. Naproti tomu prof. Hrozný považoval lineární písmo A pouze za starší variantu téhož písemného systému,

[15] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 311.

[16] Viz Bartoněk, Antonín: *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Brno 1987, s. 128-132.

[17] Tamtéž.

který také v obou případech zachycoval jeden a týž jazyk. Z tohoto důvodu nás také nepřekvapí, že B. Hrozný při svých dešifrovacích pokusech mezi oběma slabičnými systémy příliš nerozlišoval.[18]

Nyní se již obrátíme k samotnému způsobu, kterým se český orientalista snažil rozluštit *„krétský problém, největší to záhadu dějin"*, jak s oblibou říkával.[19] Pro luštění starých písem měl ty nejlepší předpoklady. Byl vynikajícím znalcem mnoha staroorientálních jazyků i písemných systémů, především písma klínového. A právě obdivuhodná znalost obrovského množství písem starověkého Předního východu a z ní vyplývající úžasná schopnost nacházet paralely mezi jednotlivými tehdy užívanými jazyky přivedla B. Hrozného k dešifrovací metodě, již bychom mohli nazvat m e t o d o u s r o v n á v a c í neboli k o m p a r a č n í.

Kdykoli se B. Hrozný pustil do rozkrývání tajemství neznámých písem, spočívala jeho pracovní metoda v hledání analogií u známých a rozluštěných písemných systémů, na jejichž základě pak připisoval zatím neznámým znakům jejich fonetické hodnoty. Na tomto přístupu není *a priori* nic neseriózního a v určitém konkrétním případě může jeho uplatnění zcela jistě vést k úspěšnému řešení. Český badatel však tuto metodu používal naprosto nekritickým způsobem a na základě vnější grafické podoby znaků, které vybíral zcela libovolně a nahodile, rekonstruoval zvukovou podobu neznámého jazyka. Například právě při luštění lineárního písma B nacházel Hrozný ekvivalenty u minimálně tuctu rozličných písemných systémů, značně od sebe vzdálených jak geograficky, tak chronologicky. Písmem klínopisným počínaje[20] a merojským písmem (Hrozný jej nazývá ethiopským) konče.[21]

Dnešní jazykověda dává při volbě metody k rozluštění neznámého písma přednost kombinační metodě, kterou například uplatnil při rozluštění lineárního písma B M. Ventris. Komparační metoda je totiž celá postavená na předpokladu, že graficky podobné znaky musejí mít i stejnou (respektive podobnou) fonetickou hodnotu. Tato teze však beze zbytku neplatí ani u písemných systémů, jež jsou navzájem velmi úzce spřízněny, natož pak pro písma, která jsou od sebe podstatně vzdálena jak geograficky, tak časově a kulturně.[22]

Naproti tomu metoda kombinační přistupuje k řešení problému nezaujatě, tj. bez apriorních předpokladů, a dívá se na každé neznámé písmo jako na jedinečnou entitu s vlastní vnitřní strukturou. Tato metoda je orientována výrazně matematicko-statisticky: bez jakékoli snahy připsat každému grafému předem nějakou zvukovou podobu se nejprve zabývá obecným zjišťováním

[18] Viz Hrozný, Bedřich: *Liste des signes crétois et de leurs valeurs d'après notre déchiffrement*, c. d., s. 162-184.

[19] Viz Hrozný, Bedřich: *Stručný přehled mých vědeckých objevů*, c. d., s. 22.

[20] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 317.

[21] Tamtéž, s. 316.

[22] Viz Bartoněk, Antonín: *Zlatá Egeis*, c. d., s. 54-55.

toho, jak často se jednotlivé znaky vyskytují, se kterými znaky nejčastěji sousedí, zda nejsou některé z nich hojnější na začátku slov, jiné uprostřed a další spíše na jejich konci atd. Teprve kombinací závěrů, jež z tohoto statistického výzkumu vzešly, je možné se odvážit dosadit k jednotlivým znakům konkrétní fonetickou hodnotu.[23] Na první pohled je zřejmé, že druhá z uvedených metod je mnohem méně zatížena dispozicemi subjektu než ta první.

Nebylo by určitě korektní vyčítat B. Hroznému, že použil tu či onu metodu a nepoužil jinou. Byl zcela jistě přesvědčen o správnosti svého postupu a o argumentační síle svých závěrů. Co však českému orientalistovi již vyčítat můžeme, je naprostá nekritičnost a nahodilost, s jakou svou srovnávací metodu uplatňoval při dešifrování lineárního písma B. I úplného laika v oboru staroorientálních jazyků zarazí frapantní chaotičnost a do očí bijící libovolnost, s nimiž B. Hrozný dosazoval fonetické hodnoty jednotlivých znaků. Vždyť například pro krátký text tvořený osmi grafickými symboly (z nichž dva jsou identické) nachází paralely až neskutečné:[24]

a) První výraz tvořený sylabogramy č. 1-3:
   1. sylabogram – Hrozný nachází paralelu v klasickém písmu kyperském;
   2. sylabogram – vidí analogii v písmu hieroglyfických „Chetitů" a v písmu protoindickém;
   3. sylabogram – opět ekvivalent v klasickém písmu kyperském.

b) Druhý výraz tvořený sylabogramy č. 4-7:
   4. sylabogram – totožný s prvním;
   5. sylabogram – dle Hrozného identický se znakem v písmu sabejském a hieroglyficko-„chetitském";
   6. sylabogram – paralela s egyptským hieroglyfickým písmem;
   7. sylabogram – podle Hrozného pouhá varianta druhého sylabogramu.

c) 8. sylabogram čte Hrozný jako ideogram s analogií v písmu hieroglyfických „Chetitů", v písmu protoindickém či dokonce v babylónském klínovém písmu.

Jaká neuvěřitelná různorodost: s osmi znaky kratičkého nápisu v krétském lineárním písmu B jsme oběhli svět od Kypru, přes Malou Asii, jižní Arábii, Egypt, Mezopotámii až do údolí řeky Indu a pohybovali se v časové smyčce, jejíž oba konce od sebe dělí více než 2000 let! A zcela obdobným způsobem vykládá B. Hrozný všech 215 nápisů, které jsou obsaženy v objemné publikaci *Les inscriptions crétoises*. Jaký div, že toto doslova „znásilnění" komparační metody vyvolalo negativní reakce již ve své době[25] a že dnes je od-

[23] Viz BARTONĚK, ANTONÍN: *Zlatá Egeis*, c. d., s. 69.

[24] Jde o nápis na nádobě nalezené v Eleusíně. Viz HROZNÝ, BEDŘICH: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 8-12.

[25] Jen pro ilustraci uvedeme stanovisko americké badatelky Alice E. Koberové, která se ještě před vystoupením M. Ventrise nejvíce zasloužila o propagaci kombinač-

mítáno v lepším případě taktním mlčením, v horším případě s naprostým despektem.

Nabízí se otázka, zda B. Hrozný připsal aspoň některému z oněch 75 jím zachycených a popsaných slabičných znaků lineárního písma B odpovídající zvukovou podobu. Po tom, co bylo až dosud o metodě B. Hrozného napsáno, asi každého překvapí, že u tří znaků dokázal skutečně určit správnou (nebo alespoň přibližně správnou) fonetickou hodnotu. Je poněkud paradoxní, že jde o slabičné znaky, které byly dešifrovány prostřednictvím analogií s klasickým písmem kyperským. Tedy s písmem, s jehož uplatněním jako výchozím písemným systémem, z nějž je třeba vycházet při pokusu o rozluštění lineárního písma B, Hrozný hluboce nesouhlasil. Z toho je patrné, že se Hrozný *a priori* neuzavíral před využitím paralel s tímto písmem, i když je odmítal použít jako základní stavební kámen svého systému.

1) Naprosto správně (tj. v úplném souladu s dnešním stavem poznání) určil znak ╪ (fonetická podoba PA).[26] Srovnej s klasicko-kyperským znakem ╪, jehož slabičná hodnota je rovněž PA.[27]
2) U znaku ┼, pod nímž současná mykénologie vidí slabičnou hodnotu RO (resp. LO – jelikož mykénština nerozlišovala mezi souhláskami R a L),[28] nabízí B. Hrozný čtení LU s tím, že je možná i hodnota LO.[29] Srovnej se znakem ┼ (LO) v klasickém písmu kyperském.[30]
3) Znak ├, s uznávanou fonetickou hodnotou DA, čte Hrozný jako TA, a to ve všech případech, kdy se tento znak v textu vyskytuje. Ovšem v závěrečném přehledu uznává jako další možné čtení i DA, přestože ji při samotných překladech jednotlivých nápisů nikdy nepoužil.[31] Opět srovnej s klasicko-kyperským ├ (TA).[32] Klasické písmo kyperské nerozlišovalo mezi znělou souhláskou D a neznělou T (na rozdíl od lineárního písma B), a proto přepiso-

ní metody při dešifrování lineárního písma B. Přestože zastávala obdobně skeptický postoj k řeckému charakteru tohoto písma, v ostatním se s profesorem Hrozným naprosto rozcházela: *„My own technique for deciphering Minoan is, as you will see, the opposite of yours. I think translation should be the very last step."* Viz dopis A. E. Koberové Bedřichu Hroznému z 28. 8. 1947, Archiv AV ČR, fond Bedřich Hrozný, inv. č. 10, karton 1. Srov. i v podobném duchu psanou recenzi od téže autorky: KOBER, ALICE E.: *Bedřich Hrozný, Kretas und Vorgriechenlands Inschriften, Geschichte und Kultur I. Ein Entzifferungsversuch*, in: American Journal of Archaeology 50 (1946), s. 493-495.

[26] Viz HROZNÝ, BEDŘICH: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 342-343.

[27] Viz CHADWICK, JOHN: *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, Warszawa 1998, s. 57.

[28] Viz BARTONĚK, ANTONÍN: *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, c. d., s. 81.

[29] Viz HROZNÝ, BEDŘICH: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 340-341.

[30] Viz CHADWICK, JOHN: *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, c. d., s. 57.

[31] Viz HROZNÝ, BEDŘICH: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 348-349.

[32] Viz CHADWICK, JOHN: *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, c. d., s. 57.

valo všechny slabiky začínající těmito konsonanty nezněle, tj. TA, TE, TI, TO a TU.[33]

4) Je problematické, zda můžeme považovat za správné i Hrozného určení fonetické hodnoty pro znak ꝶ (dnes uznávaná slabičná hodnota PO), který český orientalista čte jako PÁ, avšak jako alternativu uznává i čtení PÚ, resp. PÓ.[34] Srovnej se znakem ʕ (PO) v klasickém písmu kyperském.[35]

Abychom však byli ve svém soudu spravedliví, musíme ještě zdůraznit, že skepse B. Hrozného k využití klasického písma kyperského pro dešifrování lineárního písma B nebyla až tak neoprávněná. Dnešní jazykověda nachází a uznává pouze osm paralel mezi oběma písemnými systémy. Kromě již uvedených znaků pro slabiky PA, PO, RO/LO a DA existuje ještě přímá souvislost (tj. grafická podobnost a identičnost jejich zvukových podob) u sylabogramů pro NA, SA, SE a TO.[36] Příčinou této nepříliš vysoké shody je podle mykénologů ten fakt, že obě písma představují dvě na sobě nezávislé vývojové větve, jež obě vycházejí z lineárního písma A. Lineární písmo B je tedy sice písemným systémem o půl tisíciletí starším než klasické písmo kyperské, není však jeho přímým předchůdcem. Nedůvěru B. Hrozného k analogiím mezi oběma písmy je tedy třeba hodnotit velmi pozitivně. Je však poněkud paradoxní, že tuto kritickou skepsi uplatnil u písemného systému, který byl lineárnímu písmu B ze všech jím užitých paralel jednoznačně nejbližší, zatímco u písemných systémů krétskému písmu značně vzdálených se zásady kritické skepse držel jen ve velmi omezené míře.

Pokus B. Hrozného navíc již dopředu diskvalifikovaly i jeho předchozí dešifrovací pokusy. Protože byl přesvědčen o příbuznosti písma hieroglyfických „Chetitů" a písma protoindického s lineárním písmem B, vycházel při svém luštění lineárního písma B ze závěrů, ke kterým dospěl při „rozluštění" obou zmíněných písem. Z nepravdivé premisy nemůžeme nikdy dosáhnout pravdivého závěru, zní jeden z kánonů sylogistiky. Český orientalista však byl o správnosti svých návrhů hluboce přesvědčen, a proto s odstupem téměř šedesáti let mu nemůžeme jeho „nesprávnou" premisu příliš vyčítat. Víme totiž „víc", než tehdy věděl on, a to i díky jeho pionýrským pokusům. Neboť *„i špatný překlad je lepší než nic, protože razí cestu překladu správnějšímu"*.[37]

Je vcelku přirozené, že nesprávná četba lineárního písma B přivádí badatele k nesprávné interpretaci obsahu jím „rozluštěných" textů. Zdá se proto možná trochu laciné začít nyní zkoumat konkluze o charakteru mínójské společnosti třetí čtvrtiny 2. tisíciletí př. Kr., k nimž B. Hrozný dospěl na základě

[33] Tamtéž, s. 56.

[34] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 342-343.

[35] Viz Chadwick, John: *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, c. d., s. 57.

[36] Tamtéž.

[37] Viz Hrozný, Bedřich: *Kretas und Vorgriechenlands Inschriften, Geschichte und Kultur. Ein Entzifferungsversuch*, in: Archív orientální 14 (1943), s. 4.

svého překladu, a podrobovat je sžíravé kritice. Přesto si myslíme, že bude užitečné připomenout a stručně shrnout některé úvahy, které B. Hrozný předložil jako výsledek svých interpretací oněch 213 textů v lineárním písmu B, které zkoumal a – jak věřil – také přeložil.

Nabízí se především otázka, jaký jazyk se vlastně českému badateli vynořil před očima poté, co „odhalil" slabičné hodnoty jednotlivých znaků tohoto písma. Nikoho asi nepřekvapí, že B. Hrozný jej definuje jako obecně indoevropský, dosud neznámý jazyk patřící do skupiny indoevropských jazyků z oblasti Malé Asie.[38] B. Hrozný byl hluboce přesvědčen o blízké příbuznosti písma krétského s písmem hieroglyfických „Chetitů" a od toho byl už jen krůček k tomu, přirovnat také oba jazyky, jež se pod těmito písemnými systémy skrývají.

Řeč, kterou český orientalista v lineárním písmu B odhalil, nazývá obecně k r é t š t i n o u a v rámci klasifikace indoevropských jazyků ji zařazuje někam mezi hieroglyfickou a klínopisnou chetitštinu.[39] Ze všech uvedených tezí o charakteru jazyka skrývajícího se pod lineárním písmem B, může současná věda podepsat pouze jedinou: řeč, kterou zmíněné písmo zaznamenává, patří mezi indoevropské jazyky.

Trochu jinak už bude vypadat Hrozného hypotéza, pokud vezmeme v úvahu jeho postoj ke vztahu lineárního písma A a B. Ten mezi oběma písmy příliš nerozlišoval a stejně tak nečinil velkého rozdílu mezi jazyky, jež byly těmito písemnými systémy zapsány. Pokud bychom tedy vztáhli názory B. Hrozného o charakteru řeči starých Kréťanů pouze na lineární písmo A (což však není předmětem našeho příspěvku), patřily by jeho úvahy do okruhu hypotéz nejvíce reflektovaných v dnešní lingvistice. Právě teorie o spojitosti jazyka lineárního písma A s některými maloasijskými indoevropskými jazyky (především s klínopisnou chetitštinou či s luvijštinou, což je vlastně jazyk, který se skrývá pod tzv. hieroglyfickou „chetitštinou") totiž patří k nejfrekventovanějším. To však již je námět pro jinou diskusi.

Obyvatelstvo Kréty před dórskou invazí označuje Hrozný jako Kréto-Pelasgy. Toto předřecké etnikum prohlašuje za Indoevropany, úzce příbuzné s klínopisnými Chetity, „Chetity" hieroglyfickými a s tvůrci harappské kultury. Společně s těmito „národy" obývali původně území v jihovýchodní Anatolii a severní Sýrii, odkud se přibližně v poslední třetině 3. tisíciletí př. Kr. vydali obsadit Egeidu. O něco málo dříve pak tuto oblast opustili „Protoindové", kteří v údolí řeky Indu vytvořili vzkvétající kulturu s centry v Harappě a Mohendžodaru.[40]

[38] Viz Hrozný, Bedřich: *Les inscriptions crétoises*, c. d., s. 6.

[39] Tamtéž.

[40] Viz Hrozný, Bedřich: *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty*, c. d., s. 227-228.

Neustále se nám jako bumerang v Hrozného líčení obrazu starověkého Předního východu vrací myšlenka o spojitosti kultur mínójské, protoindické a hieroglyficko-„chetitské". Tyto „nesporné vztahy" jsou založeny především na jím předpokládané příbuznosti písemných systémů těchto tak od sebe vzdálených civilizací. Uvedená teorie je postavena na neudržitelném základě účelově vybraných zdánlivých fonetických a grafických analogií, které je nutné v jejich celku striktně odmítnout. A to ani ne tak z důvodů faktických (ani dnes nevíme o etnickém charakteru starověkých Mínójců o mnoho víc a teze o indoevropském charakteru tvůrců harappské kultury je sice považována za velmi nepravděpodobnou, nikoli však za zcela vyvrácenou), jako spíše z důvodů metodických. Čili: při dnešním stavu poznání můžeme teoreticky připustit, že názory B. Hrozného nemusejí odporovat skutečnosti, protože sami toho o tomto problému nevíme příliš mnoho, ale naprosto nemůžeme akceptovat způsob, jímž ke svým soudům dospívá.

Je velmi nesnadné pokusit se nezaujatě a pokud možno „objektivně" zhodnotit přínos slavného českého orientalisty k řešení problému „krétské záhady". Nelze jenom pečlivě zvážit správné či nesprávné závěry při jeho pokusu o rozluštění lineárního písma B a na základě této bilance vyřknout soud. Za prvé byl B. Hrozný proti nám – dnešním kritikům – v obrovské nevýhodě, protože se vydával do tehdy neznámých oblastí lidského poznání, prosekávaje si dosud neexistující cesty. Není divu, že občas zabloudil. My dnes kráčíme po značených cestách, jež pomáhal sám svou činností budovat, a je pro nás proto velmi snadné registrovat slepé uličky. Za druhé mnohá tvrzení nemůžeme ani dnes potvrdit či vyvrátit z toho prostého důvodu, že v mnoha aspektech se pohybujeme na stejně hypotetické rovině a nevíme toho ani o píď více, než „věděl" tenkrát on. Proto není možné jen tak porovnat soupis přesných zásahů se seznamem neúspěšných pokusů a z výsledného skóre vyčíst „kvalitu" práce B. Hrozného.

Hrozný získal nehynoucí slávu a čestné místo ve vědeckém pantheonu díky svému úspěšnému rozluštění jazyka klínopisných Chetitů. Jeho dešifrování dalších písemných systémů, včetně lineárního písma B, již tak úspěšné nebylo. Na otázku, v čem se při svém luštění tohoto krétského písma mýlil a v čem naopak mají jeho závěry trvalou platnost, snad dostatečně odpověděl tento článek.

SUMMARY

Bedřich Hrozný and Crete

There have not been many scholars of the ancient history who have been given so much publicity and laid open to such contrasting value judgements as the famous Czech orientalist Bedřich Hrozný (1879-1952). Already during his life, this genius of (not only) the Czech scholarship of the history of ancient Near East was the target of numerous controversial evaluations regarding his scholarly approaches, the methods he used, or his too daring conclusions. And even today, 50 years after his death, neither Hrozný's contribution to the treasury of our knowledge of the ancient Orient, nor his personality are accepted unequivocally.

One of his most controversial acts was the attempt to decipher the so-called Linear B script (used on Crete and Greek mainland between 1450 and 1200 BC). Hrozný's conviction of the correctness of his own translation soon proved premature and the reading of syllabic signs of this script proposed by him turned out to be incorrect to a great extent (only 3-4 signs from a total number of about 90 syllabograms were assigned a correct phonetic value). As this study attempts to prove, the main cause of Bedřich Hrozný's failure was his uncritical use of the decipherment method, based on finding analogies in well-known and deciphered writing systems according to which Hrozný assigned phonetic values to unknown signs.

Moreover, Bedřich Hrozný's attempt was handicapped in advance by not only his sticking to finding analogies in a wide variety of ancient Near East scripts, but also by his previous unsuccessful deciphering attempts. Having been convinced of a close cognation of hieroglyph Hittites and Proto-Indian scripts with the Linear B, he based the deciphering of the Cretan script on his own conclusions which he had drawn when „deciphering" the two scripts mentioned above.

O SMYSLU POPULÁRNĚ NAUČNÉ LITERATURY
(Zamyšlení nad knihou Josefa Fryše o Pompejích)

Jana KEPARTOVÁ *(Praha)*

Knižní trh nabízí naší čtenářské obci v posledních letech i v oblasti antiky stále častěji publikace, které se obecně zařazují mezi „populárně naučné". Je to jistě velmi pozitivní vývoj, který je nutno jen uvítat. Hodiny dějepisu neskýtají dostatečný prostor pro detailnější vhlédnutí do antického světa, latina je na vymření a s ní i dotek antického světa, na nějž se tak rádi a tak často odvoláváme.

Většina těchto populárně naučných děl je cizí provenience a jejich překlady velmi často nesplňují beze zbytku naše očekávání. Ale to je problém všeobecný, netýká se pouze publikací o antice. Nakladatelské redakce vesměs ponechávají na zodpovědnosti překladatele, jak se s tématem bude potýkat a nakolik uváží nutnost konzultací s odborníky. Což se zhusta neděje a výsledky tomu odpovídají. O tom se můžeme dočíst v jednotlivých recenzích uveřejňovaných celkem pravidelně i v našem časopise. Navíc se z finančních důvodů často překládají díla, která sice kdysi byla na špičkové úrovni, dnes však již vyžadují opravy a dodatky. Ale i o tomto problému se již psalo. Některé zahraniční publikace příliš prozrazují, pro jaký okruh čtenářů jsou připravovány (troufám si tvrdit, že český čtenář je mnohdy vyspělejší).

Z celkem známých důvodů se český knižní trh zaplňuje mnohem méně původními populárně naučnými pracemi o antice. Kromě renomovaných autorů, většinou odborníků v daném oboru, se setkáváme občas i s novými jmény a novými díly. O smyslu populárně naučné literatury jistě není mezi odborníky sporu. Ale je tomu tak i mezi laiky?

Odborník si je vědom toho, že mají-li být odborné poznatky zprostředkovány laické veřejnosti, musejí být nejen čtivé, nýbrž i přesné a aktuální. Takový čtenář přece nemá stejnou možnost jako odborník konfrontovat předkládaná fakta a teze s jinou odbornou literaturou a udělat si vlastní představu. Stačí nebo mají stačit zainteresovanému laikovi poznatky zastaralé, nebo má tento čtenář právo dovědět se to nejnovější? Spokojí se nebo má se spokojit čtenář-laik s fakty a tezemi, které jsou sporné nebo které již neplatí?

Jako pedagog vím, jak obtížné je opravovat zajetá klišé, naučené znalosti, získané informace, které se mezitím přežily, zkorigovaly, změnily. Z toho důvodu prospěje tedy populárně naučná literatura, kterou si čtenáři – na rozdíl od učebnic – volí sami a ze zájmu, hlavně tehdy, bude-li korektní a nejvýš aktualizovaná. Vím, v našich podmínkách je to obtížný úkol. Původní česká díla však mají i tu přednost, že jsou psána pro čtenáře, kterého autoři znají, znají jeho všeobecný přehled a vzdělání, představy, tradice – a mají znát i jeho požadavky.

K těmto úvahám mne po dlouhém zvažování a korespondenci s autorem přiměla publikace JOSEFA FRYŠE, *Život ve stínu Vesuvu. Pompeje.*[1] Je to po téměř jednom století opět česká původní práce o tomto nešťastném městě.[2]

Pompeje jsou v celé světové vědecké, literární i umělecké tvorbě snad nejčastějším předmětem zájmu; o tom svědčí i dvousvazková bibliografie o Pompejích z roku 1998, která čítá 14 596 položek (nepočítaje v to překlady a recenze) na 1338 stranách, z toho 76 stran s nečíslovanými pracemi menšího významu.[3] I český čtenář touží poznat více a zahraniční knihy, které u nás na toto téma v poslední době vyšly,[4] tento hlad ukojit nemohly. Jsou spíše povrchní, určené pro zběžné seznámení se s tématem. Krom toho nejsou prosty chyb (v naprosté většině překladatelských a často samotným čtenářem odhalitelných).

Informaci o vydání knihy Josefa Fryše mohl čtenář získat z týdeníku *Nové knihy* nebo na internetové stránce, na které autor své dílo nabízí **http://sweb.cz/pompeje79**. Díky této moderní technice se mi také podařilo poměrně lehce navázat kontakt s autorem zmíněné publikace, ačkoli jsem o něm nic nevěděla. (A ani poté jsem se o moc více nedověděla – pouze to, že jeho profese nemá s jeho zájmem o Pompeje nic společného.) V závěru své knihy (s. 269) sám o sobě říká, že jeho kniha je založena na vlastních zápiscích z cest do Pompejí. Poprvé je navštívil r. 1965.

Autor nevplouvá do antiky a nestrhává čtenáře s sebou, zůstává oběma nohama v přítomnosti, a to v přítomnosti české, evropské i světové, neustále nám ji připomíná (například tím, že důsledně uvádí dnešní názvy antických lokalit, ale i při každé jiné příležitosti). Jsme zde a nyní a do Pompejí se vydáváme odsud. Nemusíme o antice mnoho znát, autor ve své knize vhodně skloubil poučení o antických reáliích s tím, co o těchto skutečnostech vypo-

[1] *Život ve stínu Vesuvu. Pompeje*, Příbram, Knihovna Jana Drdy 2000, 287 s. + četné ilustrace.

[2] Poslední knižní práce vyšla v roce 1903 – JOSEF PRAŽÁK, *Mrtvé město Pompeje*, Praha, Beaufort 1903, 152 s.; o Pražákově zprostředkovávání pompejských realit českému čtenáři viz: J. KEPARTOVÁ, *Pompeje očima Josefa Pražáka*, in: *Marginalia Historica. Sborník Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy*, Praha – Litomyšl 2001, s. 225-243.

[3] GARCÍA Y GARCÍA LAURENTINO, *Nova bibliotheca Pompeiana. 250 anni di bibliografia archeologica. Vol. I-II. Ministero per i Beni Culturali e ambientali. Soprintendenza Archeologica di Pompei. Monografie 14*, Roma 1998 (práce zohledněny do r. 1997). A. TAMMISTO k tomu vyrobil doplněk a opravy finských prací o Pompejích, který vyšel in: Arctos 34, 2000, s. 211-232.

[4] Viz recenzi in: Auriga 43, 2001, s. 118-119 (R. SKOPEK).

vídají pompejské památky. Výklad podmalovává i četnými úryvky z antických spisovatelů. Velmi poučné a téměř napínavé čtení. Na první pohled i velice důvěryhodné. Ne však při důkladnějším čtení. Ačkoli text působí dojmem, že podává nejnovější stav bádání, není tomu tak.

Už letmý pohled na seznam literatury vzbudí první pochybnosti. Podíváte-li se na s. 270, zjistíte, že nejnovější Fryšem citovaná literatura pochází z r. 1988 – jsou to dvě publikace italských autorů – knihy obecného charakteru pro jednodenní turisty, a ty jsou anglickým překladem publikací, jejichž italský originál vyšel r. 1971, resp. 1970 (zasloužily by si vyřazení ze seznamu; spíš by tam měl být zařazen REA D., *Die Fresken von Pompeji*, Herrsching 1989). Nejrozšířenější populární kniha o Pompejích – R. ETIENNE, *La vie quotidienne à Pompéi*, vydaná v Paříži – je citována v prvním vydání z r. 1966, ačkoli autor sám práci r. 1977 hodně přepracoval.[5] Některé zásadní práce zcela chybí, např. M. DELLA CORTE, *Case ed abitanti di Pompei antica*, Neapol 1965 (3. vyd.), byť je její autor za některé nepodložené a nedokazatelné hypotézy, které mlčky převádí na fakta, dnes právem kritizován.[6] Právě proto musí být komentována – vždyť Della Cortemu vděčíme za většinu názvů domů, jež jsou v knize užívány.[7] Chybí též J. ANDREAU, *Les affaires de Monsieur Jucundus*, Řím 1974, a další pozdější práce o pompejské společnosti a hospodářství, jako např. W. JONGMAN, *The Economy and Society of Pompeii*, Amsterdam 1988 (popř. diskuse k ní), A. WALLACE-HADRILL, *Houses and Society in Pompeii and Herculaneum*, Princeton 1994, atd. a odkaz na výše zmíněnou bibliografickou publikaci, v níž je možno najít další literaturu podle zájmu čtenáře. Vadí mi, že ve Fryšově seznamu literatury nejsou rozlišeny antické prameny a moderní literatura. Mezi prameny chybí např. Dio Cassius, Florus, Columella, Seneca, Strabón a další, kteří jsou v textu citováni.

Chybí české práce o Pompejích včetně českých překladů cizojazyčných prací, o nichž se Fryš vyjadřuje velmi kriticky. Český překlad sovětského díla M. Sergejenkové je uveden s datem vydání 1972,[8] aniž z toho čtenář pozná, že originál pochází z r. 1949. Někdy je kritika českých překladů velmi oprávněná, někdy méně. Knihu S. NAPPA, *Pompeje. Průvodce starověkým městem*, Čestlice 1999, považuji na rozdíl od Fryše za podařenou a aktuální (autor zohledňuje nejnovější stav věcí, které Fryš kvůli neznalosti nejnovější produkce neuvádí). Fryš kritizuje např. Nappovu rekonstrukci Stabijských lázní na dvoustraně 70-71, kde – jak mi napsal v korespondenci – znázorněné čerpací zařízení je technickým nesmyslem; oprávněně pak kritizuje chyby technicko-výrobního rázu (díky překladu?), jako je záměna levé a pravé strany, západu a východu; připojme tiskové chyby (které jsou však mnohem řidší než v ostatních českých překladech posledních let a jež pozorný čtenář rozpozná bez dalšího studia).

[5] Autor však už v r. 1987 odmítl znovu knihu aktualizovat tak, aby odrážela všechny novější výzkumy a opravy. Ve vydáních z devadesátých let je pouze přidána kapitola o nových vykopávkách.

[6] Jinou otázkou zůstává, že některé jeho závěry, které on sám označil jako hypotézy, byly přebírány jinými autory jako skutečnosti.

[7] Fryš se rozhodl užívat v názvech objektů italských jmen antických osob i italských názvů, což na jedné straně usnadní přímou orientaci *in situ*, na druhé straně znesnadňuje rychlou identifikaci (budiž zde spravedlivě poznamenáno, že v topografickém rejstříku na s. 278-282 jsou italské a latinské názvy objektů, ulic atd. přeloženy do češtiny).

[8] Jde o druhé vydání.

Ne že by ve Fryšově knize informace nejnovější chyběly zcela – jsou však nesystematické až náhodné, nejspíše stažené z internetu (což je při drahotě a nedostupnosti literatury zčásti pochopitelné). Přesto Fryš internetové stránky velmi kritizuje a v závěru své publikace uvádí jen několik málo internetových adres poskytujících převážně fotografie a další ilustrativní materiál. Zato tu čtenář najde povícero podle slov autorových „klasických" publikací (uvozovky přičtěte prosím panu Fryšovi) z 19. a začátku 20. století. Jistěže jsou tyto publikace dobrým základem, ale na tomto základu se dále staví! Což má za následek, že kniha obsahuje značné množství zastaralých informací.

Uveďme z nich pro názornost několik příkladů:

Fryšův údaj o počtu obyvatel 20 000 (s. 58): jde o odhad, který je překonán již nejméně jednu či dvě desítky let, dnešní odhad je mnohem střízlivější (8-12 000) a všichni se shodují v tom, že i tento odhad je velmi hypotetický.

Existence Kapujské brány (viz mapu na předsádce) byla vyvrácena japonskými archeology.[9] Tuto skutečnost je tedy třeba zanést do mapy Pompejí. (Je již zobrazena v Nappově publikaci.) Urbanistický rozvoj města, obzvláště v jeho počátcích, je již od třicátých let v popředí zájmu, hlavním dílem je tu souborná publikace A. MAIURIHO, *Alla ricerca di Pompei preromana*, Neapol 1973, v němž jsou publikovány jeho příspěvky z let 1930-1950 (Maiuri zemřel r. 1963). Prvopočáteční výzkumy však začaly již na počátku 19. století (1806-1815), jejich cílem bylo zjistit dimenze města. Byly odhaleny městské hradby (1811-1815),[10] odkryty byly i některé brány, z nichž ne všechny zůstaly přístupné: jak bylo tehdy obvyklé, vykopané objekty se jednoduše zase zavezly další zeminou. Teprve G. Fiorelli je nechal opět všechny vystavit slunečnímu svitu – až na Nucerijskou bránu (Porta Nocera). Ta se dočkala svého „znovuzrození" až v padesátých letech 20. století (mimochodem, za spěšné

[9] Viz např. zprávy z výkopů v japonském časopise *Opuscula Pompeiana* z let 1994-1998 a článek S. SAKAI – V. IORIO, *Gli scopi e gli oniettivi della missione archeologica giapponese a Pompei*, in: *Pompei, il Vesuvio e la Penisola Sorrentina. Atti del secondo ciclo di conferenze di geologia, storia e archeologia, Pompei, Istituto «B. Longo», ottobre 1997 – febbraio 1998*, a cura di FELICE SENATORE, Roma 1999, s. 45-54.

[10] A. MAIURI, *Studi e ricerche sulla fortificazione di Pompei*, Monumenti Antichi 33, 1929, parte seconda, col. 113-290. Základní dílo.

provádění vykopávek a nedostatečnou dokumentaci v jižní části města je Maiuri kritizován). Existence Kapujské brány byla předpokládána na severu městských hradeb, i když o ní byly občas vyslovovány pochybnosti již od konce třicátých let. Ale Fiorellimu do jeho urbanistických představ přesně zapadala – dvě souběžné ulice od východu k západu (Via di Nola a Via dell'Abbondanza) a dvě souběžné ulice od severu k jihu (Via Stabiana a ulice od Kapujské k Nucerijské bráně). Na koncích všech těchto ulic stály brány... Ale následné vykopávky nepotvrdily posledně jmenovanou ulici, uliční systém má jiný sklon. O definitivní rozřešení otázky se zasloužil Japonský ústav paleologických studií se sídlem v Kjótu, který získal licenci na archeologický výzkum v pompejské lokalitě v r. 1989 a kopat začal o 4 roky později. Japonci zjistili, že předchozí vykopávky se zastavily ve vyšších vrstvách (tj. z období po r. 79), a když kopali hlouběji, odhalili pouze čtverhrannou věž (je označována číslem IX) – v místech, kde byla předpokládána brána. Vchod do věže – od jihu – byl již před r. 79 ucpán odpadky, čímž vznikla jakási spojnice s rameny věže pro lidi i malé vozy. U věže původně ulice končila.

Na s. 53 Fryš čtenáře naladí, že se na Vesuv dostane sedačkovou lanovkou, avšak ta již více než půl století není k dispozici. Ve čtyřicátých letech během erupce v San Sebastianu byla totiž poničena a od té doby není v provozu. Nemohl ji tedy použít ani pan Fryš, když r. 1965 navštívil Pompeje. Žádný pozdější návrh na rekonstrukci tohoto zařízení nebyl realizován. Jediná fungující lanovka v okolí spojuje Castellamare di Stabia a horu Faito.

Novou interpretaci komplexu budov v reg. II ins. I n. 11-12 nazvaného Della Cortem „Complesso dei Riti Magici" Fryš vůbec neuvádí. Přitom se jedná o jedinou identifikovatelnou svatyni boha Sabazia v celé římské říši.[11]

Odeon neboli kryté divadlo (s. 240) bylo postaveno v r. 75 př. n. l. (nikoli v období 80-75); sloužilo podle nejnovějších bádání ve svém počátku jako shromaždiště Sullových veteránů, kteří se zpočátku těžko sžívali s pompejským obyvatelstvem, jemuž se snažili vnutit římskou správu. Po příchodu Římanů tu totiž vznikly dvě společenské skupiny: starousedlíci tvořící municipium[12] a noví obyvatelé organizovaní v římské kolonii. Když Cicero v Římě obhajoval diktátorova synovce, P. Cornelia Sullu, prvního patrona města, zapleteného do Catilinova spiknutí, účastnily se jednání dvě delegace – delegace kolonistů a delegace Pompejanů.[13] Mezi municipálními *quattuorviri* a *duoviri* kolonistů jistě vznikaly třenice, přesto však obě skupiny spolu stále více srůstaly a vzájemně slaďovaly své správní orgány. *Quattuorviri* postupně

[11] Viz např. PACE R., *Il «complesso dei Riti Magici»*, in: Rivista di studi Pompeiani 8, 1997 [1999], s. 87-92. Nappo tuto skutečnost uvádí. Viz též J. KEPARTOVÁ, *Soukromá Sabaziova svatyně v Pompejích aneb O neúčinnosti zákazů*, in: Dějiny a současnost 1, 2002, s. 9-13.

[12] PLINIUS ST., *Nat. Hist.* II, 51, 137; XIV, 3, 38.

[13] CICERO, *Pro Sulla* XXI, 60-62.

mizeli a stali se z nich *duoviri iure dicundo* a prostí *duoviri*, takže nejvyšší úředníci obou společenství byli identičtí. Prostí municipální *duoviri* byli nejméně do r. 45 až 40 nazýváni *IIviri viis aedibus sacris publicis procurandis*, duovirové dohlížející na sakrální i profánní stavby a ulice. Později byli, jak to bylo v koloniích běžné, označováni jako *aediles*. Že se nakonec obě skupiny sžily, o tom svědčí např. volební slogan *CIL* IV 9918a, v němž čteme: *C. Ateium Capitonem aed*[ilem] *rogamus coloni et incolae*. Castrén[14] zná dva Sullovy centuriony toho jména, a proto považuje pompejské Ateie za možné potomky kolonistů.

Chybí nejnovější výzkumy z domu „cudných milenců" (reg. IX ins. 12 n. 6), který se má v budoucnu stát jakýmsi „vzorovým" domem, v němž bude vše zachováno přesně v té poloze, v jaké se dům nalézal na konci katastrofy (včetně zdi, jejíž horní část je posunuta díky tlakové vlně).[15] Počin, který je – vedle rozhodnutí italských archeologů z konce 19. století ponechat dům Vettiů pro názornost a poučení v co nejpůvodnější podobě – chvályhodný hlavně proto, že díky novějším vědeckým metodám umožní návštěvníkům na vlastní oči uvidět to, co by si jinak museli jen představovat, např. postup prací při malířské výzdobě místnosti.

R. 1988 uveřejnil G. F. La Torre studii,[16] v níž je i mapa rozmístění *caupon*, *thermopolií* a *hospitií*, tj. různých druhů hospůdek, krčem a hotelových zařízení, z níž vyplývá, že – oproti očekávání – se různé bary nekoncentrovaly kolem veřejných staveb. Vysvětlení tohoto jevu je dodnes předmětem diskuse.[17] Také jejich vysoký počet (s. 220) je dnes zpochybňován. Jejich identifikace byla totiž založena na *doliích* zakopaných do země, ale ty často obsa-

[14] P. CASTRÉN, *Ordo Populusque Pompeianus. Polity and Society*, Roma ²1983, s. 139.

[15] Publikoval o něm poprvé A. VARONE, *Pompei. Attivita dell'Ufficio Scavi: 1897-1988*, in: Rivista di Studi Pompeiani 2, 1988, 146-148; viz krom toho např. TÝŽ, *Scavi recenti a Pompei lungo via dell'Abbondanza (Regio IX, ins. 12, 6-7)*, in: *AA.VV., Ercolano 1738-1988. 250 anni di ricerca archeologica (Atti del convegno internazionale, Ravello – Ercolano – Napoli – Pompei, 30 ott. – 5 nov. 1988)*, Roma 1993 [Monografie 6], 617-641; *L'apporto delle scienze alla conoscenza dell mondo antico: l'esempio del recente scavo pompeiano lungo Via dell'abbondanza*, in: ROALD F. DOCTER – ERIC M. MOORMANN (edd.), *Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology, Amsterdam, July 12-17, 1998. Classical Archaeology towards the Third Millenium: Reflections and Perspectives. I: Text; II: Plates*, Amsterdam 1999, s. 432-435.

[16] *Gli impianti commerciali ed artigianali nel tessuto urbano di Pompei*, in: A. DE SIMONE aj., *Pompeii: l'informatica al servizio di una città antica*, Roma 1988, s. 73-102.

[17] Srov. např. A. WALLACE-HADRILL, *Public Honour and Private Shame: The Urban Texture of Pompeii*, in: *Urban Society in Roman Italy* (ed. by T. J. CORNELL – K. LOMAS), London 1995, s. 44n.

hovaly nejen tekutiny (víno), nýbrž i pevné látky (obilniny), a tím pádem nemohou být použity jako důkaz identifikace pohostinství.[18]

Dále Fryš (s. 220) uvádí 23 nevěstinců (v dřívější literatuře najdete dokonce kolem 34 a více), ale literatura devadesátých let redukuje jejich počet[19] na jeden jediný jistý (reg. VII. ins. 12. n. 18-20) a asi 9 tzv. *cellae meretriciae*. Zbytek je identifikován jako hospody, v nichž se – kromě jiného – mohly nabízet i sexuální služby, nebo soukromé domy, které „prozrazují jakési sexuální aktivity". Nevěstince nejsou nikdy na hlavních ulicích, nacházíme je ve vedlejších uličkách, do nichž někdy ústily zadní východy vznešených domů (což odpovídá i literárním pramenům), a za lázněmi. To koresponduje s jakousi ambivalentní morálkou lázní – na jedné straně *dignitas* veřejné budovy a střediska spořádanosti, na druhé straně centrum fyzické rozkoše a přepychu.

Na s. 69 cituje Fryš nápis *CIL* IV 9885 (ne celý a ne zcela přesně: chybí jeho jedna část, a co se týče rodového jména, je jasné, že jeho tvar *Biri cum Biria* je jen mutací jména *Virius*. *Biri*, rozuměj *Birii*, je třeba přeložit plurálem), v němž rozvádí zkratku *d. r. p.* jako *dignum re publica*, což je v klasické latině správné, avšak v Pompejích existují doklady toho, že tak byl zkracován výraz *dignum rei publicae*.[20] Fryšovo rozvedení zkratky pochází z dob, kdy tyto doklady ještě nebyly známy. Ale už ve vydání základního svazku *CIL* IV z roku 1871 je vidět, že adjektivum *dignus* je v Pompejích užíváno s genitivem (viz nápis č. 221, 230, 566, 702, 768 etc.). Ve všech pozdějších solidních publikacích je již tento fenomén zohledňován.

Ze stejných důvodů je rozvedení latinské zkratky *IIvir. i. d.* = *duovir iure dicundo*, a nikoli *iuri* (ačkoli se jedná o dativ finální). Historicky se za tímto výrazem *iure* skrývá starolatinský dativ na *-ei*, který se přes zavřené dlouhé *-e* stal dlouhým *-i*; koncovka *-e* se dochovala až do klasické doby v právnických formulích, a to nejen v řečeném úředním titulu *iure dicundo*, což nalézáme v plném znění nejen v Pompejích, nýbrž např. i v *lex repetundarum* (*CIL* I² 583, 31) a v titulu *triumvir aere argento auro flando feriundo*.[21]

[18] Srov. A. Wallace-Hadrill (viz pozn. 17), s. 46.

[19] Např. R. Laurence, *Roman Pompeii. Space and Society*, London – New York 1994, s. 73, který jednak sám zkoumá tuto otázku, jednak se odvolává na studii A. Wallace-Hadrill (viz pozn. 17), kterou měl v té době k dispozici v rukopise, protože vyšla o rok později (s. 52-55).

[20] Viz V. Väänänen, *Le latin vulgaire des inscriptions Pompéiennes*, Berlin ³1966, s. 118.

[21] Viz F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2./3. Auflage, Heidelberg 1914, dotisk tamtéž 1948, s. 373; Leumann – Hofmann – Szantyr, *Lateinische Grammatik*, 1: M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München ⁵1926-1928, nové zpracování tamtéž 1977 (*Handbuch der Altertumswissenschaft* 2.2.1), s. 435; E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik* 2, Darmstadt 1962, s. 28; *ThLL* 7.2, col. 679, 2-6, s. v. *ius*.

Kromě zastaralých informací se v knize vyskytují i chyby. Uveďme pro ilustraci některé z nich:

První typ chyb se týká konkrétních informací o městě Pompejích:

Kalendář na s. 88 uchovávaný v Neapolském muzeu pochází z římské zahrady Angeli Colotii a do Neapole se bez vysvětlení dostal r. 1780. Není to tedy pompejský nález, jak tvrdí Fryš; ani Alfia P. f. Quarta, o níž se z Fryšem citovaného nápisu dovídáme, že nechala postavit ženské lázně, není Pompejanka, jak by čtenář z Fryšova textu na s. 259 mohl usoudit. Nápis si můžete přečíst v databance prof. Malitze na internetu (**http://www.cdromverlag.de/CGI-sd4/om_isapi.dll?clientID=205883&advquery=Afia&nfobase=ilateyst.nfo&record={2F48}&softpage=All_Frame_Pg42&x=25&y=15&zz=**). Zde se také dovíte, že pochází ze „S. Benedetto, ubi fuit Marruvium Marsorum" (staženo 25. 10. 2001 ve 23.31 hod.).[22] V Pompejích čistě ženské lázně neznáme.

Magický čtverec SATOR AREPO na s. 233 nebyl ve tvaru kříže nalezen v Casa di Paquio Proculo v Pompejích. Je to návrh novodobé interpretace.[23] Tento text by si zasloužil důkladnějšího komentáře, a to nejen proto, že se dostal i do našich učebnic latiny a učitelé si s ním občas nevědí rady.[24] Často je citován jako doklad přítomnosti křesťanské obce v Pompejích, ale právě novější studie dokazují, že taková obec zde nebyla.

Na s. 219 je uvedena neexistující Colepiova krčma – Colepius byl hrnčíř z domu VII, 2, 46, kdežto krčmu v VII, 2, 44-45 vlastnil nebo pronajímal jakýsi Castresis; Edone známá z nápisu (*CIL* IV 1679 + add. p. 210 + add. p. 463), ne zcela přesně citovaného Fryšem na s. 219, zde pracovala. Počet výčepů a hostinců uvádí Fryš (s. 220) na 120 a 20 a píše: „je (to) většina ze všech známých výčepů a hostinců římského kulturního světa" – samozřejmě: ostatní římský svět se totiž nezachoval tak, abychom ho mohli s Pompejemi srovnávat. Výrok je tedy zavádějící.

V Pompejích se – podle Fryše s. 87 – nachází i „tzv. řecký způsob datování": *XXXI Mai*. Takový nápis však v Pompejích nenacházím. V případě Fryšova textu jde tedy zřejmě o nesprávnou interpretaci. Průběžně se dny v měsíci počítaly nejprve v Orientu, takový způsob známe pak i v makedonském kalendáři a v římském starověku je nápisně doložen od 2. stol. po Kr.[25] Řecký

[22] Viz Barrington, *Atlas of the Greek and Roman World*, ed. by J. A. Talbert, Princeton University Press, Princeton – Oxford 2000, mapa č. 44, čtverec E 3: poblíž lokality Casinum směrem na Atinu (Latium adiectum).

[23] Viz J. Kepartová, *ROTAS OPERA TENET AREPO SATOR (Křesťanský kryptogram nebo pohanský text?)*, in: *Příspěvky k dějinám křesťanství*, Praha 1991, s. 95-118; *ROTAS OPERA – neue Funde und Theorien*, in: LF 114, 1991, s. 88-92.

[24] J. Pech, *Latina pro gymnázia II*, Praha 1994, s. 229.

[25] M. Bláhová, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 346 (totéž in: G. Friedrich, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha ²1997, s. 83.)

vliv na užívání kalendáře v římském prostředí je v Pompejích možno vidět spíše v pojmenování jednotlivých dnů nikoli podle římských, nýbrž podle řeckých bohů, tedy: *Kronos*, *Helios*, *Selene*, *Ares*, *Hermes*, *Zeus*, *Aphrodite* (*CIL* IV 520). Je to jeden z nejranějších dokladů pro planetární týden, který se šířil pozvolna od období principátu. Týden zde začíná sobotou.

Pro Fryšovu hypotézu, že v domě Fauna pravděpodobně bydlel synovec diktátora Sully (s. 60), chybí jakékoli pramenné podklady, patří tedy spíše do děl romanopisců.

Druhý typ chyby je řidší a souvisí s autorovou chvályhodnou snahou poučit čtenáře neznalého antických reálií, a ty pak dokumentovat na pompejském materiálu: s. 224 – bůh podsvětí se u Řeků jmenoval Hádés neboli Plútón, Římané ho nazvali Pluto neboli Dis (resp. Dives Pater), cf. Fryšovu výpověď na s. 224: *„Od Řeků byli přijati Pluto, bůh podsvětí, a Persefona, vládkyně podsvětní říše, kteří dostali jména Dis a Proserpina.“*

Ponechávám stranou, že stránky v rejstříku a v obsahu neodpovídají skutečnosti. To je technický detail.

Celkem se zdá, že autor je spíše doma v přírodovědných a technických sférách. Jeho popis sopečných aktivit a technických údajů některých staveb je věru detailní (přiznám se, že bez dalšího studia nejsem schopna všechny jeho vývody zhodnotit – tím ovšem nechci říci, že bych netoužila po tom, aby právě proto všechny v knize uvedené údaje „seděly“!). V oblasti sociální je však někdy spíše povrchní. Zde by nám mnohem více mohly napovědět čestné i náhrobní, malované nápisy a hlavně momentální škrábanice vyryté do omítky mnohých pompejských staveb. I když optimismus, který vládl v archeologických kruzích v 1. polovině 20. století, kdy M. Della Corte používal nástěnných nápisů (především *graffiti*) k tomu, aby velmi živě předváděl lidská dramata,[26] a T. Frank a M. Rostovtzeff rekonstruovali otázky hospodářské a společenské,[27] již zdaleka tolik historiků nesdílí,[28] přesto jsou dodnes mnohé texty daleko výmluvnější, než jak to vyplývá z Fryšovy publikace.

Vzhledem k absenci důkladného zpracování pompejského tématu jaksi „na míru“ českému čtenáři jistě každý zájemce rád sáhne po publikaci, která na první pohled nabízí vhled nejen do jednoho antického města, nýbrž i do každodenního života antické společnosti. Kniha umně snoubí římské reálie s nálezy z Pompejí, je pěkně stavěná, ilustrace jsou vybírány opravdu podle potřeby textu. Čte se velmi dobře, je sice nabitá fakty, ale přesto plynnému čtení celkem nic nebrání. Je však obraz, který si čtenář z četby odnese, opravdu věrohodný? Nemohu jinak, musím tu uvést autorova slova z naší diskuse, domnívám se totiž, že právě v nich je jádro našeho sporu: *„Pokud jsem Vám psal, že kniha je určena pro běžného čtenáře, chtěl jsem tím pouze naznačit, že by také tak měla být brána. To nemá s chybami nic společného: moje auto také nejezdí 200 km/h a nevadí mi to. Chyba by to byla, kdyby to bylo závodní auto.“*[29] Tímto výrokem se vracím zpět k počáteční úvaze o čtenáři-laikovi, nebo chcete-li, o „běžném čtenáři“ a o zodpovědnosti autora takové literatury, která má být přístupna širokému okruhu zájemců.

Na základě zkušeností z této knihy se chci důrazně přimluvit za to, aby autoři populárně naučných prací nepodceňovali dnešního českého čtenáře. Aby si uvědomili, že takovou knihu bude číst větší množství čtenářů než knihu odbornou a že je jim „běžný“ čtenář často vydán na milost – některé informace je pro něj opravdu velmi těžké získat. V případě Fryšovy knihy se pak přimlouvám za o p r a v e n é , a k t u a l i z o v a n é a r o z š í ř e n é v y d á n í , tak jak to např. učinili La Rocca s M. a A. De Vosovými[30] nebo R. Etienne, jehož nejčtenější dílo *La vie quotidienne à Pompéi* bylo vydáno v mnoha jazycích (viz výše). Etienne byl jedním z mála autorů, kdo dokázal mistrně balancovat na hraně vědy a populárně naučného výkladu. Z italských nejnovějších publikací s podobným vypravěčským mistrovstvím a zaujetím přibližuje čtenářům Pompeje Antonio Varone (*Pompei, i misteri di una città sepolta. Storia e segreti di un luogo in cui la vita si è fermata duemila anni fa*, Roma, Newton & Compton editori 2000), autor – vědec a popularizátor –, který je v antických Pompejích více než doma a dobře zná nejen každý pompejský nález, nýbrž i většinu vědecké produkce.

[26] M. Della Corte, *Case ed abitanti di Pompei*, Pompei – Roma ²1954 (Napoli ³1965), první verze časopisecky v letech 1914-1925.

[27] T. Frank, *An Economic and Social History of Ancient Rome*, vol. V, Baltimore 1940, s. 252-266; M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford ²1957, s. 72 nn. a passim.

[28] Srov. A. Wallace-Hadrill (viz pozn. 17).

[29] Dopis z doby mezi 30. 5. 2000 a 4. 7. 2000, datum už nemohu přesně rekonstruovat.

[30] E. La Rocca – M. a A. De Vos, *Pompei*, Milano ²1994. Publikace je Fryšem citována v prvním vydání z r. 1976 a La Rocca je mylně uveden jako jediný autor, jako místo vydání je uveden Řím, kniha však vyšla v Miláně.

ZUSAMMENFASSUNG
Über den Sinn populärwissenschaftlicher Literatur (Überlegungen zu dem Buch von J. Fryš)

Aus Anlaß des Pompeji-Buches von Josef Fryš, das im Jahre 2000 in Příbram erschienen ist, stellt die Verf. Überlegungen an über den Sinn der sog. populärwissenschaftlichen Literatur, die Entwicklung unserer Kenntnisse über die Antike und die Bedürfnisse eines „durchschnittlichen" Lesers (*„běžný čtenář"* – Terminus von Herrn Fryš). Sie vertritt die Ansicht, daß diese Art von Literatur um so sorgfältiger mit den Fakten und Thesen umgehen müsse, als der Leser als Laie auf dem jeweiligen Gebiet nicht so einfach die Möglichkeit habe, das Dargestellte mit anderen Quellen zu konfrontieren. Sie zeigt an Stichproben aus dem Buch von Fryš, wie oft man darin veraltete, überholte, ja sogar fehlerhafte Angaben vorfindet. Sie befürwortet eine neue korrigierte, aktualisierte und ergänzte Ausgabe des Buches, weil sie es, von den Mängeln abgesehen, sehr lehrreich und gut konzipiert findet.

NILUS – NOBILISSIMUS AMNIUM ANEB SENECŮV POPIS NILU*

Marek DOSPĚL *(Praha)*

Jako své poslední dílo sepsal filozof L. Annaeus Seneca v sedmi knihách *Otázky přírodní filozofie*; nedochovaly se nám však celé, nebo (méně pravděpodobně) je autor nestačil dokončit. Vykládá zde přírodní zákonitosti a úkazy, ale ani tehdy v sobě nezapře moralistu. Senecovým prostřednictvím se v tomto textu můžeme seznámit s vědomostmi a představami, jež měli Římané raného principátu o živém i neživém světě.

Zatímco Senecovy filozofické spisy se posledním překladem V. Bahníka dočkaly úplného zpřístupnění českému čtenáři, jeho přírodopisnému dílu nebyla dosud v českých překladech věnována zasloužená pozornost. Jako ukázku plnou poutavých popisů zde předkládám některé vybrané části třetí, čtvrté a šesté knihy, kde se autor věnuje po věky fascinujícímu Nilu.

(III, 26, 1) Některé řeky v létě nabývají na mohutnosti – například Nil, o němž pojednáme na jiném místě. Podle Theofrastova vypravování také v Pontu v době léta některé řeky stoupají. Soudí se, že jsou čtyři příčiny. Buď prý je tou dobou půda velmi nestálá co do vláhy, nebo jsou ve vzdálených končinách vydatné deště, jejichž voda potajmu podmáčí a zaplavuje kraj, vlévajíc se skrytými průduchy do řek. (2) Za třetí: ustavičnými větry je ústí řeky rozbouřeno a příboj ženoucí se proti proudu mu zabraňuje vtékat do moře; my pak sledujeme, že hladina řeky stoupá. Čtvrtý výklad se týká působení hvězd. Ty jsou totiž v určitých měsících blíže a vysoušejí řeky. Když se poněkud vzdálí, táhnou k sobě a pohlcují vody již méně, takže co bývalo nedostatkem, obrací se v záplavu.

(3) Některé řeky se zjevně ztrácejí v různých rozsedlinách a mizí tak přímo před očima. Jiné jsou zase stravovány pomalu a vytrácejí se pozvolna, tytéž se pod stejným jménem později opět vynořují a pokračují původním směrem. Příčina je nasnadě: pod povrchem země je dutina, a každá tekutina přece při-

* Překládal jsem z CD-ROMu *PHI, Latin Texts*, The Packard Humanities Institute, Los Angeles 1991. K nejnutnějším vysvětlivkám jsem použil knihu THOMASE H. CORCORANA (ed.), *Seneca, Naturales questiones, I-II*, London, Loeb Classical Library 1971. V nadpisu užito Senecových slov (*NQ*, IVa, 2, 1). Členění textu do odstavců přizpůsobuji požadavkům českého stylu; původní odstavce vyznačuji číslicemi v textu. Zeměpisné názvy uvádím v dnešní nebo již vžité podobě. Za cenné připomínky vděčím Mgr. Brožové, dr. Svobodové, dr. Muchnové a dr. Kalivodovi.

eně stéká do níže položeného a prázdného prostoru. Když takto řeky zmizí, ou dále skrytě, ale jakmile narazí na nějakou pevnou překážku, prorážejí si tu tam, kde se setkávají s menším odporem, a navracejí se k původnímu ěru. (4) Tak například Lykos poté, co se vsaje do zemské průrvy, vynořuje daleko odtud a znovu se tak rodí v jiném zřídle. Podobně se vpíjí do země hutný Erasinos, neslyšně uchvacovaný do propasti, a opět se navrací do arských vod.[1] Tigris na východě se chová stejně...

(IVa, 1, 1) Společně[2] se teď zamysleme nad tím, co jsem opustil v předešlé ze:[3] proč se Nil v létě tolik rozvodňuje.

Filozofové Nil pro jeho vlastnosti přirovnávali k Dunaji, protože prý jeho men neznáme a v létě má více vody než v zimě. (2) Obě tvrzení jsou očině nesprávná. Zjistili jsme totiž, že Dunaj pramení v Germánii, a i když étě začíná stoupat, jak slunce koncem jara mocně rozpouští sněhy, děje se v době, kdy má Nil ještě normální stav vody; Dunaj tedy nabírá tuto vláhu ve, než se Nil začne vzdouvat záplavou. Po zbytek léta potom opadává avrací se k běžnému zimnímu průtoku, dokonce klesá i pod něj. Naproti nu Nil stoupá od poloviny léta až po rovnodennost a ještě déle.

(2, 1) Nil, nejproslulejší ze všech řek, vystavila příroda člověku na odiv ajistila, že zaplavuje Egypt v ten čas, kdy vedry rozpálená zem nasaje tolik hy, kolik jí jen potřebuje na pokrytí jejího celoročního úbytku. V části ypta sousedící s Etiopií totiž deště nebývají vůbec nebo jen zřídka, a zemi, zvyklou na dešťovou vodu, dostatečně nezavlaží. (2) Jak víš, je Nil pro Ept jedinou nadějí. Rok je zde chudý nebo úrodný podle toho, byla-li záplava ná, nebo slabá. *„Žádný rolník nepozoruje oblohu a nezkoumá počasí.“*[4] Co ch si nezažertoval se svým básnickým přítelem? Připomenu mu verš z jeho íbeného Ovidia,[5] jenž praví, že rostlina pokorně neprosí ani dárce deště Jova.

(3) Kdyby se dalo vypátrat, kde začíná Nil stoupat, byly by tím odhaleny říčiny tohoto stoupání. Jenomže on plyne rozlehlými pustinami, rozlévá se ažiny a zarostlý hustým rostlinstvem sbírá se z bezbřehých a nejasných vod rve kolem ostrova Filai. Ten ostrov je skalnatý a ze všech stran srázný. tékají ho dvě ramena řeky, která se po spojení stávají Nilem a nesou jeho éno. Řeka objímá celé město.[6]

(4) Odtud plyne Nil, spíše mohutný než divoký, Etiopií a písečnou krajiu, přes niž vede obchodní cesta k Indickému oceánu. Poté ho vítají peřeje, sto vyhlášené úchvatnou podívanou. (5) Zde se vzpíná na srázných a mnoh-

[1] Seneca zde parafrázuje Ovidia (*Met.* 15, 273-6).
[2] V orig. *tecum*. Seneca se zde i níže obrací k Luciliovi, jemuž spis věnoval.
[3] Snad odkazuje na knihu VI, 8, 3-5 (viz dále), která vyšla dříve než tato čtvrtá.
[4] Možná citace či parodie některého verše již zmíněného Lucilia, autorova přítele.
[5] Následují slova Tibullova (1, 7, 26), mylně či v žertu připsaná Ovidiovi.
[6] Seneca se mýlí, když popisuje oblast Meroe a nazývá ji Filai, ač ostatní antičtí oři (Lucanus, Plinius, Ammianus aj.) mezi oběma kraji jasně rozlišují.

de rozervaných skaliskách a dává průchod své síle. Tříští se ale o čnící balvany, divoce se prodírá soutěskami – buď proráží, nebo je zkrocen. Tam se prvně jeho vody, plynoucí dosud beze spěchu klidným korytem, bouří. Divoce a prudce se Nil tudy valí úzkými soutěskami, sám sobě nepodobný, ježto až sem plynul blátivý a kalný, ale jak tepe do kamenů a bičuje rozeklaná skaliska, pění a nabývá barvy již nikoli vlastní, ale podle drsnosti toho místa. Konečně se probojuje a zbaven překážek padá poznenáhlu do veliké hloubky s nesmírným hlukem po celém kraji. Lidé, kteří zde byli kdysi usazeni Peršany,[7] nemohli toto burácení snést, a proto se – ohlušeni ustavičným jekotem vod – přestěhovali na klidnější místo.

(6) Mezi jinými divy Nilu jsem si všiml i neuvěřitelné odvahy tamních obyvatel. Po dvou nastupují do malé loďky; jeden ji řídí, druhý z ní vylévá vodu. V rychlém pádění Nilu a ve zpětných proudech to jimi silně zmítá, přesto se drží v uzoučkých korytech, jimiž unikají ze skalních soutěsek. Když je spousty vod zalijí, přidržují pádící loďku rukou a k hrůze přihlížejících padají po hlavě do řeky. A kdyby ses už dal do pláče a měl za to, že se ta masa vody nad nimi zavřela a oni se utopili, plaví se vymrštěni jako katapultem už daleko od místa, kde byli strženi. Vlna, jež se přes ně valí, je nepotopí, nýbrž odnese do klidných vod.

(7) Nejdříve je stoupání Nilu patrné u ostrova Filai, o němž jsem už mluvil. Kousek odtud rozděluje řeku balvan. Řekové ho nazývají Abatos, a nikdo jiný než velekněz na něj nesmí položit nohu. Tento balvan jako první zaznamenává vzestup hladiny. Po drahné vzdálenosti se objevují dvě skaliska, obyvateli nazývaná tepny Nilu.[8] Z nich se dere ven proud vody, ne ale tak silný, aby mohl zatopit Egypt. Když se koná náboženská slavnost, vhazují kněží do toho ústí obětiny, prefekti dary ve zlatě.

(8) Odtud je Nil, již zřetelný a naplněný novými silami, unášen vysokým a hlubokým řečištěm v sevření skal, bránících mu vystoupit z břehů. Teprve u Memfidy se svobodně porůznu rozlévá do mnoha ramen a kanálů vybudovaných lidskou rukou, aby se jeho životodárná síla vhodně rozdělila; rozbíhá se do celého Egypta. Nejprve je rozváděn, posléze již stojí v souvislé vodní hladině jako širé a kalné moře. Rozlehlá pole, do nichž se rozlévá vpravo i vlevo, způsobují, že již neteče jediným směrem, ztrácí svou někdejší divokost, a zaplavuje tak celý Egypt.

(9) Podle toho, o kolik vystoupí Nil z břehů, má zem pro ten rok dobré či špatné vyhlídky. A výpočty rolníka neklamou – tak velice úrodnost půdy od-

[7] Egypt byl v letech 525-404 a 343-332 př. n. l. součástí Perské říše. Dotčenými obyvateli se snad myslí židovská kolonie, která byla na Elefantině Peršany osazena a pro niž jsou aramejské papyrové doklady; viz např. BEZALEL PORTEN (ed.), *The Elefantine Papyri in English: Three Millenia of Cross-cultural Continuity and Change*, Leiden – New York – Köln 1996.
[8] Místo dlouho považované za pramen Nilu.

povídá naměřené výšce záplavy. Nil přináší písčité a vyprahlé zemi vodu i půdu, protože jak teče rozvířen, ukládá všechno bahno na vyprahlých a proláklých místech, a vše úrodné, co s sebou unáší, ukládá na suchá místa. Tím zúrodňuje pole hned dvěma způsoby: jednak vodou a také naplaveným bahnem. Proto pole, která nezúrodní, zůstávají ležet jalová a drsná. Je-li však záplava příliš vysoká, působí škody.

(10) Nil má tedy úžasné přirozené vlastnosti: jestliže jiné řeky zemi smývají a odnášejí ji, on, ač o tolik mohutnější než ostatní, půdu nestravuje a neodplavuje, ale naopak jí sil přidává a zúrodňuje ji. Neobsahuje nic, čím by půdu ředil, ukládané bahno dodává totiž prašné a písčité půdě živiny a stmeluje ji. Egypt proto Nilu vděčí nejen za úrodnost polí, ale za samu jejich existenci.

(11) Nejkrásnější tvář nastavuje Nil tehdy, když se rozlije do polí. Pláně jsou zahaleny, doliny zakryty, pouze vesnice vystupují jako ostrovy a ve vnitrozemí není možné jiné spojení než po loďkách. A čím méně lidé vidí ze své země, tím více se radují.

(12) Když se pak Nil navrátí mezi dva břehy, ústí sedmi rameny do moře; ať bys vybral kterékoli z nich, je už mořem. Kromě nich Nil dosahuje mořského pobřeží na různých místech mnoha dalšími, bezejmennými rameny.

Ostatně Nil rodí obludy velikostí i nebezpečností podobné mořským. Na jeho velikost můžeme usuzovat podle toho, že v sobě chová obrovská zvířata a má pro ně dostatečné množství potravy i prostoru. (13) Balbillus (muž výtečný a vynikající v každém literárním žánru) vypravuje, že když jako prefekt získal Egypt,[9] naskytla se mu v héraklejském, tedy největším z nilských ramen, tato podívaná. Z moře prý vyskakovali delfíni a z řeky proti nim vyráželi krokodýli, v šiku jako protivníci k bitvě. Poklidní delfíni krokodýly přemohli, aniž je zranil jediný krokodýlí zub.

(14) Svrchní část těla mají krokodýli tuhou, chrání je i před zraněním od zubů poněkud větších zvířat. Spodní část mají ale měkkou a tenkou. Na tu právě potopivší se delfíni čelně útočili, zraňovali ji a trhali ostny, které jim trčí na hřbetě. Mnoho krokodýlů bylo takto roztrháno, a zbylá hrstka se poté obrátila jako vojenský šik a uprchla. Krokodýli jsou vůči udatným tvorům krotcí, ale troufalí k bojácným!

(15) Obyvatelé Tentyry nevynikají nad delfíny zvláštností svého rodu nebo krve, ale pohrdáním a nerozvážností vůči krokodýlům. Oni totiž krokodýly navíc pronásledují a na útěku je lapají do smyček. Mnoho jich při tom zemře, především ti, kteří nebyli při pronásledování dost duchapřítomní.

(16) Nil kdysi přinášel mořskou vodu, jak vypravuje Theofrastos.[10]

Je známo, že za panování Kleopatry se dva roky po sobě nerozlil. Bylo to desátý a jedenáctý rok[11] její vlády. Říká se, že ta pohroma předznamenala smrt

[9] T. Claudius Balbillus se stal prefektem Egypta r. 55 po Kr.

[10] Napsal (stejně jako jeho učitel Aristotelés) dnes ztracené dílo o Nilu.

[11] Tj. r. 42-41 př. Kr.

dvou uzurpátorů vladařské moci – konec vlády panovníků Antonia a Kleopatry. Kallimachos píše, že v dřívějších dobách Nil nevystoupil z břehů po devět let.

(17) Nyní ale přikročím ke zkoumání příčin letních záplav na Nilu a začnu od nejstarších názorů a představ.[12]

Anaxagorás praví, že až do Nilu stéká sníh tající v etiopských horách. Tento názor převládal po celou starou dobu, sdílejí ho Aischylos, Sofoklés i Eurípidés. Pod tíhou mnoha argumentů je ovšem zřejmé, že je mylný.

(18) O nesmírném žáru v Etiopii svědčí především osmahlá pleť obyvatel a Tróglodyté bydlící pod zemí. Kameny sálají jako oheň nejen v poledne, ale též na sklonku dne; na rozžhavený písek se nedá ani šlápnout, stříbro se taví, spáry soch povolují, kryt z žádného pokoveného materiálu neodolá. Vždyť také *auster*, jižní vítr, jenž odtud vane, je nejteplejší z větrů. Žádné z těch zvířat, která se jinde na zimu ukrývají, se tu neuchyluje pod zem, i zmije zůstává během zimy nekrytá na povrchu. Ani v Alexandrii – daleko od nesmírných veder – nepadává sníh, i deště se jí vyhýbají.

(19) Jak tedy kraj v zajetí takového horka přijde k nějakému sněhu, který by vydržel po celé léto? Jistě, i na některých tamějších horách sněžívá, ale více snad než v Alpách nebo pohoří thráckém, více než na Kavkazu? A přece říčky těchto horstev zjara a počátkem léta mohutní, na zimu ovšem opadávají. Jarní deště totiž rozpouštějí sníh a jeho zbytky se rozplynou již pod prvními paprsky. (20) Ani Rýn ani Rhôna ani Dunaj ani Marica tekoucí pod pohořím Stara Planina nevystupují v létě z koryta, ač je tam trvale mnoho sněhu, jak tomu bývá v severních krajích. Také Rioni a Dněpr by musely v tu dobu stoupat, kdyby sněhy mohly i ve vrcholném létě způsobit rozvodnění řek. (21) Mimoto, i kdyby se z té příčiny Nil vyléval, byl by nejmohutnější v časném létě, kdy nejsilněji taje doposavad pevný sníh a mění se v břečku. Nil ale stoupá po čtyři měsíce a pozvolna.

(22) Dáváš-li za pravdu Thalétovi, pak věříš, že tekoucímu Nilu se staví do cesty pasátní větry zvané *etésie*, které dují do ústí, a tak zadržují jeho vody. Takto bičován žene se Nil zpět, nevylévá se z břehů, ale protože se mu brání v průtoku, nakonec mocným tlakem přece proráží, kudy jen může. Euthymenés[13] z Massalie přináší následující svědectví: *„Plavil jsem se Atlantským oceánem. Odtamtud teče Nil mohutnější, dokud trvají etésie; tehdy totiž vytrvale dotírající větry ženou vodu z moře do ústí. Když ustanou, také moře se ztiší a Nil odtud teče slaběji. Ostatně moře má sladkou chuť a žijí v něm zvířata podobná nilským.“*

[12] Náčrt tehdejších znalostí příčin nilských záplav jsem se pokusil podat v analýze odpovídajících spisů Senecy, Plinia Ml. a Pomponia Mely; vyjde in: Menerva, 5/2002.

[13] Žil kolem r. 500 př. Kr. Sepsal zprávu o cestě, kterou podnikl na jih podél atlantického pobřeží Afriky.

(23) Proč tedy záplavy začínají dříve, než zadují *etésie*, a trvají i po jejich utišení, jestliže to ony vzdouvají Nil? Mimoto řeka nestoupá v závislosti na síle pasátních větrů ani podle toho, kdy udeří, což by se dělo, kdyby stoupala jejich působením. Co potom říci na to, že *etésie* bičují egyptské pobřeží a Nil teče v opačném směru proti nim tam, odkud přicházejí, mají-li být ony tou příčinou? Kromě toho by z moře Nil přicházel čistý a modravý, ne kalný jako teď.

(24) K tomu ještě uvaž, že Euthymenovu výpověď potvrzuje celý zástup svědků. Tehdy byla příležitost šířit nepravdy; ježto cizí kraje byly neznámy, mohly se o nich vyprávět pohádky. Dnes ale brázdí celé pobřeží vnějšího moře lodě kupců, z nichž nikdo nevykládá o prameni Nilu nebo o sladkosti moře. Sám přírodní zákon brání tomu uvěřit, protože slunce k sobě táhne vše velmi sladké a lehké. (25) Mimoto: proč nestoupá Nil v zimě? I tehdy může být moře rozbouřeno větry, často dokonce ještě silnějšími; *etésie* jsou totiž poměrně mírné. Kdyby Nil přicházel z Atlantského oceánu, zaplavil by Egypt najednou, jeho hladina se však zvedá postupně.

(26) Oinopidés z Chiu[14] praví, že teplo je v zimě zadržováno pod zemí. Proto prý je v jeskyních teplo a studny mají vlažnou vodu; tak se i prameny podzemním horkem vysoušejí. Jinde prý řeky mohutní díky dešťům, avšak Nil – jelikož ho žádné deště nesytí – slábne, zato pak stoupá v létě, kdy se podzemí ochlazuje a pramenům se navrací chlad.

(27) Kdyby toto byla pravda, stoupaly by v létě všechny řeky a studny by byly v létě plné. Proto je chybné tvrdit, že v zimě je podzemí teplejší. Proč jsou tedy jeskyně a studny vlahé? Poněvadž nepřijímají zvenčí chladný vzduch. Nemají proto horko doslova, ale uzavírají se před zimou. Z téhož důvodu jsou za léta chladné, protože k nim tak hluboko horký vzduch nepronikne.

(28) Diogenés z Apollónie[15] říká: *„Slunce k sobě táhne vláhu, tu bere vyschlá země z moře, které ji má z ostatních vod. Není ale možné, aby jedna zem byla vyprahlá, jiná oplývala vodou. Celá země je totiž plná skulin a oboustranně prostupná – suchá se vlaží od vlhké. Kdyby totiž neměla odkud brát vláhu, byla by docela vyschla. Slunce tedy táhne vláhu odevšad, nejvíce ale odtamtud, kde nejsilněji sálá, tedy z jižních krajů.* (29) *Když je zem úplně vyprahlá, tím spíše k sobě táhne vodu. Jako v lucernách olej stoupá tam, kde je spalován, tak i voda vzlíná do míst, kam ji táhnou silný žár a vyprahlá zem. Odkud se tudíž bere? Patrně z věčně chladných končin, severní kraje vláhou oplývají. Díky tomu se Černé moře rychle a vytrvale vlévá do Středozemního, ne jako ostatní moře – střídavým přílivem a odlivem, ale prudce padajíc stále do jednoho místa. Kdyby se to nedělo zmíněným způsobem, totiž že by se voda netáhla tam, kde je jí nedostatek, a neodváděla se naopak z míst jejího přebytku, byla by již všecka zem buď vyprahlá nebo naopak zaplavená.“*

[14] Řecký matematik a astronom z pol. 5. stol., současník Anaxagorův.

[15] Žák a nástupce Anaximenův, současník Anaxagorův.

(30) Rád bych se otázal Diogena, proč nestoupají v létě hladiny všech řek, když je zem pórovitá a prostupná v obou směrech. *„V Egyptě je slunce poněkud palčivější, proto Nil i více stoupá, ovšem i v ostatních zemích mohou řeky získat něco vody navíc.“* Proč je potom některá krajina bez vláhy, když ji každá zem táhne z jiné oblasti tím víc, čím je teplejší? A proč je potom nilská voda sladká, má-li pocházet z moře? Není přece sladší vody než v Nilu...

(VI, 8, 3) Avšak nevíš, že jeden z názorů na příčinu letního stoupání Nilu říká, že Nil vyvěrá ze země a sílí ne vláhou nebeskou, ale tou, která vychází z nitra země? Slyšel jsem totiž dva centuriony, poslané císařem Neronem (jenž kromě jiných ctností miluje především pravdu) vypátrat pramen Nilu, jak vypravovali o dlouhé cestě, kterou vykonali, když se jim od etiopského krále dostalo podpory a doporučení k sousedním králům; pronikli prý do velmi vzdálených krajů. (4) Pravili toto: *„Po mnoha dnech jsme došli k nesmírným bažinám, z nichž nebyl znám východ ani tamním obyvatelům a nikdo nemůže doufat, že by ho nalezl. Rostliny jsou tam ve vodě natolik propletené,*[16] *že je není možno překonat ani pěšky ani na lodi, leda na loďce pro jediného člověka, neboť zarostlý močál nic většího nepropustí. Tam jsme také uviděli dvě skaliska, z nichž vyvěral ohromný proud vody.“*[17]

(5) Ale ať to byl pramen Nilu, anebo jeho přítok, ať zde řeka pramení, nebo znovu vytéká na povrch a navrací se k předešlému směru, což nemyslíš, ať už je to cokoliv, že to vyvěrá z obrovského podpovrchového jezera? Je totiž nutné, aby zem disponovala vláhou, shromážděnou a rozptýlenou po mnoha místech ve svých hlubinách, má-li tak prudce tryskat ven.

SUMMARIUM
Nilus – nobilissimus amnium
aut Descriptio Nili a Seneca narrata

Haec symbola translationem nonnulorum capitum electarum Lucii Annaei Senecae operis, quod *Naturales quaestiones* appellatur, continet. Quae antiqui, non Romani tantum scriptores de rebus naturalibus censuerant, evenustis Senecae enarrationibus carptim cognoscere operae pretium est. Nondum autem ullam recentem, ne ex parte quidem factam, Bohemicam huius Senecae operis interpretationem repperi.

[16] Tzv. *sudd*, plovoucí části bahenních a vodních rostlin, které i dnes brání v plavbě po Bílém Nilu.

[17] Mohlo jít o *„tepny Nilu“*, jež Seneca zmiňuje v IVa, 2, 7.

GIORDANO BRUNO V RUDOLFÍNSKÉ PRAZE

Jan KALIVODA *(Praha)*

Na své dlouhé pouti Evropou, která mu přinášela neustálá zklamání jak vinou intelektuální intolerance ovládající tehdejší křesťanský svět, tak zásluhou vlastní pýchy a nesnášenlivosti, dospěl Giordano Bruno o Velikonocích roku 1588 do Prahy Rudolfa II. I zde se pokusil upoutat přízeň panovníka země, kde právě pobýval, a věnoval Rudolfovi svou nově vydanou práci *Articuli centum et sexaginta...*, jež chce být důstojnou nástupkyní a náhradou Eukleidových *Základů* a která až dodnes působí starosti historikům matematiky. Řada konstrukcí a tvrzení v ní bez důkazů obsažených totiž úspěšně překračuje některé limity eukleidovských konstrukčních řešení, aniž je zřejmé, jak k nim Bruno dospěl či odkud je čerpal. V textu této práce Bruno rozvádí i své tehdy zcela buřičské představy o nekonečnosti vesmíru, jimiž překonal i v té době dosud všeobecně neakceptovanou Koperníkovu heliocentrickou koncepci kosmu.

Brunovi se ovšem touto dedikací, jejíž překlad je dále otištěn,[1] nepodařilo získat oficiální pozornost císaře Rudolfa, který zřejmě neměl zájem kompromitovat se veřejnými kontakty s kontroverzním a z kacířství podezřelým učencem. Ve své tiché velkorysosti však alespoň poskytl za toto věnování Giordanu Brunovi významnou finanční podporu, která Brunovi na určitou dobu umožnila klidnější život i poté, co Prahu na podzim roku 1588 navždy opustil.

Slavnému Rudolfovi Druhému Císaři římskému a vždy Rozmnožiteli říše Giordano Bruno z Noly

Můj nejvznešenější císaři, kdyby nám byla schopnost rozeznávat světlo a temnotu vrozena stejně jako mnohé schopnosti jiné, nebyly by spory mezi smrtelníky různých názorů tak časté, jak tomu odedávna je až do té míry, že každé další pokolení odporuje všem ostatním a ve svých vlastních očích si připadá jako jediné, jež je schopno správného poznání, zatímco všechna ostatní

[1] Přetištěno z publikace *Božskému Rudolfu II. Giordano Bruno* (sestavil IVAN ŠTOLL, Praha, Malá Skála 2001) Tohoto překladu se týká i recenze B. MOUCHOVÉ, otištěná v tomto čísle na s. 96-98.

jsou pro ně zástupy bláznů. A právě ti největší hlupáci mezi lidmi vzpínají v pocitu osvícení oči i ruce k nebi a děkují z hloubi duše Bohu na výsostech za to, že jim zjevil, že jim dopřál, že jim vyhradil světlo, útočiště a příbytek pravdy, mimo jehož stěny všichni ostatní prý jen mžourají, tápou a bloudí. Jako by se snad Bůh obracel jako laskavý otec a dárce věčného života jenom k nim a od ostatních, určených k věčnému zavržení, se odvrátil a zhnusil si je jako nelítostný a krutý soudce a mstitel. Proto všechny sekty nejrůznějších názorů, jichž bylo a je ještě víc, než se kdy zrodilo lidských pokolení, mají svou vlastní nauku a svůj vlastní obraz světa, pohrdají všemi ostatními, vyhrazují si přední postavení a za největší hřích a provinění považují jakýkoli styk a shodu s ostatními.

Zbožnost tohoto typu je pramenem a příčinou toho, že v rozporu s rozumem, s postavením člověka a s jeho přirozeností, v rozporu s přirozeným právem lidstva i dobrotivým řádem Božím, jenž proniká světem, zanikají i mezilidská pouta daná nám přírodou. Zlí a lidem nepřátelští démoni nás ponoukají, pekelné Erínye v podobě poslů míru rozněcují plameny mezi národy a všemožnými úskoky se nám vnucují jako vyslanci Boží z nebe seslaní. Jejich vinou k sobě lidé navzájem cítí větší nechuť než k ostatním přírodním tvorům. Jejich vinou je člověk větším soupeřem člověku než živočichům. Všudypřítomného zákona lásky už nikde nikdo nedbá, přestože tento zákon není příkazem nějaké pohanské kmenové modly, nýbrž je nám uložen naším společným otcem Bohem a hlásá, abychom milovali všechny bližní, a to i své nepřátele, abychom se odlišili od tupých barbarů a abychom směřovali k podobě Toho, jenž své slunce stvořil dobrým i zlým a proudem svých milostí svlažuje spravedlivé i nespravedlivé. To je má víra, jíž neodporuji, o níž nepochybuji, kterou zachovávám jak z vlastního rozhodnutí, tak pod vlivem své výchovy a mých krajanů.

Ovšem ve svobodných uměních jsem si nikdy nezvykl pouze důvěřovat a podrobovat se tomu, co mě učili učitelé a rodiče. Vždyť onen „zdravý rozum" byl tolikrát a v tolika věcech usvědčen, jak nás klame a podvádí. Proto jsem ve filozofických otázkách nikdy nic nepronesl zbrkle a bez rozumových důvodů a jsem ochoten zpochybnit jako nesmyslné a nemožné i názory obecně považované za naprosto prokázané a samozřejmé, pokud v nich odhalím nějaký rozpor. Právě v tomto oboru je velmi škodlivé zaujímat stanovisko bez řádného uvážení, je nesprávné přijímat názor z poslušnosti k někomu jinému. Je hanebné, ponižující a nedůstojné lidské svobody podřizovat se ve svých postojích a pokořovat. Je vlastností hlupáka věřit jen ze zvyku. Je nesmysl vybírat si mezi názory ten pravý podle toho, kolik lidí mu věří, jako by moudří byli povinni počtem překonat nekonečné zástupy hlupáků, nebo se jim aspoň vyrovnat či početností přiblížit. Je snad dav klopýtající a tápající v temnotách schopen poznat, koho si zvolil za vůdce a koho si postavil do čela (i kdyby byl Aristotelem nebo někým podobným zaslepen celý svět)? Což takový dav má větší cenu než jedinec? Může se jedinci vůbec vyrovnat?

Mne samotného (ale platí to pro každého, kdo je schopen nahlédnout sám sebe v záři odraženého světla) obdařil všemohoucí Bůh zrakem rozumu a inteligence a tak mne ustavil za soudce a rozhodčího sporu. Choval bych se jako nevděčný šílenec, který si neváží podílu na tomto světle, kdybych se spokojil jen s rolí zastánce a obhájce někoho jiného. Mám sledovat a posuzovat svět cizím pohledem, když sám ostrostí zraku tak vynikám? Proč bych tím pokořoval a obětoval vzdorné nadání svého ducha? Nezpronevěřil bych se tak stranám sporu, které u mne hledají zastání? Vznešené pravdě, která svůj hlas, tvář a podstatu vštěpuje mým očím a uším? Bohu, který mne pověřil, abych nebyl sám slepcem, ale průvodcem slepců? Bůh nás přece zařadil mezi vyvolené, kteří pro lidstvo plní úlohu jeho zraku, a uložil nám zastupovat ze všech našich sil zájmy pravdy. Jsme postaveni na stráž, abychom chránili obec lidského ducha a bránili ji před tyranidou „otců" a velitelů ozbrojených tlup. Přejeme si, aby v této obci vládl přísný zákon, jenž bude požadovat jisté a nevyvratitelné argumenty a odmítat jako důkaz pouhou autoritu vznešených a slavných mužů. Je to obec, v níž je hanbou vyslovit o zrakem pozorovatelných věcech úsudek svědectvím zraku nepodložený. Naši „otcové" si však nestoudně chrání svou nevědomost tím, že dokonce i zákonem zakazují volnou diskusi a prohlašují za chvályhodné setrvat v tom, co kdy kdo slyšel a jednou přijal za svůj názor. Takové nařízení dělá z lidí živočichy stvořené v lidské podobě, kteří mají stejnou cenu jako oslové, ovce, koně, muly a dobytek a jsou stejně jako tato zvířata majetkem bystřejších a moudřejších tvorů.

V určitých otázkách ovšem i mužové moudří a héróové lidského ducha stejně jako ostatní lidé musejí světlo svého rozumu, jež nám Bůh vštípil jako v naší přirozenosti částečně potemnělý Boží otisk, podřídit a pokořit příkazu světla nadřazeného, pokud mezi nimi dojde k rozporu. Ale v otázkách filozofie (k jejímž svobodným oltářům jsem se uchýlil z bouřlivých vln) naslouchám jen těm učitelům, kteří mi nařizují oči otevřít, ne si je zakrýt. Tak dokážeme zvednout hlavu k hřejivému žáru světla, naslouchat zvučnému hlasu přírody a nezaujatým rozumem a svobodným citem dosáhnout moudrosti. Moudrost má přednost přede vším ostatním a nijak se nám nevyhýbá a není k naší cestě za ní lhostejná. Sama nám spěchá vstříc, oči nám protírá, jako orlí mláďata nás přivyká hledět do slunce a náš zrak díky ní neustále sílí.

Od samého počátku jsem se tedy rozhodl nevšímat si křiku ostatních, abych prý zavřel a zakryl si oči, které mi Bůh dal otevřené a pozvednuté vzhůru. Jsem schopen hledět a nepředstírám, že jsem slepý, neobávám se hlásat své vize. Věčný je boj světla a temnot, boj učenosti a ignorance, a proto jsem všude zakusil nenávist, urážky, spílání i výpady, ba šlo mi i o život. Graduovaný sbor vážených ignorantů štval proti mně tupý dav, ale zvítězil jsem silou pravdy a pod vedením Božího světla. Na mnoha místech Evropy a zvláště na univerzitách mi moudří a urození mužové, jejichž učenost není prodejná a služebná, vyslovili souhlas, chválu, přízeň a podporu, všude jsem dokázal s pomocí vládců překonat nenávist, pokřik a krutost špinavého bezcenného davu. Závist,

zlobu, ignoranci a aroganci malicherných kritiků a povýšených mnichů jsem porazil spolehlivými vývody svých jednoznačných důkazů.

Tvůj císařský majestát se může s mnoha z nich snadno seznámit a s mou pomocí je nahlédnout a posoudit. Prosím, aby ráčil nad davem vyniknout svým nadáním a úsudkem stejně tak, jako vše převyšuje svým rodem, přízní osudu a vážností. Je vlastností výjimečných a štěstěnou vyvolených mužů nepohrdat bez vážných důvodů lidmi, jež bezdůvodně a nerozumně podezřívá nebo naopak obdivuje dav, to otrocké a přízemní stádo. Nejvíce však takový postoj sluší géniovi vašeho vznešeného ducha, nebesy tak obdařeného, že o matematických spisech, dílech a nástrojích (a to nechávám stranou vše ostatní) již dávno rozmlouvá s nejvýmluvnějšími, uvažuje s nejuvážlivějšími a vynalézá je s vynálezci. Mnoho z nich si z rozmluv s Tvým císařským majestátem odneslo daleko více světla, než mu poskytlo.

Pokud jde o mne samotného, rač přijmout mé dílo tak, jak ti je jako dobrý přítel a snaživá a poslušná duše předkládám. Proto může toto dílo očekávat laskavý pohled tvého božského génia, ať už má jakoukoli skutečnou hodnotu. Neber je také jako to nejlepší, co mohu nabídnout tvé laskavé pozornosti, nýbrž jako vhodný úvod, který ti předkládám; ostatní mé práce se ani nemohou ucházet o přístup k tobě a nezaslouží si jej, pokud toto dílo jako úvod k ostatnímu nezdolá překážky na cestě k tvé přízni. A konečně buď ujištěn, že pokud SOFIA shledá, že tento její posel byl díky připojeným doporučením, podpisům a pečetím důstojně přijat, nebude se obávat vyslat na cestu posly další, pořadím sice následující, ale svým významem a vznešeností toho prvního až neuvěřitelně převyšující.

Buď zdráv, vznešený císaři. Buď zdráv.

III. MEZINÁRODNÍ PLATÓNSKÁ KONFERENCE V PRAZE

Ve dnech 11.-13. října 2001 uspořádaly Česká platónská společnost, Ústav filosofie a religionistiky FF UK, Institut politologických studií FSV UK a Filosofický ústav AV ČR v Praze symposion věnované tentokrát Platónovu dialogu *Prótagorás*.[1] Platónské konference mají u nás bezesporu již svou tradici. První, která se konala před pěti lety v r. 1997 a která tuto tradici založila, byla mezinárodní a zabývala se *Ústavou* a *Zákony*. Od té doby se ustálil zvyk, že se příspěvky každý rok soustřeďují jen na jeden dialog a že se mezinárodní konference střídá obrok s konferencí českou. Tak se v roce 1999 odehrálo II. mezinárodní setkání, jehož tématem byl dialog *Faidón*, a mezi oběma konferencemi se zahraniční účastí proběhly dvě české konference věnované dialogům *Menón* (1998) a *Lysis* (2000). Toto pravidlo trochu poruší nastávající mimořádná platónská konference věnovaná dialogu *Parmenidés*, která se má konat začátkem léta 2002 a jejímž hlavním pořadatelem bude zřejmě nikoliv Česká platónská společnost, nýbrž významní francouzští platónští badatelé.

Na III. mezinárodní konferenci v roce 2001 tedy vystoupili následující badatelé s těmito příspěvky: Th. Ebert (Erlangen): *The Role of the Frame Dialogue in Plato's Protagoras*; F. Karfík (Praha): *Die Seele in der Gefahr*; J. Tomin (Praha/Oxford): *The Protagoras in the Light of the Seventh Letter*; T. M. Robinson (Toronto): *Protagoras, the Protagoras and Dissoi logoi*; P. Hobza (Olomouc): *Is the Protagoras a Philosophical Text?*; K. Thein (Praha): *Men, Animals, and War (Prot. 320c8-322d5)*; G. Heinemann (Kassel): *Das „Ordnen" der „Naturen" (Prot. 320d-321c)*; B. Manuwald (Köln): *Der Mythos im Protagoras und die platonische Mythopoiie*; C. J. Rowe (Durham): *Hedonism in the Protagoras again: Prot. 351b ff.*; C. C. W. Taylor (Oxford): *The Hedonism of the Protagoras Reconsidered*; C. H. Kahn (Philadelphia): *Socrates and Hedonism*; B. Bossi (Barcelona): *On Aristotle's Charge of Socratic Intellectualism: the Force of a Misunderstanding*; A. Havlíček (Praha): *Die Einheit und die Lehrbarkeit der areté im Protagoras*; F. Lisi (Madrid): *Wissen und Unwissen in Platons Protagoras*. Jak je z tohoto programu patrno, mezi přednášejícími nechyběli učenci dnes již zvučných jmen.

Asi největší pozornosti se těšila diskuse mezi C. J. Rowem, C. C. W. Taylorem a C. H. Kahnem, jež proběhla v dopolední části posledního dne a jejímž tématem byla otázka hédonismu v tomto Platónově dialogu. Z českých účastníků zase zaujal K. Thein svým netradičním výkladem Prótagorova mýtu o vzniku lidské *techné* a uspořádání lidské obce (*techné politiké*). Pro klasické filology byl asi nejzajímavější příspěvek T. M. Robinsona, který se vymezuje proti některým snahám klást vznik sofistického spisu *Dissoi logoi* do byzantské doby a snaží se najít možné prótagorovské vlivy v tomto pojednání.

Sborník příspěvků z konference se chystá vydat (stejně jako u předchozích platónských konferencí) jednak v jazycích, v nichž byly příspěvky předneseny, jednak v českém překladu, nakladatelství Oikúmené.

Vojtěch Hladký (Praha)

[1] O předchozích platónských konferencích referoval F. Karfík in: Auriga 43, 2001, s. 90-92.

EMPORION PISTIROS – ŘECKÉ MĚSTO V THRÁKII (NÁRODNÍ MUZEUM, 28. 11. 2001 – 27. 1. 2002)

Na přelomu roku 2001/02 se v ochozu Panteonu Národního muzea v Praze uskutečnila výstava věnovaná výsledkům expedice Ústavu pro klasickou archeologii UK v Praze při výzkumu řeckého emporia Pistiros v Bulharsku. Výzkum je široce koncipovanou mezinárodní expedicí za účasti českých, bulharských, britských a francouzských archeologů. Dokumentační výstava měla přinést nejen shrnutí výsledků desetileté účasti české expedice, ale představit také výsledky ostatních účastníků mezinárodního badatelského týmu, zejména hostitelské bulharské strany.

Emporion Pistiros bylo objeveno zásluhou dr. Mieczyslawa Domaradzkého již v roce 1988 a záhy zde byly zahájeny první výkopy. Ty přinesly nejen překvapivé zjištění o velikosti emporia a struktuře jeho osídlení, ale také objev unikátního nápisu, který nejen zmiňuje jméno města, ale především upravuje vzájemné vztahy mezi místními thráckými panovníky a řeckými osadníky, zejména ze severního pobřeží Egejského moře. Emporion Pistiros se nalézá v západní části Thrácké roviny, v místě, kde patrně končila možnost plavby po starověkém Hebru (dnešní Marica). V jeho okolí se nalézala bohatá ložiska kovových rud, zejména železa, mědi a zlata – to byl zřejmě jeden z důvodů, který do těchto míst přivedl osadníky z jihu. Přímo na místě pozdějšího emporia zřejmě existovalo osídlení již v 6. stol. př. Kr., které dokládají nálezy řecké keramiky i thráckých předmětů (především šperků) z té doby. Vlastní město založili osadníci z ostrova Thasu a dalších měst (Maroneia, Apollóniá) na mírné vyvýšenině nad řekou Maricí po polovině 5. stol. př. Kr. a již ve třetí čtvrtině 5. století bylo opevněno mohutnými kamennými hradbami. Dosavadní výzkumy také dokládají, že v této době byl položen urbanistický základ systému pravidelně uspořádaných dlážděných cest uvnitř města a orientace staveb mezi nimi.

Výstava na devatenácti panelech představila emporion v jeho širších souvislostech – nejen v začlenění do dálkového obchodu, ale také v užším vztahu k osídlení v okolí. Pozornost byla věnována rozsahu a členění města a jeho vynikajícím způsobem provedenému opevnění. Dosud byla prozkoumána východní brána s vnitřní věží, kde se podařilo zachytit tři fáze její konstrukce. Mohutné hradby, které nemají v této části Thrákie obdoby, představovaly zřejmě nejen nutné obranné zařízení, ale také reprezentovaly postavení města a jeho obyvatel. Přímo z brány vedla západním směrem hlavní cesta, podél níž časem vznikly budovy s kamennými základy, se stěnami ze dřeva, hlíny a sušených cihel a střechami z pálených tašek. Tento typ architektury představuje jeden z projevů jižních vyspělých technologií v thráckém prostředí. Právě v této části již od roku 1998 působí také naše expedice, která se podílí na

výzkumu stavby s portikem. Při jejím odkrývání se podařilo získat zajímavé informace o posledním období existence emporia na konci 4. a počátku 3. stol. př. Kr. Kromě několika takřka intaktních nádob, které jejich původní majitelé zřejmě museli na místě zanechat, došlo 2. září 1999 k objevu mincovního depotu 546 stříbrných a 3 zlatých mincí Filippa II., Alexandra Velikého, Lýsimacha a dalších diadochů. Nález datuje násilný zánik emporia zřejmě do doby keltské invaze na Balkán. Přímo v zázemí obytných domů (či obchodních faktorií) byly prozkoumány výrobní okrsky na zpracování kovů; několik zlomků zlata také dokládá zpracování drahých kovů. Kromě pecí jsou častými nálezy zlomky odlévacích tyglíků a forem. Vedle průzkumu městské zástavby uvnitř hradeb připadl české expedici v prvních letech (1994-1997) důležitý úkol objasnit strukturu osídlení před městskými hradbami v západním předpolí města. Překvapivě se i zde podařilo nalézt sídlištní objekty, ty však neměly kamennou vrstvu základů, i když byly kryty pálenými taškami. Důležitým zjištěním byla skutečnost, že i před hradbami existovala metalurgická produkce a podle početných nálezů i zde obyvatelé žili na podobné úrovni jako uvnitř městských hradeb.

Význam emporia v dálkovém obchodu dokládají mj. četné nálezy dovezené řecké keramiky. Především byly přiváženy transportní amfory naplněné vínem – nejčastěji thaským; díky rozboru kolků otištěných na povrchu amfor lze konstatovat, že import tohoto zboží vrcholil v letech 365-343 př. Kr. Dalším luxusním zbožím, dováženým z jihu, byla figurálně zdobená a černě listrovaná attická keramika. Několik nejstarších úlomků černofigurové keramiky nalezených v Pistiru pochází z konce 6. až počátku 5. stol. př. Kr. Podstatnou část dováženého zboží však tvořila mladší červenofigurová keramika. Kromě vzácných zlomků z první poloviny 5. století byla do Pistiru dovážena především v jeho druhé polovině a ve století čtvrtém; mezi nejoblíbenější tvary patřily nádoby na víno: měsidla (kratéry), amfory a péliké. Mezi nádobami na pití jsou zastoupeny především skyfy a nízké číše. Podobně se do Pistiru dovážela také nezdobená, černě listrovaná keramika – číše, mísy, solničky. Vedle dovážených nádob používali obyvatelé města také místní keramiku, zpočátku vyráběnou pouze v ruce, nejčastěji stříbřitě šedých odstínů s vyhlazeným povrchem. Mnoho keramických nádob nese na povrchu rytá graffiti – jsou provedena buď v podobě monogramu, nebo ve zkrácené formě jména. Doložena jsou jak thrácká, tak řecká jména a jména řeckých bohů a hérôů (Apollón, Dionýsos, Koré, Héraklés).

Přestože pražská výstava nemohla být z finančních důvodů doplněna originálními nálezy, které výrazně rozšiřují výsledný dojem výstav s archeologickou tematikou, byly po podobně koncipovaných výstavách v Českém kulturním centru v Sofii a v Muzeu antického sochařství a architektury v Litomyšli návštěvníkům pražského Národního muzea poprvé uceleně představeny dosavadní výsledky česko-bulharských výzkumů ve středním Bulharsku.

Jan Bouzek – Jiří Musil (Praha)

BENÁTSKÁ VÝSTAVA O ETRUSCÍCH

Od 26. listopadu 2000 do 1. července 2001 se v Palazzo Grassi v Benátkách konala výstava s prostým názvem *Gli Etruschi*. Oč prostší však byl tento název, o to grandióznější a impozantnější byla celá výstava. Ostatně jakýkoli rafinovanější název, pokud by si někdo chtěl dát práci s jeho vymýšlením, by především šel proti smyslu celé výstavy, jelikož jejím cílem bylo shromáždit na jednom prostoru pokud možno vše, co se nám z etruské kultury do dnešních časů dochovalo.

Exponátů skutečně nebylo málo. Zaplnily celkem 33 místností, byly seřazeny chronologicky a v rámci jednotlivých období pak i tematicky. Orientace ale nebyla snadná, zvláště pro toho, kdo neovládá italštinu. Jednotlivé exponáty byly sice popsány i anglicky, nikoli však už jednotlivé sály. Pouze v italštině byly i citáty z antických autorů, které se dané problematiky nějakým způsobem týkaly a které organizátoři rozmístili po stěnách místností. V některých místnostech byly sice zcela zdarma k dispozici listy obsahující informace o nejzajímavějších exponátech, a to nejen italsky, ale i anglicky, bohužel však nebyly průběžně doplňovány. Navíc často číslo, které na nich bylo uvedeno, neodpovídalo ve skutečnosti číslu místnosti, kde se exponáty nacházely.

Nejlepším řešením nakonec bylo zakoupit si průvodce, a to buď malého, který obsahoval jen ty nejdůležitější, ale poměrně vhodně vybrané informace a cenově byl ještě přístupný, anebo velkého, kompletního, který ovšem stál podstatně více. Co se týče jazyků, byly tyto průvodce bilingvní, buď anglicko-německé, nebo francouzsko-italské. Další pomůckou, kterou si bylo možno – pochopitelně za mírný poplatek – zapůjčit, byl i audioprůvodce. To vše bylo k dispozici v přízemí paláce, kde bylo nejen jakési technické zázemí celé výstavy, ale i její první exponát. Uprostřed atria, ve stavbě, jež měla připomínat etruské komorové hrobky, se nalézalo několik skulptur Henryho Moora, dle organizátorů prý inspirovaných etruským uměním, které autor studoval v Itálii v roce 1925. K vidění tu dále byla i slavná náhrobní stéla nalezená roku 1885 francouzskými archeology Cousinem a Dürrbachem u vesnice Kaminie na Lémnu. Její text je psán alfabétou, avšak nikoli v řečtině, nýbrž v jazyce jiném, který má přinejmenším společné rysy s etruštinou, není-li to přímo etruština. Pro stoupence Hérodotovy hypotézy o maloasijském původu Etrusků je tato stéla dalším důkazem její správnosti.

Výstava dále pokračovala v prvním patře, kde, ještě před jejím skutečným začátkem, bylo možno spatřit jedinečnou památku etruského umění, totiž proslulou bronzovou Chimairu z Arretia z 5. stol. př. n. l. Poté se divák přenesl v čase ještě hlouběji do minulosti, aby se na začátku vlastní výstavy, ještě před

prohlídkou exponátů skutečně etruských, mohl seznámit i s předetruskou historií Itálie. I ta samozřejmě Etrusky ovlivnila. Proto nesla místnost č. 1 název *Od doby bronzové k době železné* a místnosti č. 2-4 *Villanovská kultura*. Všechny dohromady pokrývaly časové rozpětí přibližně od roku 1150 do roku 730 př. n. l., pro něž jsou hlavním zdrojem našich informací, a tedy i exponátů, nekropole.

Místnost č. 5 nazvaná *Vrcholné období: ekonomika* byla věnována dvěma odvětvím etruského hospodářství, totiž zemědělství a metalurgii. Etruské zemědělství, které bylo na velmi vysoké úrovni, se zabývalo především pěstováním obilí, vína a oliv. I ve výrobě železa a železných nástrojů, sloužících často právě zemědělcům, dosáhli Etruskové pozoruhodných úspěchů. Kromě několika amfor na sebe v této místnosti poutala největší pozornost bronzová soška oráče z Arretia pocházející z konce 5. stol. př. n. l.

Tématem *Obchod – pirátství – válka* se zabývaly místnosti č. 6 a 7, kde návštěvníky okamžitě zaujala příď etruské lodi, vystupující ze stěny. V 9. a 8. stol. př. n. l. obchodovali Etruskové ponejvíce s kovy, a to s oblastmi poměrně blízkými, především se Sardinií. Později v 8. a 7. stol. př. n. l. začali obchodovat i s Orientem, a to prostřednictvím Foiníčanů, kteří do Etrurie dováželi různé luxusní předměty, a vzápětí také s Řeky, o čemž svědčí množství řecké keramiky objevené v etruských městech. Od Řeků se pravděpodobně Etruskové naučili užívat i mince; v jedné z vitrín byl k vidění malý poklad. Mince z tohoto pokladu pocházejí z města Populonie a je na nich zobrazena hlava Gorgony. Nejvzácnější mezi nimi jsou dvě zlaté mince s vyobrazením lvích hlav. Obchodní transakce byly pod ochranou bohů, především, kupodivu, Afrodíty, jejíž dvě sošky rovněž mezi exponáty nechyběly. Zajímavé také je, že obě znázorňují tuto bohyni ozbrojenou.

Kromě poctivého obchodu se Etruskové zabývali i pirátstvím, které, jak známo, nebylo v antice považováno za nic špatného. V této činnosti dosáhli Etruskové značné proslulosti, ostatně to byli právě oni, kdo si troufli zajmout i samotného boha Dionýsa. O této události nás informuje nejen homérský Hymnus na Dionýsa, ale tuto scénu máme zachovánu i na černofigurové váze, která byla rovněž vystavena v této místnosti. Dalšími exponáty zde byly různé zbraně a vojenská výstroj. Etruskové užívali kromě jiného i válečné vozy – jeden z nejlépe dochovaných pochází z Ischie di Castro. Zajímavé byly i různé typy přileb, jichž bylo roku 1905 nalezeno u Vetulonie najednou 125!

Antičtí autoři však přílišnou chválu na etruské válečníky nepějí, Etrusky považovali spíše za změkčilé. Jednou z příčin bylo *Bohatství*, téma místností č. 8 a 9. Exponáty v nich pocházely nejčastěji z hrobek, jednalo se především o luxusní zboží dovážené z východu a zhotovené z drahých materiálů (nádobky pocházející z Tarquinií a Vetulonie byly dokonce vyrobeny z malovaných pštrosích vajec) a náročnými technikami, např. granulací. V místnosti č. 8 byla pak zrekonstruována tzv. Hrobka s vozem z Vulci (z roku 680 př. n. l.), která byla objevena v roce 1965.

V místnostech č. 10 a 11 se návštěvník dověděl, jaká byla vlastně u Etrusků *Role ženy*, tedy opět téma, nad kterým se antičtí autoři často pohoršovali, protože etruské ženy se hojně účastnily her a hostin a měly dosti velkou volnost. Při vstupu do místnosti č. 11 se návštěvníkovi naskytl neopakovatelný pohled na imitaci vozíku, kterým byla během svatební slavnosti nevěsta zavezena do ženichova domu. Zbytky tohoto vozíku byly objeveny roku 1812 v Corcianu (nedaleko etruské Perusie) a rozprodány v aukci. Proto se dnes nacházejí celkem ve čtyřech muzeích, totiž v Perugii, Paříži, Berlíně a Mnichově.

Velká pozornost byla věnována i etruskému náboženství. Tématem místností č. 12-15 byl *Kult předků*, zatímco v č. 16 a 17 se probíraly prastaré věštebné techniky, totiž *auspicium* a *haruspicium*. Slavný model (respektive jeho kopie) ovčích jater z Placentie s vepsanými jmény bohů, pomůcka začínajících haruspiků, byl k vidění právě zde.

Ve druhém patře v místnostech č. 18 a 19 se návštěvník dozvěděl, jak se Etruskové bavili; jejich téma totiž znělo *Lov – hostina*. Lov byl především zábavou etruských aristokratů, jak o tom svědčí vyobrazení na stěně místnosti č. 18 převzaté ze známé hrobky *Lovu a rybolovu* z Tarquinií. Od 8. stol. př. n. l. se pak Etruskové stále více nechávali ovlivňovat Řeky a vedle hostin pořádali i symposia, která byla tématem místnosti č. 20.

Místnosti č. 21 a 22 pojmenované *Bohové – mýtus* se opět vracely k etruskému náboženství. I v této oblasti Etrusky ovlivnili Řekové a zřejmě právě pod jejich vlivem docházelo od 7. stol. př. n. l. k antropomorfizaci etruských božstev. Z bronzových sošek etruských bohů a bohyň v místnosti č. 21 se některé skutečně podobaly řeckým. Z vyobrazení na mnoha vázách vystavených i v dalších místnostech bylo vidět, že Etruskové přebírali od Řeků i leckteré mytické příběhy. V místnosti č. 22 byly vystaveny velké polychromované terakotové sochy, které zdobily původně střechy chrámů, např. proslulá bohyně Létó v náručí s malým Apollónem z Apollónova chrámu ve Veiích. Sousoší pochází z přelomu 6. a 5. stol. př. n. l. a jeho autorem snad byl jediný podle jména známý etruský sochař Vulca, případně některý z jeho žáků. Právě o Vulkovi nám zanechal zajímavou zprávu Plinius Starší, totiž že byl autorem kultovní sochy Iova umístěné svého času v kapitolském chrámu.

V místnosti č. 23, která nesla název *Mýthos – písmo*, se pak skrýval jeden z vůbec nejzajímavějších exponátů celé výstavy, proslavené destičky z Pyrgi. Tyto tři zlaté destičky vzbudily v době svého nálezu (1964) velké naděje na rozluštění etruského jazyka, protože se zdálo, že konečně obsahují dostatečně dlouhý bilingvní text, etruský a punský. Pozdější zkoumání však ukázalo, že se nejedná o skutečnou bilingvu, protože oba nápisy nejsou úplně totožné, avšak i tak byly pro luštitele etruštiny přínosem. Za kratičkou zmínku stojí i tzv. cihla z Capuy s částečně čitelným nápisem, jenž je se svými přibližně 300 slovy jedním z nejdelších etruských nápisů, které máme k dispozici. Pro představu o tom, jak etruština přibližně zněla, bylo možno si v této místnosti poslechnout nahrávku recitace různých dochovaných etruských textů.

Další místnosti, konkrétně č. 24, 25 a 26, byly věnovány etruským řemeslníkům a jejich výrobkům, zatímco místnost č. 27 úředním dokumentům. V místnosti č. 28 se návštěvník mohl poučit o etruských chrámech. Místnost č. 29 nesla název *Obnovená společnost IV. století*, neboť podle autorů výstavy právě polovina 4. stol. př. n. l. je dobou, kdy z celé Itálie mizí archaická společnost a přístup mezi vládnoucí vrstvy se otevírá i lidem nižšího postavení.

Pro Etrusky bylo ovšem 4. stol. př. n. l. především stoletím velkých vojenských neúspěchů, a to nejen v boji s Římany, a tak byly další dvě místnosti, č. 30 a 31, nazvány *Úpadek*. Typickým jevem tohoto období jsou nostalgické vzpomínky na zašlou slávu a na národní hrdiny, např. na bratry Avle a Caile Vibenny, jejichž jména obsahuje jeden nápis a jejichž vyobrazení najdeme v této místnosti hned třikrát, na zrcadle, na červenofigurovém poháru, ale především na jedné z fresek ze slavné Françoisovy hrobky z Vulci; tyto fresky (v místnosti byly ještě dvě další) jsou součástí soukromé sbírky a nebyly dosud na žádnou výstavu zapůjčeny. Dalším typickým jevem, také dokumentovaným několika exponáty v místnosti, je velmi ponurá výzdoba hrobek. Namísto vyobrazení veselých symposií nacházíme hrůzné scény z podsvětí obývaného démony. Religionisticky zajímavé je dále zrcadlo z Volaterr, na kterém je vyobrazen Héraklés sající jako dospělý muž z Héřina prsu, s nápisem prohlašujícím Héraklea za Héřina syna. Jedinečným exemplářem pozdního etruského umění je proslulý *Arringatore*, bronzová socha řečníka jménem Avle Meteli, pocházející z počátku 1. stol. př. n. l. Tento Etrusk je již zcela romanizován a oblečen do togy.

Poslední dvě místnosti, č. 32 a 33, se jmenovaly *Dobytí Římany* a *Rozptýlení a nostalgie*. Za zmínku zde stojí terakotová soška z Veií, která znázorňuje Aeneu odnášejícího otce Anchísa z hořící Tróje.

Zájemce o podrobnější informace o Etruscích odkazuji na nepříliš četnou literaturu, kterou máme v češtině k dispozici, především na knihu J. Buriana a B. Mouchové *Záhadní Etruskové* (Praha 1966), případně na překlad knihy švýcarského badatele W. Kellera *Etruskové* (Praha 1975). Ta je sice faktograficky na výši, avšak před vlastní četbou vřele doporučuji prostudovat si doslov V. Marka, který uvádí na pravou míru výklad zhrzeného Etruska Kellera, jemuž nepřející svět ukřivdil a odepřel mu ve prospěch Římanů či Řeků všechna jeho kulturní prvenství.

Ivan Prchlík (Praha)

DIVADELNÍ INSCENACE *ANGELUS AD ARAS*

Divadelní spolek Lauriger se již řadu let zabývá prováděním latinských duchovních her.[1] Po inscenacích několika textů středověkých se soubor na popud organizátorů doprovodného programu k výstavě *Sláva barokní Čechie* rozhodl připravit představení hry barokní.

Pro inscenaci byla vybrána latinská jezuitská školská hra *Angelus ad Aras*.[2] Pro své studenty ji napsal učitel nejnižší třídy novoměstského jezuitského gymnázia Antonín Machek (1705-1760). Povinností učitele totiž bylo nastudovat s žáky každoročně jednu původní hru, kterou jejich společné školní snažení vrcholilo. 27. května roku 1729 tak nejmladší žáci předstoupili před své rodiče a starší spolužáky, aby poprvé zahráli latinské divadelní představení. Tím také přispěli k právě probíhajícím oslavám svatořečení Jana Nepomuckého.

Hra nás zavádí do Janova dětství, malý světec je tu představen jako zbožný pilný student místní školy, který vyniká štědrostí, velkodušností a dobrotou. Janovými protihráči jsou v příběhu zlobiví a líní spolužáci, vzor správného chování mu poskytují nejen duchovní, ale i učitel a tatínek. Ve hře nechybí zachycení některých reálií, které byly typické pro jezuitskou školu. V textu najdeme i komické prvky. Zdrojem inspirace byla autorovi krátká zmínka o Janově horlivosti v ministrantské službě v cisterciáckém klášterním kostele na Zelené hoře. Tento úryvek Antonín Machek nalezl ve světcově životopise obsaženém ve IV. knize *Miscellanei* řádového spolubratra Bohuslava Balbína.

[1] Činnost souboru byla již jednou na stranách tohoto časopisu představena, cf. Auriga 40, 1998, 114-117 (K. Bobková – M. Bažil).

[2] Přestože jezuitská školská divadelní produkce byla velmi bohatá, dochovalo se nám pouze malé procento textů latinských her. Jedna z největších sbírek jejich rukopisů je uložena ve fondu Stará manipulace (SM-J-20/17/18, karton 998-1000) ve Státním ústředním archivu v Praze a zahrnuje texty vzniklé v pražské novoměstské koleji ve 20. až 40. letech 18. století. K rukopisnému textu hry *Angelus ad Aras D. Joannes Nepomucenus Pro Theatro exhibitus A Rudimentistis Neo-Pragensibus Anno 1729*, který najdeme na foliích 330a-337b, je přiložena latinsko-česká tištěná synopse *Angelus ad Aras D. Joannes Nepomucenus Pro Theatro exhibitus A Rudimentistis Neo-Pragensibus Anno 1729 / Angel při Oltáři Swatý Jan Nepomucky Na Lessenj Sskolnjm představený Od Mladeže Prwnj Sskoly w Praze u S. Ygnatia Léta 1729.* (fol. 329a/b), tedy velmi stručný dvojjazyčný výtah z obsahu celé hry. Takovéto „programy" byly tištěny pravděpodobně ke všem hrám, dochovala se jich asi polovina a díky nim můžeme alespoň co do námětu rekonstruovat repertoár jezuitského školského divadla.

Text hry je členěn do pěti jednání, kterým předchází tzv. *prolusio* (předehra) a zakončeny jsou epilogem. Hra je psána v nerýmovaných verších. Kromě pasáží mluvených obsahuje text i části zpívané, nadepsané jako *aria*, *cantus* nebo *recitativus*; ty jsou psané v pravidelném metru. Jazyk textu má poměrně vysokou úroveň, autor užívá jak slovní zásoby běžné v dobové duchovní literatuře, tak pojmenování a obratů pramenících z latinské i řecké antické tradice. Didaktický ráz hry podtrhují různá rčení a přísloví, která působí v textu poněkud strojeně a nesourodě stejně jako některá snad až příliš poetická vyjádření. Důvodem jejich použití byl učitelův záměr naučit studenty obraty z tzv. vyšší latiny, které si tak prostřednictvím dramatizace snáze zapamatují.

Hra není prováděna v latinském originále, ale ve volném převedení do současné češtiny, přičemž překladatelé se ke své předloze chovali podobně, jako by to dělali jejich barokní předchůdci. Latina původního textu, jakožto jazyk literární, postrádá hovorovou vrstvu a český překlad stylově shodný s originálem by na nás dnes působil, zejména u záporných a lidových postav, nepřirozeně a nepřiměřeně. Proto se překladatelé pokusili poněkud více než v textu původním charakterizovat jednotlivé postavy jejich mluvou. Místy pak bylo třeba překlad rozšířit nebo upravit tak, aby bylo i divákovi nezasvěcenému do dobové problematiky jasné, o čem postavy mluví, vysvětlit některé situace, reálie nebo prostředí, ve kterém se scény odehrávají.

Vedle více méně interpretačního překladu bylo třeba přistoupit také k poměrně radikálním dramaturgickým úpravám. Výrazně je snížen počet postav, a to jak redukcí postav stejného charakteru, tak vynecháním postav zcela okrajových. Autora hry vedl k vytvoření divadelně nefunkčního vysokého počtu rolí prostý důvod, aby ve hře účinkovali všichni studenti třídy, pro kterou byla určena (byť zřejmě ti méně schopní tvořili spíše „kompars" nebo pronesli za celou hru jedinou repliku). Aby hra nebyla příliš dlouhá, popřípadě zdlouhavá, byl navíc text dost výrazně prokrácen.

Zpívané pasáže jsou nedílnou součástí barokních školských her. Bývají většinou sborové a najdeme je v prologu, epilogu, popřípadě mezi první a druhou částí představení. K těmto zpěvům se bohužel nedochovaly žádné notové záznamy a většinou ani text. Uveden bývá pouze jejich obsah. Hry Antonína Machka jsou zajímavé tím, že nejen přinášejí celé znění zpívaných textů, ale počítají s uplatněním zpěvných částí přímo v ději hry. Árie a recitativy vyjadřují duševní hnutí hlavních postav Jana a Euchara. Jen epilog se nese v tradičním duchu. Nabádá herce i diváky k následování zbožného příkladu Jana Nepomuckého. Texty zpěvů jsou ponechány v latině, místo nedochované hudby zazní skladby současného autora Michala Novenka (nar. 1962) inspirované barokní tradicí. Zpívané pasáže nejsou interpretovány herci, ale zpěváky stojícími na kraji scény, zatímco je na jevišti jednoduchými gesty předváděna nálada výstupu.

Jedním ze zásadních inscenačních problémů byla volba klíče pro obsazení rolí v situaci, kdy se radikálně změnili možní interpreti: hru napsanou pro osmi

až desetileté chlapce, měli provádět dospělí herci a herečky. Nakonec bylo zvoleno řešení, podle něhož jsou dětské postavy svěřeny ženám, postavy dospělé mužům.

Divadelní scéna, kulisy a kostýmy by v případě školské hry předváděné pouze pro studenty, učitele a rodiče měly mít spíše ráz jednodušší, ale pokud by se podobné divadlo provozovalo na veřejnosti, byly by tyto části divadla mnohem bohatší, obraznější a výpravnější, proto je zvolena „zlatá střední cesta", aby měl divák možnost alespoň částečně poznat, co tvořilo nedílnou součást barokního divadla a jak velkou roli hrály i složky netextové.

Představení *Ad honorem S. Joannis Nepomuceni* není však jen provedením zmiňované jezuitské školské hry, ale spíše pokusem přiblížit příchozím barokní slavnost ne nepodobnou té, kterou mohlo roku 1729 uspořádat ke cti svatořečení Jana Nepomuckého mariánské bratrstvo na nějakém menším českém městě. Prodávají se zde svaté obrázky a programy chystaného divadelního představení, zpívají se v procesí zbožné písně, rozdávají se pamětní medaile i poutní cukroví, nechybí ani promluvy místního purkmistra a prefekta jezuitského gymnázia.

Soubor Lauriger má za sebou od premiéry 13. 6. 2001 do konce roku 2001 celkem osm úspěšných repríz, šest v Praze, letní představení v Dobré Vodě u Hartmanic a prosincové vystoupení v předvečer Balbínovské konference v Klatovech. V roce 2002 si Vás dovoluje pozvat na další provedení v Praze, Jičíně, Brně a v dalších místech naší země.

Kateřina Bobková (Praha)

DIPLOMOVÉ PRÁCE Z KLASICKÉ FILOLOGIE A NOVOŘEČTINY obhájené na českých a slovenských univerzitách v r. 2000/2001

I.
FF UK v Praze – Ústav řeckých a latinských studií
(připravil Jan SOUČEK)

Autor: Barbora ČAPKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Herec králem? Obraz římského herce v Ciceronově díle*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Eva Stehlíková, CSc. Počet stran: 73

Autorka se ve své práci pokusila ověřit paušální tvrzení o ambivalentním postoji římské společnosti k hercům, a to primárně na díle M. Tullia Cicerona, jenž nejen ve spisech rétorických, ale i jinde podává nejrůznější zprávy o 19 hercích, jejich postavení ve společnosti a hereckém umění. Výsledky své práce shrnula autorka do hesel (obsahujících stručné základní údaje o herci, soupis pramenů, jednotlivý komentář a citát k němu) a snažila se posoudit objektivitu sdělení vzhledem k žánrově různorodému zdroji informací.

Autor: Jiří PAVLÍK Obor: řečtina
Název práce: *Dión Chrýsostomos, Řeč olympijská neboli O prvotním pojmu boha. Teorie náboženského obrazu v pozdní antice*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 117 + XX

Práce obsahuje český překlad 12. řeči Dióna Chrýsostoma, její komentář a přehled vývoje pojetí náboženského obrazu filozofa pozdní antiky. Řeč je chápána jako útvar rétorický a literární a zároveň jako pojednání zabývající se přístupem k náboženskému figurativnímu umění. Komentář se tedy zabývá analýzou uspořádání a argumentace a hledá také základy, na nichž argumentace stojí (stoická *theologia tripertita*, srovnání pojetí Dia u sochaře Feidia a v homérské poezii a dále teorie symbolu).

II.
FF MU v Brně – Ústav klasických studií
(připravila Jarmila HUDEČKOVÁ)

Autor: RNDr. Kiriaki CHÁBOVÁ Obor: novořecký jazyk a literatura
Název práce: *Jazyková analýza románu 'Thanos Vlekas' Pavla Kalligase*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 83

Úvodní kapitoly práce jsou věnovány jak popisu jazyka P. Kalligase (1814-1896), tak především nástinu problematiky řecké diglossie, tj. koexistence dvou jazykových norem národního jazyka, katharevúsy a dimotiki, které se někdy v krásné literatuře 19. století vyskytovaly současně: prvé autor používal striktně v popisných partiích, v dialogických pak většinou druhé. Dobrým příkladem je právě Kalligasův román, jehož zevrubná analýza ve všech jazykových plánech (hláskosloví, tvarosloví, slovní zásoba a syntax) tvoří jádro práce.

Autor: Katina CHALUPOVÁ Obor: novořecký jazyk a literatura
Název práce: *Občanská válka v Řecku (1943-1949) v řecké krásné literatuře*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 112

Autorka se věnuje celkem šesti literárním dílům, která se vyrovnávají s problematikou řecké občanské války. Stěžejní partie práce jsou koncipovány jako komparativní studie vždy dvou tematicky blízkých děl. Odlišnosti zpracování pramení jak z různé politické orientace autorů, což s sebou přirozeně nese i diametrálně odlišný pohled na tehdejší realitu, tak z použitých literárních prostředků (forma dopisů, svědecké výpovědi, vnitřního monologu aj.).

Autor: Petra KUBÁLKOVÁ Obor: novořecký jazyk a literatura
Název práce: *Antické postavy v tragédiích Nikose Kazantzakise*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 94

Úvodní kapitoly práce podávají obecnou charakteristiku dramatické tvorby N. Kazantzakise (1883-1957), jež se vyznačuje tzv. nedivadelností: dlouhé monology, složité filozofické úvahy apod. předurčují hry spíše ke čtení než k divadelnímu provedení. Jádrem práce je rozbor čtyř dramat, jejichž ústředními postavami jsou hrdinové řeckých mýtů Odysseus, Prométheus, Théseus a Héraklés. Ze srovnání tradičního pojetí mýtů a Kazantzakisova zpracování vyplývá, že Kazantzakis si mytické postavy „vypůjčil" jen jako symboly určitého jednání a chování a že původní mýtus zcela přetváří v duchu vlastní životní filozofie.

Autor: Marie MALÁ Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Román o Aisópovi*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 83

Práce se zabývá tzv. *Románem o Aisópovi*, dílem, jemuž byla až do nedávné doby věnována jen malá pozornost odborné veřejnosti. Autorka se v ní pokouší o literární klasifikaci díla, věnuje se analýze Aisópových *logoi*, rozčlenění textu na „anekdoty", „bajky" a „novely" a také literární koncepci románu. Konfrontuje také stanoviska některých zahraničních badatelů.

Autor: Kateřina MICHALASOVÁ Obor: novořecký jazyk a literatura
Název práce: *Maloasijská katastrofa v novořecké literatuře*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc. Počet stran: 106

Práce se pokouší postihnout, jak se tzv. maloasijská katastrofa, tj. nucená výměna muslimského a křesťanského obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem po odražení řeckého útoku r. 1922, projevila v literatuře období, jež po ní bezprostředně následovalo. Sledovanou tvorbu autorka rozdělila do tří tematických okruhů (silně idealizované vzpomínky na mírové soužití Řeků a Turků v Malé Asii před konfliktem, realisticky pojaté období 1. světové války a maloasijské katastrofy, problematika řeckých uprchlíků z Malé Asie) a pro každý zvolila dva romány, jež rozebírá po obsahové i formální stránce (stylistická a jazyková analýza).

Autor: Alena NIKLOVÁ Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Consolatio spiritus, postila řeholního kanovníka*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 75

Jádrem práce je edice a překlad tří vánočních homilií z postily *Consolatio spiritus*, kterou sepsal neznámý člen augustiniánské kanonie ve Šternberku na přelomu 14. a 15. století. Úvodní část je věnována příchodu augustiniánů do Čech a zejména jejich činnosti ve Šternberku. Edici provází rozbor homilií, jejichž kritický obsah vycházel převážně z postil Milíče z Kroměříže a Konráda Waldhausera.

Autor: Zita POSTRÁNECKÁ Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Emancipační projevy v 5. a 4. století v dílech vybraných autorů*
Vedoucí práce: doc. PhDr. Dagmar Bartoňková, CSc. Počet stran: 79

Autorka se ve své práci pokusila zmapovat a zhodnotit emancipační projevy v 5. a 4. století ve vybraných řeckých pramenech, zvl. v díle Aristofanově, Platónově, Xenofóntově a Aristotelově. Vlastní práci s texty doplňují společensko-historické exkursy, které slouží jako podklad pro vyslovení autorčiných hypotéz o pramenech emancipačního hnutí v Řecku 5. a 4. století.

Autor: Kateřina ŠIMŮNKOVÁ Obor: klasický řecký jazyk a literatura
Název práce: *Prostředky jistotní modality v klasické řečtině ve srovnání s latinou a češtinou*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Antonín Bartoněk, DrSc. Počet stran: 83

Autorka aplikovala ve své práci moderní lingvistickou teorii větné modality na klasickou řečtinu a zároveň konfrontovala výsledky dosažené při rozboru textů se situací této problematiky v latině a češtině. Podkladem jí byly ukázky ze čtyř děl řeckých autorů klasického období, z nichž každý zastupuje jiný literární druh.

Autor: Jiří VÁCLAVEK Obor: latinský jazyk a literatura
Název práce: *Eucharistická místa v česko-latinské hagiografii*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Jana Nechutová, CSc. Počet stran: 126

První část práce se zaměřuje na žánrovou problematiku legendy, typologii světců a na vývoj úcty k eucharistii během středověku. Následuje analýza eucharistických pasáží jednotlivých latinských legend o českých světcích. Pozornost je při ní věnována především použitým motivům, lexiku a kontextu, v jakém je eucharistie zmiňována.

III.
PgF JČU v Českých Budějovicích – Katedra klasické filologie
(připravila Štěpánka Brožová)

Autor: Ondřej DOSKOČIL Obor: latina
Název práce: *Filosofické a kulturní aspekty v díle Minucia Felixe*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc. Počet stran: 85 + 5 příloh

Rozbor apologetického dialogu *Octavius* M. Minucia Felixe se zaměřuje na otázku, jak se v něm zrcadlí vyrovnávání křesťanství s antickou kulturou. Práce sleduje spis v kontextu rané apologetické literatury i ve vztahu k tradici římského myšlení a písemnictví a především na jeho příkladu zkoumá roli filozofické argumentace v křesťanské obraně a recepci „pohanských" filozofických názorů v křesťanském myšlení. Kromě toho si autor všímá Minuciova obrazu raného křesťanství a křesťanského chápání vlastní identity uprostřed „pohanského" světa.

Autor: Marek DOSPĚL Obor: latina
Název práce: *Etiopie 18. století v latinském Itinerariu Václava R. Prutkého*
Vedoucí práce: PhDr. Jiří K. Kroupa Počet stran: 99 + 6 příloh

Úvodní oddíly práce obsahují přehled dějin bádání a výklad o etiopském křesťanství a o důležitých okamžicích v dějinách Etiopie a misií. Jejím jádrem je pojednání o významném českém misionáři V. R. Prutkém (1730-1770), jenž působil v Egyptě, Habeši a Rusku, a o jeho rukopisném, latinsky psaném *Itinerariu*. Autor se zaměřil zejména na interpretaci v tomto díle zachycených vědomostí, postřehů a názorů na etiopské křesťanství a křesťany.

Autor: Kateřina JANSKÁ Obor: latina
Název práce: *Román Curtia Rufa o Alexandru Makedonském*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc. Počet stran: 77

Cílem literárně-jazykového zkoumání Curtiova jediného díla *Historiae Alexandri Magni Macedonis* bylo poukázat na to, že se nejedná pouze o dějiny, ale i o působivé a čtivé dobrodružné vyprávění v duchu románu. Jednotlivé kapitoly se věnují komunikativním útvarům v Curtiově díle, rétorickým prostředkům jeho stylu, etickým zásadám zakomponovaným do vyprávění a nakonec Curtiově osobité charakteristice Alexandra Makedonského.

Autor: Blanka PTÁČKOVÁ Obor: latina
Název práce: *Titus Livius o náboženských poměrech republikánského Říma (od punských válek až do vítězství nad Perseem)*
Vedoucí práce: doc. dr. Igor Lisový, CSc. Počet stran: 97

Práce využívá XX. až XLV. knihy Liviova díla jako zdroje poznání římského náboženství. Získaný materiál je tematicky rozdělen podle toho, zda se týká vývoje náboženství či konkrétní náboženské praxe. Náboženské poměry jsou analyzovány na historickém pozadí mocenského vzestupu Říma, který vedl k ovlivnění římského náboženství duchovním světem jiných národů. Kromě toho autorka rovněž komentuje Liviovu pozici v historiografii, jeho politické názory a stylistickou obratnost.

Autor: Anna SEJFRTOVÁ Obor: latina
Název práce: *Prology římských historiků*
Vedoucí práce: prof. PhDr. Helena Kurzová, DrSc. Počet stran: 65

Autorka z historického i filologického hlediska vzájemně srovnává předmluvy k historickým spisům Cornelia Nepota, C. Sallustia Crispa, Tita Livia, P. Cornelia Tacita a Eutropia. Cílem je postihnout jejich společné i individuální rysy. Práce zahrnuje texty předmluv v originále a v českém překladu, doplněné komentáři a shrnujícím výkladem.

IV.
FF UK v Bratislave – Katedra klasickej a semitskej filológie
(připravila Ľudmila Buzássyová)

Autor: Peter MORNÁR Odbor: latinský jazyk a literatúra
Názov práce: *Interpretácia vybraných partií Ciceronovho spisu 'De divinatione'*
Vedúci práce: prof. PhDr. Peter Kuklica Počet strán: 72

Diplomant opierajúc sa o Ciceronov text a interpretujúc niektoré jeho časti sa pokúša o vedecký prístup k fenoménu veštenia. Práca sa delí na štyri časti. V prvej (*Mýtus, rituál, veštba*) sa skúma vzťah veštenia k mytológii a ritualizmu, druhá (*Od Romula po Caracallu*) podáva prierez dejinami rímskeho veštenia, tretia a štvrtá (*Objekt veštenia* a *Subjekt veštenia*) rozoberajú na základe prekladu signifikantných vzoriek veštenie z hľadiska jeho subjektu a objektu. K práci je priložený *Grécko-latinsko-slovenský slovníček filozofických termínov*. Keďže spis *De divinatione* doposiaľ neexistuje v slovenskom

preklade, predkladá práca základ pre budúci preklad. Zvláštnu pozornosť venuje autor veštenia u Rimanov, jeho vývoju a osobnostiam, ako aj porovnaniu s inými starovekými tradíciami.

Autor: Peter BALUN Odbor: latinský jazyk a literatúra
Názov práce: *Pohľad pohanov na vznikajúce kresťanstvo*
Vedúci práce: prof. PhDr. Peter Kuklica Počet strán: 99

Pri skúmaní témy sa diplomant zameriava na príčiny nepriateľského pohľadu pohanov na vznikajúce kresťanstvo a na jeho analýzu. Práca je rozdelená do piatich kapitol. V prvých dvoch (*Antické náboženstvo na prelome letopočtov* a *Vzťah judaizmu a antického náboženstva*) načrtáva situáciu v antickom a židovskom náboženstve; dôraz kladie hlavne na 1. storočie. Tretia kapitola (*Vznik a vývoj raného kresťanstva*) podáva obraz o vzniku kresťanstva, jeho vývoji v 1. storočí a o jeho začleňovaní sa do antického sveta. Štvrtá kapitola (*Svedectvá pohanských autorov o kresťanstve*) je venovaná latinským a gréckym správam pohanov o kresťanstve. Je rozdelená do 17 podkapitol a každá z nich poodhaľuje postoj, vzťah a pohľad jedného autora na kresťanstvo na základe textov, v ktorých sa vyjadruje k danému náboženstvu, ale aj okolností a podmienok jeho života, ktoré mohli tento náhľad ovplyvniť.

V.
FH TU v Trnave – Katedra klasických jazykov
(připravila Erika JURÍKOVÁ)

Autor: Katarína ŠOTKOVSKÁ Odbor: latinčina
Názov práce: *Svätý Augustín a Cicero – 'Soliloquia' a 'Tuskulské hovory'*
Vedúci práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera Počet strán: 60

Autorka sa pri analýze oboch nadčasových diel zameriava na pojem ľudskej duše a jej vlastností, ktorými sú nesmrteľnosť a schopnosť poznávať Boha, krásu a pravdu, ale aj deformované duševné prejavy, ako sú zúfalstvo a zármutok. Závery, ku ktorým dospela, hodnoverne preukazujú vplyv Ciceronových názorov na filozofické, resp. teologické myslenie sv. Augustína a konštatuje, že Augustín poznal Ciceronove *Tuskulské rozhovory*, a to už pred tým, ako písal *Soliloquia*. Jeho názory však neprijímal mechanicky alebo automaticky, ale vyberal z nich a domýšľal to, čo zodpovedalo kresťanskému svetovému názoru. Práca je prínosom aj kvôli prekladu *Soliloquií*, ktoré dosiaľ v slovenčine nevyšli.

Autor: Lucia KARABÍNOŠOVÁ Odbor: latinčina
Názov práce: *Eliáš Láni: 'Scutum libertatis christianae' (Analýza polemického spisu)*
Vedúci práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera Počet strán: 62

Posluchárka si zvolila tému, ktorá doteraz zaujala skôr cirkevných historikov a historikov výtvarného umenia, ale dosiaľ nebola publikovaná nijaká analýza z hľadiska neolatinistického. Autorka výstižne prezentuje stavbu a hlavné myšlienky Lániho spisu v komparácii s východiskovým Fabriciho spisom *Modesta et christiana disceptatio*. Zaoberá sa konštitutívnymi aspektmi Lániho práce – ilustruje jeho sylogistickú metódu, štruktúru expozé, prechádza k analýze štýlu a jazyka (preferencia pasíva a gerundíva, infinitívne konštrukcie, podmienkové a opytovacie vety). V závere konštatuje, že spis je svedectvom o vzdelanosti a ideovej orientácii autora, ale sčasti odráža aj jeho povahu poznačenú mladíckou impulzívnosťou. Spisu prisudzuje význam v kontexte literárno-historickom i širšom kultúrno-historickom.

Autor: Monika GLASOVÁ-ORLICKÁ Odbor: latinčina
Názov práce: *Tertullianov spis 'De spectaculis' (Preklad a výklad)*
Vedúci práce: doc. PhDr. Daniel Škoviera Počet strán: 87

Diplomandka svojou prácou dopĺňa náš obraz o Tertullianovej osobnosti a na relevantnom spise dokumentuje problémy kresťanov v pristupovaní k súvekým civilizačným fenoménom. Dochádza k záverom, že Tertullianus písal dielo so zámerom pomôcť kresťanom orientovať sa vo svete divadla, zápasu a boja a snaží sa poukázať na ich škodlivosť pre ich dušu. Zastáva negatívne stanovisko k týmto spôsobom rozptýlenia a považuje ich za zdroje zla a nešťastia. Na záver svojim bratom radí, kde v kresťanských dielach môžu nájsť zábavu a oddych bez toho, aby sa dopustili zločinu a hriechu. Jeho štýl je živý a pestrý, s rôznymi nečakanými vsuvkami (imperatívy, oslovenie čitateľa). Tertullianus spisom podáva svedectvo o svojej viere a stave kresťanstva v období cisárstva.

Karel Floss – Martin Navrátil, *Úvod do řecké filozofické terminologie a četby.* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci – Filozofická fakulta 2000, 160 s.
Karel Floss – Tomáš Nejeschleba, *Úvod do latinské filozofické terminologie a četby.* Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci – Filozofická fakulta 2000, 127 s.

V roce 1992 vyšla v Olomouci skripta, jejichž koncepce, náročnost a odvážný autorský záměr významně přesahoval měřítka, která jsme zvyklí předpokládat u tohoto typu odborné literatury. Mám na mysli publikaci *Úvod do řecké a latinské filozofické terminologie a četby*[1] autora Karla Flosse. Jeho osobnost byla všem, kteří byli poněkud obeznámeni s peripetiemi českého duchovního života předchozích desetiletí, známa jako vzácný příklad oddanosti hluboce myslícího a vzdělaného člověka poznané i vyznané pravdě a zároveň ochoty zkoumat mezníky těchto pravd bez obav z neznámého. Flossovo studium filozofických a teologických textů starověku, středověku a raného novověku v řeckých a latinských originálech nebylo důsledkem jeho pedagogických povinností či aktivitou filologicky orientovaného historika filozofie, nýbrž projevem Flossova celoživotního přesvědčení, že filozofové těchto období jsou dodnes nezbytní pro sebereflexi každého myslícího člověka, snad nezbytnější a inspirativnější než κορυφαῖοι filozofie moderní. Proto byl Karel Floss mimořádně disponován k tomu, aby jako učitel Katedry filozofie Filozofické fakulty UP v Olomouci od samého počátku devadesátých let 20. století uváděl studenty filozofie do světa řecky a latinsky hovořícího evropského myšlení. Zmíněná práce byla k tomu pomůckou.

V roce 2000 vydala Palackého univerzita její druhé vydání, tentokrát však v rozšířené a pozměněné podobě. Původní publikace byla rozdělena do dvou částí, na *Úvod do řecké filozofické terminologie a četby* a *Úvod do latinské filozofické terminologie a četby*. Je charakteristické a potěšující, že proti původní publikaci se na obou titulních listech jako spoluautoři objevují mladí kolegové a původně žáci Karla Flosse Martin Navrátil a Tomáš Nejeschleba. Oba tituly jsou nepochybně zamýšleny jako součást jednoho celku a prozrazují obsahem i metodickým postupem svého společného předka z roku 1992.

Rozdělení původního titulu do dvou samostatných částí má ovšem své nepominutelné důsledky, a to především na nyní svébytnou část latinskou. Ta sice přejala z prvního vydání hlavní pasáže programové úvodní stati, tvořila v něm však původně spíše dodatek k hlavnímu těžišti obsahu, jež představovala první část věnovaná filozofii řecké, zaujímající dvě třetiny rozsahu prvního vydání. Vyčleněním latinské části do samostatného svazku vznikla dvojici autorů nutnost tuto nerovnováhu odstranit a přitom se vyrovnat se skutečností, že se rozhodli zachovat i nadále metodický postup zvolený původně především pro prezentaci filozofických textů řeckých, ačkoliv povaha jimi nabízených pasáží z děl filozofů tvořících v latinském jazyce se mu poněkud vzpírá.

Postup výkladu *Úvodu do řecké filozofické terminologie a četby* totiž velmi šťastně těží ze stavu dochování děl osobností archaického i klasického období řecké filozofie až do vystoupení Platóna a Aristotela. I od těch nejvýznamnějších starších myslitelů máme zachovány jen nesouvislé zlomky výpovědí, často pouze v simplifikujícím podání doxografů římského a byzantského období. Přesto jsou tyto úlomky myšlenek základními kameny evropské duchovní tradice a pro každého adepta studia filozofie (snad) musí být vzrušující možnost číst je v jejich originálu. Z toho vycházejí autoři těchto skript a každé z krátkých výpovědí archaických řeckých filozofů věnují soustředěnou pozornost, ozřejmují takřka každý řecký výraz v nich doložený, od těch nejjednodušších jevů vykládají morfologii a syntaktické konstrukce klasické řečtiny. Téměř každý uživateli předložený výrok Thalétův, Anaximandrův, Anaximenův, Pýthagorův, Xenofanův až po Sókrata je doprovázen určitým jmenným či slovesným paradigmatem dokládajícím flexi výrazů v citátech použitých. Proti prvnímu vydání je text na mnoha místech doplněn nebo upraven, mnohdy podle připomínek recenzentky prvního vydání (viz pozn. 1). Tyto doplňky často vysvětlují na první pohled nejasné etymologické či sémantické vztahy mezi různými řeckými lexémy a tím uživatelům skript nabízejí alespoň krátkou Ariadninu nit ve starořecké slovní zásobě, která pro ně jistě je zpočátku exotická.

Každý otištěný výrok je také provázen překladem, a to buď převzatým, nebo zpracovaným autory skript. Jde o pomůcku pro pochopení originálu, nikoli o pokus konečného vystižení myšlenkového obsahu daného místa. Tento účel tyto překlady většinou plní. Výjimky jsou řídké – nejnepříjemnější se objevuje v překladu klíčového citátu Parmenidova v § 52, který je podle mého názoru chybný, přičemž připojený výklad z tohoto omylu vychází a konfúznost paragrafu ještě stupňuje.

Tímto způsobem vedený uživatel skript dospívá k prezentaci citátů z Platónových děl vybaven základními poznatky z řecké morfologie, kterých nabyl v rychlých, ale postupných krocích, a také má pasivně zvládnutou určitou slovní zásobu řeckého odborného a filozofického stylu. Krátké výroky řeckých filozofů dosud mu předložené byl schopen s pomocí učitele nebo i pouze s pomocí skript samotných plně jazykově i věcně pochopit a jistě bude spokojen, že věty, které potkával jako mrtvé přeložené preparáty v kompendiích dějin filozofie, poznal a zvládl v jejich původním jazykovém prostředí.

Hlavní část řeckého dílu skript, věnovaná Platónovi a Aristotelovi, rozsahem představuje přibližně třetinu textu a nároky na uživatele samozřejmě stupňuje. Objevují se první delší souvislé a zároveň obsahově značně náročné pasáže s bohatší slovní zásobou a složitější syntaxí. Pomoc učitele nebo ales-

[1] Floss, Karel, *Úvod do řecké a latinské terminologie a četby*. Olomouc, Universita Palackého 1992, 193 s. Rec. Klosová, M., in: Filosofický časopis 42, 1994, s. 869-875.

poň připojeného překladu je zde určitě nezbytná. Komplikovanější větné konstrukce vyžadují postupně také další informace o starořeckém systému slovesných kmenů a časů. Současně přibývají přehledné tabulky znázorňující sémantické a logické souvztažnosti mezi základními pojmy a kategoriemi Platónova a Aristotelova myšlení.

Poslední část skript věnovaná helénistické a pozdněantické řecké filozofii byla v tomto vydání podstatně doplněna o představitele středního a pozdního stoicismu a skepticismu, přepracovány a doplněny byly i pasáže věnované novoplatonikům. Metodicky se zde již nesetkáváme s ničím novým, některé ukázky již ovšem spoléhají na vyšší úroveň znalostí uživatele a svou délkou a obsahem od něj vyžadují více samostatné práce a pozornosti. Textová část skript je ukončena úvodem Janova evangelia a klíčovou pasáží „pátého evangelia", Pavlova *Listu Římanům*.

Skripta jsou vybavena řecko-českým slovníkem s vyznačením slov prvořadé důležitosti. Všechna slova mají odkazy k paragrafům, kde se poprvé objevují nebo kde je jim věnován podrobnější výklad. Tento slovník je samozřejmě možno používat i při překladu textů, jejichž slovní zásoba není ve slovníčku pod textem plně vyčerpána a příslušné slovo je explicitně vysvětleno teprve v některé lekci pozdější. Uživateli slouží i rejstřík výkladů základních morfologických kategorií a syntaktických jevů a také rejstřík drobných, do jednotlivých paragrafů vmíšených věcných glosářů a tabulek základních filozofických pojmů sestavených na základě úzu především Platónova a Aristotelova, ale i stoiků a novoplatoniků. Skripta nabízejí i dostatečný výběr další studijní literatury jak všeobecné, tak na některých místech i speciální.

Úhrnem možno říci, že uživatel, který tato skripta prostuduje opravdu detailně, nebude sice ještě připraven samostatně číst řeckou odbornou a filozofickou prózu (nemluvě samozřejmě o próze umělecké), ale rozhodně bude jeho cesta k nabytí této schopnosti podstatně kratší a vzhledem k jeho primárnímu studijnímu oboru patrně přitažlivější, než kdyby začal svá grécistická studia zcela tradičním způsobem.

Druhá část celku, *Úvod do latinské filozofické terminologie a četby*, je v samostatném a rozšířeném druhém vydání proti části první v obtížnější situaci. Protože autoři chtěli vedle metodického postupu zachovat i chronologický princip řazení vybraných ukázek, byly jejich potíže téměř predestinovány. Na rozdíl od jazykově jednoduchých výpovědí předsokratiků v řeckém dílu skript byli na počátek svazku latinského nuceni postavit úryvky z filozofických děl Ciceronových, což i při pečlivém výběru z textů *De amicitia* a *Tusculanae disputationes* nemůže naprostému začátečníkovi v latinské filologii nabídnout v počátcích jeho práce možnost uspokojení z práce s textem. Za touto úvodní lekcí jsou poněkud neústrojně zařazeny úryvky ze základních křesťanských liturgických textů, jako je *Credo*, doxologie *Gloria*, modlitba *Pater noster* atd. Je pravda, že hlavním účelem všech těchto ukázek je patrně umožnit uživateli osvojit si pod vedením učitele latinskou (středoevropskou)

výslovnost, jelikož nejsou ani doplněny glosářem. Tomuto účelu je ovšem velmi na škodu skutečnost, že v těchto úryvcích buď zcela chybí vyznačení latinské kvantity (první úryvek z Cicerona), nebo je (v textech křesťanského původu) zatíženo velkým množstvím chyb, jimiž dokonce trpí i *nomina sacra*. Ve zbývající části skript pak autoři na vyznačování latinské kvantity v textech myslím správně rezignují a zachovávají ji jen v glosářích a gramatických přehledech, které jsou i z tohoto hlediska zpracovány pečlivě a chyby v kvantitě vykazují jen zřídka.

Po těchto úvodních paragrafech se autoři vracejí k úzu řeckého dílu skript a zařazují do výkladu základní informace o latinské morfologii. Na rozdíl od prvního dílu však nevycházejí (a ani nemohou vycházet) z textů právě na daném místě čtených, naopak předkládají uživateli na pěti stranách tabulky flexe všech latinských slovních druhů. Není myslitelné, že by přehled takového rozsahu předkládal látku k průběžnému studiu. Pokud však byl míněn jako kompendium pro opakované používání, měl by stát na počátku či na konci skript. Je také v některých ohledech nešťastně zpracován, takže zcela zásadní elementární informace (např. o důležitosti latinského gen. sg. pro jmennou flexi) mohou při samostatném studiu uniknout uživatelově pozornosti. Následující bibliografie příruček pro studium latiny pomíjí právě tu publikaci, která by tuto nepříliš zdařilou část skript mohla nejúspěšněji nahradit, totiž *Gramatické a lexikální minimum k Latině I* autorek E. Kuťákové a D. Slabochové.[2]

Skripta dále pokračují ukázkami z díla Tita Lucretia Cara, které obsahují gramatické jevy zcela přesahující možnosti uživatelů na daném stupni znalostí – souslednost časů, samostatné konjunktivy, vazby akuzativu s infinitivem. Jejich syntax je, jak vyplývá z tlaku veršové formy, pro začátečníky velmi složitá. Věcný obsah těchto ukázek je nepochybně pro dějiny filozofie zcela zásadní, ale jejich smysluplné využití v tomto typu skript (tím spíše na jejich počátku) mi připadá nemožné.

Následující sekcí věnovanou Luciu Annaeu Senecovi nabývá však struktura skript řádu a pevného rytmu. Další sekce jsou již vyhrazeny křesťanským filozofům a teologům antiky a středověku, Tertullianem počínaje a Mikulášem Kusánským konče. Následuje několik představitelů myšlení raného novověku po Immanuela Kanta a čest zakončit tuto posloupnost připadá latinsky píšícímu novotomistovi 20. století Josephu Gredtovi. V tomto druhém vydání byla řada osobností středověké filozofie a teologie doplněna, jistě také v reakci na návrhy recenzentky vydání prvního. Většinu z nich charakterizují zajímavé pasáže, které se snaží alespoň náznakem představit uživateli skript důležité koncepce a nosné pojmy jednotlivých autorů.

Tyto pasáže jsou ovšem většinou relativně většího rozsahu a glosáře k nim připojené proto nemohou obsáhnout veškerou v nich použitou slovní zásobu. Omezují se tedy jednak na zcela základní latinské výrazy, jednak na speciální

[2] Praha, KLP – Koniasch Latin Press ²1997, 98 s.

filozofické termíny daným autorem používané. Mnoho slov, která nespadají do těchto dvou kategorií, není zahrnuto a jejich výklad je nutno ponechat učiteli. To platí i o většině syntaktických jevů – stačí uvést, že například vazba akuzativu s infinitivem je velmi stručně (s odkazem na řečtinu – pozůstatek prvního jednodílného vydání?) popsána v § 61 (s. 39), nikde se však k ní již výklad nevrací, ačkoliv je v ukázkách skript velmi frekventovaná. Zcela pak chybí zmínka o vazbách obsahových vět oznamovacích (se spojkami *quod*, *quia* apod.), které u středověkých autorů vazbu akuzativu s infinitivem velmi často nahrazují a o nichž student nenajde poučení v téměř žádné učebnici ani gramatice klasické latiny. Na druhé straně je však třeba zcela souhlasit s rozhodnutím autorů skript přetisknout všechny latinské ukázky, tedy i ze středověkých autorů, v klasicizované podobě latinské ortografie, neboť trvat na ortografii středověké, jak dnes v těchto případech činí odborné edice, by u skript zaměřených na začátečníky znamenalo určitou zpupnost vůči uživateli publikace.

I v tomto latinském díle jsou všechny ukázky textů doprovázeny překladem a u nejvýznamnějších autorů ojediněle i ukázkami soudobých překladů německých a anglických. V případě nutnosti autoři poskytují překlady vlastní, často zdařilé a plynulé. Chyby v nich jsou velmi řídké, např. v překladu z Jana Scota Eriugeny v § 72.

Jako úvod do četby každého autora je podán přehled jeho tvorby, výčet jeho překladů do češtiny, pokud existují, a dostupné tituly sekundární literatury. Tyto pasáže jsou většinou proti prvnímu vydání nově doplněny, ovšem ojediněle se v nich vyskytnou také nepříjemné nepřesnosti. Známé Ciceronovo dílo je představeno jako *Academici libri – Akademikové*. Tertullianův text *De praescriptione haereticorum* je uveden pod názvem *De praescriptionibus adversus haereticos*, přeloženým *O nařízeních proti heretikům*, což naprosto neodpovídá Tertullianem vědomě použitému římskému právnímu pojmu *praescriptio* – „formální právní námitka, která odpůrci znemožní uplatnit věcně zcela oprávněný nárok".

Chceme-li závěrem porovnat koncepci a způsob vhodného využití řeckého a latinského dílu těchto dvojjediných skript, díl latinský pravděpodobně není použitelný pro samostatné studium, neboť jeho glosáře a gramatické výklady k četbě v něm obsažených textů nepostačují. Jeho souhrny slovní zásoby, gramatické vysvětlivky a poznámky k otištěným ukázkám nejlépe pochopíme jako materiál k domácí přípravě studentů před seminářem, která odlehčí výklad učitele při interpretaci samotné. Uživatel latinského dílu skript rovněž nemůže být v latině naprostým začátečníkem, což je snad možno připustit pro uživatele prvního dílu řeckého (pokud je velmi motivovaný, samostatně myslící a pokud má určité zkušenosti s prací s textem v cizích jazycích). Metodika tak úspěšně použitá v dílu řeckém není na latinském materiálu k tomuto účelu dost podrobně propracována, určitý původně aditivní charakter latinské části zůstává i ve druhém samostatném vydání patrný. Díky značně rozšířené nabídce textů však nyní tato latinská část představuje v naší literatuře ojedinělou chrestomatii křesťanské latinsky hovořící filozofie a teologie, která může být ve vysokoškolské výuce učiteli i studentu velmi užitečná.

Jan Kalivoda

JARMILA VAŇKOVÁ, ***Právnická latinčina.*** Bratislava, Iura Edition 2001, 276 s.

Začiatkom roka 2001 vydalo vydavateľstvo Iura Edition novú učebnicu latinčiny určenú poslucháčom práva. Pri koncipovaní tejto učebnice autorka vychádzala z úvahy, že ovládanie latinského jazyka je pre právnika prostriedkom, nie cieľom.

Recenzovaná publikácia pozostáva z troch väčších samostatných celkov: I. *Gramatika*, II. *Cvičenia* a III. *Latinsko-slovenský slovník*. V prvom autorka podáva systematický prehľad gramatiky, ktorú musí poslucháč ovládať, ak chce porozumieť právnickým výrazom a textom. Po krátkej a výstižnej kapitole o rozdelení, ortografii a výslovnosti latinských hlások sú v jednotlivých paragrafoch dôkladne spracované všetky dôležité gramatické javy, upozorňujúc na niektoré výnimky, zvláštnosti či odchýlky vo flexii. Výklad je jasný a priebežne doplnený prehľadnými tabuľkami deklinácií, konjugácií a číslovíek. V rámci syntaxe je venovaná dostatočná pozornosť infinitívnym väzbám, ablatívu absolútnemu i ostatným neurčitým slovesným tvarom. Vetná skladba sa obmedzuje na vedľajšie vety v podraďovacom súvetí, žiadalo by sa azda stručne doplniť to najpodstatnejšie z pádovej syntaxe.

Druhú časť učebnice je možné prakticky nazvať cvičebnicou. Tvoria ju výlučne latinské prekladové vety a výrazy obohatené živými latinskými slovami či známymi výrokmi z rímskej histórie slúžiace na precvičenie a upevnenie prebranej látky. Za nimi nasleduje výber textov s odborným zameraním a použitím odbornej terminológie z rímskych učebníc práva (Gaiove *Institutiones* a *Institutiones Iustiniani*), zo zbierky práva *Digesta* a napokon zo známych Ciceronových rečí *Pro Archia poeta* a *In Catilinam orationes I, IV*. Prvých päť cvičení tohoto oddielu, pozostávajúceho celkovo z 25 cvičení, sa vyznačuje takou zaujímavou inováciou, že za latinskými vetami sa nachádzajú sekvenčne usporiadané alfanumerické znaky, ktoré majú slúžiť ako pomôcka pri práci so slovníkom, napr.: *pro forma* P 396, F 116 . Takýto druh pomoci nepochybne vo veľkej miere uľahčuje, ba dokonca minimalizuje prácu študenta so slovníkom, nemusí však byť vždy prínosom, najmä ak si uvedomíme, že najväčší problém (nielen) pre poslucháčov či už právnikov v praxi pri stretnutí s neznámym textom znamená určenie základu slova a chýbajúca rutina pri jeho správnom vyhľadávaní.

Treťou, najrozsiahlejšou časťou je latinsko-slovenský slovník zameraný na právnickú slovnú zásobu s vyznačenými terminologickými špecifikami. Jednotlivé slová sa v ňom uvádzajú v úplnom a presnom tvare s vyznačenou dĺžkou samohlások. Atribútom každého slova je číslo, ktoré má umožňovať rýchle vytváranie potrebnej slovnej zásoby bez zbytočnej tvorby ďalších pomocných slovníkov. V závere nechýba zoznam literatúry, z ktorej autorka čerpala, a podrobný obsah.

Znalosť latinčiny v oblasti právnej vedy je absolútne nevyhnutná a jej štúdium si vyžaduje skutočne veľa namáhavej a trpezlivej práce, pri ktorej bude táto učebnica dobrým a spoľahlivým zdrojom poznatkov pre získanie nielen gramatických vedomostí, ale aj základného povedomia o vzniku, vývoji a existencii právnického myslenia v antickom svete.

Nicol Sipekiová

Hellenia. Eine Erlebnissreise in die griechische Antike. CD-ROM a metodická příručka. München, Staatsinstitut für Schulpädagogik und Bildungsforschung 1999, 47 s.

V roce 1996 se vytvořila v Německu pracovní skupina gymnaziálních profesorů, kteří spolu s Ulrike Wagnerovou z Univerzity v Erlangen vypracovali během několika let multimediální program, jenž má studentům na gymnáziích přiblížit antické Řecko. Název *Hellenia* (Ἑλληνία, sc. γῆ) s podtitulem *Dobrodružná cesta* naznačuje, že jde o výukový program s prvky počítačových her, jež mají zvýšit jeho přitažlivost pro mládež gymnaziálního věku.

Program má dvě hlavní části, zpracované zcela odlišným způsobem:

1) prohlídku paláce v Knóssu (autor Alois Mayr),

2) prohlídku Mílétu a Priény, prohlídku Olympie a krátkou návštěvu Olympu (tým z Erlangen: Konrad Rudert, Arno Seel, Ulrike Wagnerová).

Návštěva paláce v Knóssu je pojata jako soutěž, kdy se vědomosti získané při prohlídce jednotlivých památek v paláci ověřují pomocí šesti otázkových souborů. Naproti tomu druhá část programu je koncipována jako jednoduchá počítačová hra, kdy získávání jednotlivých trofejí umožňuje studentovi postoupit k další pamětihodnosti. I zde jsou zařazeny testy, ovšem mnohem jednodušší než při návštěvě paláce v Knóssu.

Kromě uvedených lokalit je možno (kliknutím na úvodní mapu Řecka) krátce navštívit i některá další města (Spartu, Athény, Marathón, Mykény, Delfy a Tróju); tyto návštěvy však mají jen informační hodnotu a nepodílejí se na herním plánu programu.

Ad 1) Po prvním seznámení s dnešním stavem paláce v Knóssu a s jeho rekonstrukcí, pracuje student se schematickým plánem paláce, kde se při pohybu myší objevují jednotlivé památky. Kliknutí odhalí delší či kratší sekvence, které popisují danou památku a seznamují studenta nápaditou a vynalézavou formou s dějinami vykopávek, s nálezy, s mytologií, s náboženstvím i s reáliemi. Tak student postupně navštíví Západní dvůr, Megaron královny, Trůní sál, Jižní propylaje, „Divadlo", Centrální dvůr, Dům se schodištěm, Severní rampu, Kultovní bazén a Skladiště. Velká pozornost je věnována různým Evansovým rekonstrukcím (Dům se schodištěm, Trojdílná svatyně) a jednotlivým freskám. Zvlášť nápaditým způsobem je okomentována freska *Trhač krokusů*, kde Evans identifikoval ústřední postavu jako chlapce, ale ve světle nových výzkumů je zřejmé, že se jedná o velkou opici. Podobně napínavě je podána nová interpretace fresky *Prince s liliemi*, kde jsou místo původní Evansovy jedné figury na základě anatomických rozborů rekonstruovány postavy tři.

Po návštěvě všech míst v knósském paláci je student dostatečně vyzbrojen k tomu, aby se mohl věnovat výše zmíněným otázkám a úkolům. Některé úkoly nevyžadují žádné speciální znalosti, např. puzzle fresky *Skokani přes býka*, jiné se opírají o získané vědomosti, např. rozpoznání jednotlivých památek na slepém plánu knósského paláce, rozluštění „křížovky" (disk z Faistu) nebo určení zobrazeného místa v paláci; jiné jsou obtížnější a testují pečlivé prostudování veškerých informací k jednotlivým památkám (např. otázka, kdo zabil Tala). Velmi instruktivním by mohl být test na určování fresek na základě jejich fragmentů, kdyby tyto fragmenty byly o něco větší a lépe rozpoznatelné. V současné podobě jsou však studenti nuceni postupovat spíše metodou pokusu a omylu, aniž využívají získané vědomosti.

Ad 2) Druhá cesta nás zavede do minulosti a začíná v Mílétu. Je motivována hledáním čtyř základních prvků, které musí student získat během cesty. Podobně jako v Knóssu je i v Mílétu základním pracovním nástrojem slepý plán města. Student postupně vyhledává jednotlivé památky, ale zatímco v Knóssu byl postup libovolný, v Mílétu hlas vypravěče instruuje, jak se má postupovat. Tak student postupně navštíví Divadelní pahorek, Faustininy lázně a agoru/forum. Stručně se seznámí s historií Míléta a několikrát se setká s postavou filozofa Thaléta, s jeho výroky i s podrobným důkazem Thalétovy věty (který je později použit pro nalezení určitého objektu v Prieně). Poté přejede lodí do blízké Priény, kde je anonymní vypravěč nahrazen průvodcem Proxenem. Po stručném výkladu o dějinách Priény a o pravoúhlém systému ulic (Hippodámos z Mílétu – 5. stol. př. n. l.) nás Proxenos zavede do búleutéria (2. stol. př. n. l.), do divadla (dvoupatrová skéné s otvorem na střeše pro systém *deus ex machina*) a do Démétřiny svatyně; Athénin chrám, Alexandrův dům a gymnasion navštíví student již bez doprovodu Proxena.

Na další cestu, do Olympie, se student vydá vyzbrojen amforou s vodou (první prvek) a obětním beránkem. Podle názorného plánku navštíví postupně Métróon, Nymfaion, stadion, Filippeion, Leónidaion a lázně; Feidiovu dílnu, Héřin chrám a chrám Diův je možno navštívit až po splnění určitých úkolů či

Treťou, najrozsiahlejšou časťou je latinsko-slovenský slovník zameraný na právnickú slovnú zásobu s vyznačenými terminologickými špecifikami. Jednotlivé slová sa v ňom uvádzajú v úplnom a presnom tvare s vyznačenou dĺžkou samohlások. Atribútom každého slova je číslo, ktoré má umožňovať rýchle vytváranie potrebnej slovnej zásoby bez zbytočnej tvorby ďalších pomocných slovníkov. V závere nechýba zoznam literatúry, z ktorej autorka čerpala, a podrobný obsah.

Znalosť latinčiny v oblasti právnej vedy je absolútne nevyhnutná a jej štúdium si vyžaduje skutočne veľa namáhavej a trpezlivej práce, pri ktorej bude táto učebnica dobrým a spoľahlivým zdrojom poznatkov pre získanie nielen gramatických vedomostí, ale aj základného povedomia o vzniku, vývoji a existencii právnického myslenia v antickom svete.

Nicol Sipekiová

Hellenia. Eine Erlebnissreise in die griechische Antike. CD-ROM a metodická příručka. München, Staatsinstitut für Schulpädagogik und Bildungsforschung 1999, 47 s.

V roce 1996 se vytvořila v Německu pracovní skupina gymnaziálních profesorů, kteří spolu s Ulrike Wagnerovou z Univerzity v Erlangen vypracovali během několika let multimediální program, jenž má studentům na gymnáziích přiblížit antické Řecko. Název *Hellenia* (Ἑλληνία, sc. γῆ) s podtitulem *Dobrodružná cesta* naznačuje, že jde o výukový program s prvky počítačových her, jež mají zvýšit jeho přitažlivost pro mládež gymnaziálního věku.

Program má dvě hlavní části, zpracované zcela odlišným způsobem:

1) prohlídku paláce v Knóssu (autor Alois Mayr),

2) prohlídku Mílétu a Priény, prohlídku Olympie a krátkou návštěvu Olympu (tým z Erlangen: Konrad Rudert, Arno Seel, Ulrike Wagnerová).

Návštěva paláce v Knóssu je pojata jako soutěž, kdy se vědomosti získané při prohlídce jednotlivých památek v paláci ověřují pomocí šesti otázkových souborů. Naproti tomu druhá část programu je koncipována jako jednoduchá počítačová hra, kdy získávání jednotlivých trofejí umožňuje studentovi postoupit k další pamětihodnosti. I zde jsou zařazeny testy, ovšem mnohem jednodušší než při návštěvě paláce v Knóssu.

Kromě uvedených lokalit je možno (kliknutím na úvodní mapu Řecka) krátce navštívit i některá další města (Spartu, Athény, Marathón, Mykény, Delfy a Tróju); tyto návštěvy však mají jen informační hodnotu a nepodílejí se na herním plánu programu.

Ad 1) Po prvním seznámení s dnešním stavem paláce v Knóssu a s jeho rekonstrukcí, pracuje student se schematickým plánem paláce, kde se při pohybu myší objevují jednotlivé památky. Kliknutí odhalí delší či kratší sekvence, které popisují danou památku a seznamují studenta nápaditou a vynalézavou formou s dějinami vykopávek, s nálezy, s mytologií, s náboženstvím i s reáliemi. Tak student postupně navštíví Západní dvůr, Megaron královny, Trůní sál, Jižní propylaje, „Divadlo", Centrální dvůr, Dům se schodištěm, Severní rampu, Kultovní bazén a Skladiště. Velká pozornost je věnována různým Evansovým rekonstrukcím (Dům se schodištěm, Trojdílná svatyně) a jednotlivým freskám. Zvlášť nápaditým způsobem je okomentována freska *Trhač krokusů*, kde Evans identifikoval ústřední postavu jako chlapce, ale ve světle nových výzkumů je zřejmé, že se jedná o velkou opici. Podobně napínavě je podána nová interpretace fresky *Prince s liliemi*, kde jsou místo původní Evansovy jedné figury na základě anatomických rozborů rekonstruovány postavy tři.

Po návštěvě všech míst v knósském paláci je student dostatečně vyzbrojen k tomu, aby se mohl věnovat výše zmíněným otázkám a úkolům. Některé úkoly nevyžadují žádné speciální znalosti, např. puzzle fresky *Skokani přes býka*, jiné se opírají o získané vědomosti, např. rozpoznání jednotlivých památek na slepém plánu knósského paláce, rozluštění „křížovky" (disk z Faistu) nebo určení zobrazeného místa v paláci; jiné jsou obtížnější a testují pečlivé prostudování veškerých informací k jednotlivým památkám (např. otázka, kdo zabil Tala). Velmi instruktivním by mohl být test na určování fresek na základě jejich fragmentů, kdyby tyto fragmenty byly o něco větší a lépe rozpoznatelné. V současné podobě jsou však studenti nuceni postupovat spíše metodou pokusu a omylu, aniž využívají získané vědomosti.

Ad 2) Druhá cesta nás zavede do minulosti a začíná v Mílétu. Je motivována hledáním čtyř základních prvků, které musí student získat během cesty. Podobně jako v Knóssu je i v Mílétu základním pracovním nástrojem slepý plán města. Student postupně vyhledává jednotlivé památky, ale zatímco v Knóssu byl postup libovolný, v Mílétu hlas vypravěče instruuje, jak se má postupovat. Tak student postupně navštíví Divadelní pahorek, Faustininy lázně a agoru/forum. Stručně se seznámí s historií Míléta a několikrát se setká s postavou filozofa Thaléta, s jeho výroky i s podrobným důkazem Thalétovy věty (který je později použit pro nalezení určitého objektu v Prieně). Poté přejede lodí do blízké Priény, kde je anonymní vypravěč nahrazen průvodcem Proxenem. Po stručném výkladu o dějinách Priény a o pravoúhlém systému ulic (Hippodámos z Mílétu – 5. stol. př. n. l.) nás Proxenos zavede do búleutéria (2. stol. př. n. l.), do divadla (dvoupatrová skéné s otvorem na střeše pro systém *deus ex machina*) a do Démétřiny svatyně; Athénin chrám, Alexandrův dům a gymnasion navštíví student již bez doprovodu Proxena.

Na další cestu, do Olympie, se student vydá vyzbrojen amforou s vodou (první prvek) a obětním beránkem. Podle názorného plánku navštíví postupně Métróon, Nymfaion, stadion, Filippeion, Leónidaion a lázně; Feidiovu dílnu, Héřin chrám a chrám Diův je možno navštívit až po splnění určitých úkolů či

v určitém pořadí. V Olympii získá student další dva prvky a rekvizity, které mu umožní cestu na Olymp. To je poslední, nejkratší cesta, při níž se student seznámí s jednotlivými bohy, s jejich atributy a životopisy.

Na rozdíl od Knóssu se v druhé části programu setkáváme i s řečtinou, a to v psané i mluvené podobě, např. v Thalétových výrocích, na trhu, a jedné sekvence (návštěva Alexandrova domu v Priéně) je dokonce vtipně využito k výuce alfabéty. Výslovnost řečtiny je ovšem německá, takže uslyšíme např. εὖ ἐποίησας jako [oj epojezas], Ζεῦς jako [Cojs]; místo přízvuku ve výslovnosti je dodržováno striktněji než u nás.

Návštěvy jednotlivých míst jsou využívány k různým tematickým výkladům, tak např. prohlídka Faustininých lázní je organicky propojena s výkladem o římských lázních, setkání s piráty poslouží k objasnění fenoménu pirátství, návštěva divadla v Priéně je příležitostí k názornému popisu architektury divadla a různých typů masek v komedii, prohlídka Feidiovy dílny v Olympii souvisí s představením dochovaných Feidiových sochařských děl a s výkladem o sedmi divech světa, Héřin chrám je spojen s vyprávěním o Hérakleovi a jeho slavných činech, prohlídka gymnasia a palaistry umožní výklad o antických sportech a o olympijských hrách a výprava na Olymp seznámí studenta s řeckým pantheonem.

Přitažlivost programu pro dnešního studenta je zvýšena organickým propojováním antického a dnešního světa, např. v Mílétu jsme svědky názorné a velmi efektní počítačové animace postupného rozšiřování pevniny do moře v důsledku nánosů řeky Maiandru, v Olympii se srovnávají antické a dnešní olympijské disciplíny, prvek oheň získá student v podobě olympijské pochodně, která je zapalována na počátku olympijských her na ohni Héřina oltáře, u propylají vedoucích na mílétskou agoru je odkaz na Pergamské muzeum v Berlíně apod.

Postup v herním plánu je často „zdržován" ověřovacími testy, jež se týkají např. různých činností Thaléta, rozpoznávání německých slov odvozených ze slov řeckých, určování Hérakleových činů, odlišení antických a dnešních sportovních disciplín nebo doplňování jmen bohů. Studenti jistě ocení vtipné herní úkoly, např. nakrmení lvů střežících výjezd z mílétského přístavu (z nichž jeden je vegetarián), nasazení správných „charakterových" masek hercům z komedie, záchrana Démétřiny kněžky Níkésó, spojení moderních výrobků s jejich antickou etymologií (tyčinka Mars/Ares, sportovní značka Nike) nebo určení délky řeckého stadionu.

Určité výhrady se mohou vyskytnout v souvislosti se zakončením návštěv jednotlivých lokalit i celého programu. Zatímco po splnění jednotlivých testů a úkolů je student odměňován výraznou pochvalou či nějakým předmětem, ukončení návštěvy Olympie a zejména celé hry je velmi nevýrazné, a vlastně není zcela jasné, zda již hra skončila, nebo nikoliv.

Program bohatě využívá obrazovou i zvukovou kulisu, hypertexty a pohyblivé modely. Výklad je pestrý a rozmanitý, návštěva každé lokality je koncipována poněkud odlišně, takže se student jistě nebude nudit. Některé výklady je možno vytisknout, aby mohly sloužit i mimo vlastní hru. K programu je přiřazena i metodická příručka, která velmi podrobně ukazuje, jak lze programu (či pouze jeho částí) využít při výuce, ve kterém školním roce a ve kterém předmětu: výukový program se totiž může uplatnit nejen při výuce řečtiny, ale i v hodinách latiny, dějepisu, literatury, matematiky (aplikace Thalétovy věty) apod. Metodická příručka navrhuje také konkrétní kontrolní otázky a konkrétní využití jednotlivých témat. Vyučující může z programu vybírat jednotlivé sekvence jako ilustraci právě probírané látky, např. k tématu sport v antice může využít sekvence Olympie: stadion, palaistra a gymnasion.

Výběr reálií je pestrý, výklady jsou podávány v různém stupni obtížnosti, takže mohou uspokojit jak mladší, tak i starší gymnazisty. Přestože jde o řecké lokality, zařazení mínójské civilizace (Knóssos) na straně jedné a Mílétu/Priény, kde mnohé památky pocházejí až z římské doby, na straně druhé, ukazuje vzájemnou propojenost antického světa a zařazuje tak řecké reálie do širšího kontextu.

Dagmar Muchnová

Antické mýdlové opery (***Dobrodružství lásky, Řecký román I***, přeložili R. Mertlík, V. Bahník, D. Bartoňková a R. Dostálová, předmluva R. Dostálová. Praha, Arista – Baset 2001, 354 s.)

Populární autor detektivek George Simenon rozlišuje ve svém eseji *L'âge du roman* (*Věk románu*) několik literárních věků, přičemž moderní dobu charakterizuje jako věk románu. Román ve svých různých podobách se bezesporu stal reprezentativním žánrem současnosti a převzal tak roli, která v antické době náležela eposu. Ještě v klasicistických poetikách však byla tomuto literárnímu útvaru věnována jen minimální pozornost a byl považován spíše za okrajovou a subliterární záležitost. Jak došlo k tomu, že se román dostal z postavení popelky do pozice prestižního prostředku literárního vyjádření, je složitá otázka. Jistou zásluhu na tom nepochybně má mimořádná přizpůsobivost tohoto žánru, tedy schopnost absorbovat a kombinovat prvky z jiných oblastí literatury, ať už se jedná o drama, epos, historiografii, biografii apod.

Pružností a otevřeností se vyznačoval už antický předchůdce moderního románu, tzv. antický román. K tomuto jménu přišel antický román spíše z nedostatku jiného označení a dali mu ho až moderní literární teoretici (samotného výrazu „román" se začalo užívat až ve středověku pro díla psaná národními románskými jazyky a poprvé se s ním setkáváme v titulu veršované epické kroniky *Roman du Brut* z roku 1155). Antika pro něj neměla žádné

specifické pojmenování, a pokud antičtí autoři cítili potřebu o tomto typu narativní prozaické fikce hovořit, což se stávalo velmi zřídka, vypomáhali si vypůjčenými termíny jako *drama*, *syntagma dramatikon* (dramatické vyprávění) nebo *komódia*, v latině pak *fabula* (příběh, pověst) nebo *mimus* (hra ze života). Oč menší zájem jevili o tento druh literatury antičtí teoretici a filozofové, o to víc byl oblíben u antických čtenářů, jak o tom alespoň svědčí nálezy papyrových zlomků, které se stále nacházejí v písku egyptské pouště.

Právě do světa antického řeckého románu uvádí českého čtenáře nový svazek *Antické knihovny*, jenž je první částí připravovaného třísvazkového souboru věnovaného tomuto žánru. První díl zahrnuje překlady tří kompletně zachovaných řeckých románů (Charitónův román *Kallirrhoé*, *Efesiaka* od Xenofónta z Efesu a kuriózní „román v dopisech" od Chióna z Hérakleie nazvaný v překladu *Spiknutí proti tyranovi*), obzvláště cenné jsou pak překlady fragmentů z několika dalších románů (*Román o Ninovi*, *O Sesonchósidovi*, *Métiochos a Parthenopé*, *Herpyllis*, *Chioné*, *Kalligoné*, Lollianova *Foiníkika* a *Ioláos*), které byly objeveny na papyrech a jež dále rozšiřují náš pohled na tento žánr. S výjimkou Charitónova a Chiónova románu jde o díla, která byla do češtiny přeložena vůbec poprvé. Název *Dobrodružství lásky*, pod nímž tento svazek *Antické knihovny* vychází a který odkazuje k odeonskému titulu *Láska a dobrodružství* z roku 1971, jenž vyšel v rámci řady *Antická próza*, naznačuje, že se první díl soustředí na tzv. eroticko-dobrodružnou větev antické románové produkce. Typické schéma eroticko-dobrodružného románu ve své zhuštěné podobě nejlépe ukazuje dílo Xenofónta z Efesu, které by mohlo být po přenesení do moderních kulis bez rozpaků použito jako scénář pro mýdlovou operu. Jde o příběh dvou výjimečně krásných mladých manželů, Habrokoma a Anthei, které rozdělí nepřízeň osudu a kteří projdou sérií neuvěřitelných dobrodružství, aby se nakonec opět šťastně shledali. V příběhu nechybí únosy a přepadení piráty, intriky soků v lásce a zhrzených milenek, domnělá úmrtí a nespravedlivé tresty, nečekané zvraty, náhody a překvapivá rozuzlení. Láska hrdinů je podrobována neustálým zkouškám a jejich čest je každou chvíli v ohrožení, přesto si i v naprosto nepravděpodobných situacích zachovávají věrnost. Toto základní schéma, i když v poněkud propracovanější podobě (Xenofóntovo dílo je někdy pokládáno za pouhý výtah z rozsáhlejšího spisu), dodržují i autoři ostatních románů.

Antický román ovšem nelze zúžit jen na tuto podobu. Jde o fenomén, který se vzpírá všem pokusům o jednoznačné vymezení a začlenění do jasně definovaných škatulek. Vedle své eroticko-dobrodružné formy se rozvinul do celé řady dalších typů, v nichž stojí základní milostné schéma často jen na okraji zájmu, popřípadě se zcela vytrácí. K románu v širším pojetí tak bývají počítány i fantastické cestopisy a společenské utopie, fiktivní biografie, pseudohistorická vyprávění a dokonce i křesťanské legendy a některá apokryfa. Navzdory názvu proto najdeme ve zmíněném svazku *Antické knihovny* i zlomky některých fantasticko-utopických próz, které jsou předchůdcem novodobé science-fiction (Euhémerův *Posvátný nápis*, Iambúlovy *Sluneční ostrovy* nebo *Neuvěřitelná dobrodružství, jež se odehrála za ostrovem Thulé* od Antónia Diogena). Nechybí ani fragment satiricko-realistického románu *Ioláos*, před jehož objevením byla tato odnož antického románu považována za specificky římskou záležitost, a zlomky vyprávění o asyrském princi Ninovi, Sesonchósidovi nebo tzv. Nektanebonův sen, které odkazují k orientálním kořenům řeckého románu.

Zajímavé jsou i osudy tohoto svazku *Antické knihovny*. Překlady totiž byly připraveny do sazby už v roce 1990, ale vzhledem k finančním problémům nakladatelství Svoboda, které mělo tuto edici více jak dvacet let pod svou patronací, nakonec z jejich vydání sešlo. Čeští čtenáři si tak museli na tento „úvod do světa řeckého románu" počkat (původní pořadové číslo svazku edice 62 bylo ovšem zachováno). To, že po dlouhých deseti letech spatřilo toto dílo světlo světa, tak může být příslibem, že se projekt *Antické knihovny*, jehož tradice sahá až do roku 1969, zase vrací do normálních kolejí.

Jiří Šubrt

MARCUS TULLIUS CICERO, ***Listy přátelům I.*** Vybral, přeložil, předmluvu a poznámky napsal VÁCLAV MAREK. Praha, Arista – Baset 1999, 2001 [Antická knihovna, sv. 61], 565 s.

Není sporu o tom, že Ciceronova korespondence představuje velmi cenný doklad, který má mimořádnou historicko-dokumentární i literární hodnotu. Kromě toho je sama o sobě čtenářsky atraktivní, neboť poskytuje jedinečnou možnost nahlédnout jak do zákulisí římské politiky, tak i do soukromých záležitostí římské rodiny, a to poutavým, zábavným, často i napínavým způsobem. Je proto až neuvěřitelné, že se ještě žádnému překladateli a žádné knižnici nepodařilo předložit českému čtenáři to, co přináší tento svazek *Antické knihovny* – obsáhlý výbor z Ciceronovy korespondence, který zahrnuje celkem 196 dopisů a dokonce slibuje pokračování ještě alespoň v jednom díle.[1]

Svazek je uveden předmluvou, v níž Václav Marek popisuje a hodnotí Ciceronovu korespondenci, zajímavě podává jeho biografii a v závěru přináší velmi přesné informace o významnějších adresátech (7-31). Jednotlivé dopisy (33-422) jsou číslovány, vždy je uveden adresát i místo určení, datum

[1] Připomeňme, že první a dosud poslední výbor vůbec vyšel v odeonské řadě *Antická próza*, sv. *Píši ti příteli*, v roce 1975, v překladu VÁCLAVA BAHNÍKA. I tehdy tvořily Ciceronovy dopisy poměrně velkou část svazku, přestože byl věnován celé antické epistolografii (celkem 50 dopisů z let 59-43, vybraných převážně ze sbírek *Ad Atticum* a *Ad familiares*).

a místo odeslání; odborný uživatel jistě ocení, že je uvedena i přesná citace sbírky. Ke všem (s výjimkou dvou nejstručnějších) jsou připojeny vynikající vysvětlivky a poznámky (423-555). Na jmenný rejstřík si bohužel musíme počkat do druhého dílu. V ediční poznámce jsou krátce, ale ve vhodném výběru doplněny informace o edicích a českých překladech (556-558). Na posledním místě je připojen komparativní rejstřík, který z neznámých důvodů nese označení „Porovnání dopisů" (559-565).

V tomto prvním díle můžeme číst dopisy z let 68-50, vybrané ze souborů, které přicházejí v úvahu, tj. z dopisů Attikovi (celkem 91), přátelům (69) a bratru Quintovi (26), k tomu patří formou dopisu napsané pojednání známé jako *Commentariolum petitionis – Spisek o kandidatuře*, za jehož autora je považován právě Quintus. Mezi Ciceronovými dopisy najdeme, jak se dá očekávat, i dopisy či odpovědi některých adresátů – Q. Metella Celera, M. Catona Utického, M. Caelia Rufa a dalších. Přestože se počet dopisů (196) zdá na první pohled dost vysoký, musel editor pečlivě vážit, co vybrat a co zamítnout, zvláště když počet dochovaných dopisů z jednotlivých let je velmi různý, z některých let (zejména 66-62) chybí vůbec. Důležitou roli hraje i počet adresátů, kterých je v celém souboru několik desítek, ale ne všem jsou adresovány významnější zprávy. Zkrátka, už v této fázi je práce editora a překladatele velmi obtížná a do značné míry rozhoduje o zdaru celého díla. V. Marek se právě zde projevil jako vynikající znalec tohoto období a vhodným výběrem dopisů dosáhl toho, že čtenář poznává Cicerona jako člověka i jako politika, že se může stát svědkem jeho politických úvah a rozhodování, jeho starostí a nejistot, může poznat jeho zájmy, může nahlédnout do jeho vztahu k přátelům i k nejbližším členům rodiny. Život velkého a slavného Římana se stává bližším a pochopitelnějším. Přitom se dopisy soukromé i oficiální, stručné i obsáhlejší střídají ve velmi příjemném rytmu.

Zajímavé je všimnout si také toho, jaké typy dopisů výbor předkládá. Můžeme konstatovat, že i z tohoto hlediska jde o soubor dostatečně pestrý, který respektuje širokou paletu římské epistolografie. Nalezneme dopisy, ve kterých pisatel prostě podává zprávu, soukromě nebo oficiálně o něco žádá, radí, nebo naopak odrazuje, dává doporučení, chválí nebo děkuje, některé mají charakter stížnosti či obhajoby. Mezi dopisy adresovanými nejbližším přátelům a rodině jsou i listy plné nářků a beznaděje, na druhé straně i plné žertování a přátelské ironie. Pro odborného čtenáře bude jistě zajímavé, že jsou zařazeny historicky významné listy, jako je korespondence s P. Corneliem Spintherem (zvláště č. 123), oficiální Ciceronův dopis z Kilikie z r. 51 (č. 160) nebo dopis Caelia Rufa, ve kterém pisatel velmi autenticky seznamuje Cicerona s usnesením senátu (č. 163).

Atraktivnost Ciceronových dopisů nespočívá ovšem jenom v jejich hodnotě dokumentární, ale v nemenší míře i v hodnotě stylistické. To představuje pro současného překladatele poměrně dost nesnází, protože se kromě běžného epistolárního stylu musí vypořádat i s řadou terminologických problémů. Pokud je vhodné – a často je to i nutné – vysvětlit nejasné termíny zvláštní poznámkou, je problém vyřešen (tak např. na s. 95 / *Att.* I 19, 9: *„za plného souhlasu senátorů ze zadních řad" / summa pedariorum voluntate*). V mnoha případech je nutno výraz přeložit a pak se ukáže, že reálie zasahují velmi hluboko do lexika a že je nutné velmi důkladně zvažovat ekvivalenty za výrazy jako *assiduitas* (s. 57: *„stálý styk s lidmi"* – to je velmi výstižné, ale pak se na toto spojení odkazuje jako na slovo, což se českému čtenáři může zdát divné), *de ambitu est postulatus* [...] *et de vi* (s. 190: *„byl zažalován z podplácení* [...] *i z použití násilí"*?), *beneficium* (s. 227: *„pocta"*?), *frequenti senatu* (s. 274: *„při plném obsazení"*?). Ne zcela korektní je časté užívání tvaru *jsi* u zvratných sloves a po spojce *že* místo obvyklého zkráceného tvaru *-s*: *„že jsi se sem dostal"* (s. 286), *„že si jsi vědom"* (s. 271). Na více místech také nebylo šťastně vyřešeno uspořádání složitějšího souvětí. To je ovšem komplikovaná otázka, které by bylo třeba věnovat širší pozornost v souvislosti s kohezí textu vázanou i na znalost reálií a v dopisech ještě i jakousi kolokviální brachylogičností.

K Ciceronovu epistolárnímu stylu patří i užívání řeckých výrazů. Překladatel by mohl tyto výrazy ponechat v originální podobě a překlad uvést až v poznámkách, nebo přeložit rovnou v textu a zvolit jiný typ písma. Překladatel volil druhou možnost, ale patrně nenašel pochopení u grafika, takže český čtenář je o tuto kvalitu z velké části ochuzen. Kurzívou jsou totiž vyznačeny jen citáty, nikoli ojedinělé výrazy. Možná by bylo vhodné i nějaké grafické odlišení dopisů, adresovaných Ciceronovi (třeba postranní linkou). A když už jsme v *AK* museli oželet živá záhlaví, hodilo by se označení paragrafů.

Můžeme jen litovat, že ve svazku zůstalo poměrně dost tiskových chyb, nepříjemných zvláště ve vlastních jménech (*Sapapala / Sapala* – s. 47, *Fiufius / Fufius* – s. 74, *Marius Marius / Marcus Marius*, *Sprus / Spurius* – s. 216) a také několik nedopatření v rejstříku: č. 88 chybně *Att. XIII 69* místo *6a*; č. 185 chybně *fam. II 15* místo *VIII 13*; na s. 563 chybí – *Att. IV 10 = 93*; *V 16 = 155*; *Fam. II 15 = 186*; na s. 564 chybí *Fam. V 4 = 67*; *VII 10 = 122*; *VII 17 = 114*; *VIII 7 = 181*; *VIII 11 = 180*; místo *V 2* má být *V 6*.

Celkově je však třeba říci, že se překladatel dobře vypořádal s textem, který je často porušen, že v soukromých i oficiálních dopisech zvolil velmi přijatelnou stylovou rovinu a že usiloval o maximální přesnost a o nalezení vhodných ekvivalentů různých úsloví a rčení, která Cicero rád užíval v dopisech blízkým přátelům. Přínos tohoto překladu Ciceronovy korespondence je nesporný a zásluhy V. Marka, který se jako první ujal tohoto nesnadného úkolu, budou jistě ještě vícekrát hodnoceny. *Antická knihovna* tak výrazně a významně doplnila řadu přeložených Ciceronových spisů.

Eva Kuťáková

Justiniánske Inštitúcie. Preložil, úvod a poznámky napísal, registre a bibliografiu zostavil PETER BLAHO. Trnava – Bratislava, Iura Edition 2000, 422 s.

Zájem o římské právo, utlumovaný programově v letech 1948-1989, znovu ožívá a projevuje se úspěšně rostoucím počtem přehledných i speciálních publikací. Důležitou podmínkou jeho dalšího rozvoje je ovšem možnost poznávat římské právo v jeho původní podobě z děl antických autorů, kteří se různou formou a na rozdílné úrovni zabývali právní problematikou. Na prvním místě tu přirozeně stojí latinské právní texty, u nichž však eventuální snahu o jejich četbu v originále podvazují dvě závažné skutečnosti.

Jejich moderní edice jsou u nás jen málo dostupné a porozumění jejich textu předpokládá dobrou znalost latiny. I při tom je však nutno překonávat další úskalí, které se skrývá v okolnosti, že jazyk právních textů je výrazně odlišný od klasické latiny, známé ze školní výuky, a je z povahy věci prostoupen množstvím odborných termínů, bez jejichž zvládnutí se výroky římských juristů stávají málo srozumitelné nebo mohou nabýt nepřesného či přímo zkomoleného významu.

Lze soudit, že právě tyto těžkosti mohou vysvětlit skutečnost, že překlady latinských děl právního zaměření jsou v češtině i slovenštině dosud jen výjimečným jevem. Už z tohoto prostého důvodu je třeba vysoce ocenit vydání slovenského překladu *Institucí*, jež z podnětu východořímského císaře Justiniana (vládl 527-565) zpracoval známý právník Tribonianus spolu s dalšími právními znalci Theophilem a Dorotheem. Ti vycházeli ze stejnojmenného díla staršího římského právníka Gaia (2. stol. po Kr.), jež pochopitelně přizpůsobovali svému současnému stavu i potřebám; jejich práce byla vydána v roce 533 a stala se spolu s Gaiovým výtvorem hlavním zdrojem poznání římského práva.

V obou případech jde o systematicky koncipovanou učebnici (o čtyřech knihách), vyznačující se lapidárním způsobem výkladu, v němž jsou důkladně promýšleny eventuality, jež mohou ve sporných případech nastat. Justinianovy *Instituce*, zvané též *Elementa*, byly včleněny do široce pojaté kodifikace římského práva známé jako *Corpus iuris civilis*.

Vzhledem k okolnostem vzniku těchto *Institucí* uvádí P. Blaho jejich slovenský překlad titulem „Justiniánske Inštitúcie", vystihujícím hlavně skutečnou roli jmenovaného císaře jako iniciátora a protektora celého kodifikačního projektu. Slovenskému znění *Institucí* P. Blaho předeslal informativní úvod (s. 11-19), osvětlující Justinianovo kodifikační úsilí, jeho výsledky i další osudy studia římského práva ve středověku i v době moderní.

Samotný překlad je veden snahou o věcnou přesnost i maximální srozumitelnost. Pro čtenáře, který se dnes seznamuje s textem, jenž vznikal před dlouhou dobou a ve zcela odlišném historickém a kulturním prostředí, se staly nutností poměrně četné věcné vysvětlivky. V zájmu rychlé orientace jsou při-

řazeny pod čarou k místu, k němuž obsahově patří. Stejným způsobem se uvádějí i odkazy na prameny, na něž Tribonianus se svými spolupracovníky navazoval.

Důležitou součást publikace představuje plný text latinského originálu (s. 247-394) převzatý z edice P. Kruegera (*Corpus iuris civilis. Volumen primum*, Berolini 1922). Tímto způsobem dosáhl P. Blaho dvojího cíle: umožnil kvalifikovaným zájemcům práci s původním zněním prvořadého antického právního pramene a zároveň přímo na místě kontrolovat přesnost překladu, pokud eventuálně vyvolává nejasnosti.

Orientaci v knize usnadňují připojené seznamy vlastních jmen a odborných termínů (s. 399-426), jakož i rozsáhlá výběrová bibliografie (s. 427-439). Zajímavý je zvláště výčet překladů Justinianových *Institucí*, mezi kterými zaujímají vedoucí postavení pochopitelně překlady do světových jazyků. Z národních řečí jde zejména o polštinu, dále o holandštinu a o turečtinu. Díky Blahově iniciativě si na tomto poli získává slovenština své čestné místo.

Překlad je závažným přínosem zvláště pro studium a další rozvíjení zájmu o římské právo, obsahuje však řadu informací pro hlubší pochopení některých osobitých rysů římské společnosti, např. její sociální struktury či hospodářského stavu, způsobu řízení státu apod. (srv. s. 17n.). Odborný význam slovenského překladu je zdůrazněn i skutečností, že je dílem předního slovenského znalce římského práva, autora řady vědeckých publikací a zkušeného vysokoškolského pedagoga a organizátora na univerzitách v Bratislavě a Trnavě.

Jan Burian

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XVI.* Překlad, úvod a poznámky HANA ŠEDINOVÁ. Praha, OIKOYMENH 2000, 311 s.

V *Knihovně středověké tradice*, kterou řídí Lenka Karfíková a Hana Šedinová, vychází překlad další části Isidorova díla, XVI. kniha *De lapidibus et metallis* (*Kameny a kovy*) s oddílem *De ponderibus* (*Váhy*).

Překlad této Isidorovy knihy je opatřen rozsáhlou předmluvou (s. 11-88), která má šest oddílů: souhrnnou věcně podanou informaci o starověkých lapidářích a přírodovědných encyklopediích, o antických lékařských spisech, které se zmiňují o minerálech především z farmakologického hlediska, o starověkých a raně středověkých receptářích i o léčivých účincích nerostů a přípravě léků z některých minerálů. Námětem následujících částí předmluvy je role drahokamů v Písmu a v raných biblických komentářích a obsah překládané Isidorovy knihy. Nejen nejzajímavějším, ale i nejpřínosnějším oddílem se jeví závěrečný úsek o etymologii řeckých a latinských názvů kamenů. H. Še-

dinová zde poutavě informuje o středověkém způsobu etymologizování a jeho principech, které ilustruje na velmi výmluvných příkladech. Uvádí etymologie minerálů vytvořené z takové varianty názvu, která vznikla mylným přepisem středověkého opisovače rukopisů, a zároveň ukazuje, jak je návrh nové etymologie v souladu s novým, často k nezřetelnosti zkomoleným zněním původního názvu nerostu. Tak je tomu např. u názvu kamene *panchrus* z řec. πᾶς (H. Šedinová mohla ještě dodat neutrum πᾶν i gen. παντός pro snazší porozumění novému patvaru) a χρόα (barva), z něhož vznikly zkomolené tvary jako *panctus*, *panetus*, *pantera*, *pantherus*; poslední názvy byly spojeny s latinským *panther*, jehož kožešina je mnohobarevná jako onen kámen, a v latinsko-českém výkladovém slovníku, bohemikálním prvotisku vydaném v Plzni r. 1511 zvaném *Vocabularius dictus Lactifer – Vokabulář zvaný Lactifer* dostal kámen ekvivalent *rysovec*. Kromě toho ukazuje autorka předmluvy na souvislosti tohoto výkladu, které jsou důležité pro křesťanskou ikonografii. Tvůrci nových etymologií se tedy uchylovali k fantazii, jak to činil už Isidor, ne však bez přemýšlení. Nejpozoruhodnější příklady uvádí H. Šedinová právě z *Vokabuláře* a demonstruje na nich i postup při vytváření některých českých názvů často podle magických či léčivých účinků, které se kamenu připisují a s původním názvem nikterak nesouvisí.

I kdyby se autorka překladu v předmluvě nesvěřila s tím, že „práci na této knize předcházelo několikaleté studium starověké a středověké mineralogie" (s. 9), čtenář předmluvy i komentáře by za nimi dlouholetou práci rázem odhalil, protože bez důkladné přípravy by tento pro filologa tematicky náročný úsek Isidorova vědění nemohl být takto spolehlivě do češtiny přetlumočen. Tato poznámka se týká především celkového přístupu k překladu Isidorova textu. Text XVI. knihy – jako ostatně i jiných Isidorových knih *Etymologií* – není často jasný. Nezřídka vzniká nejasnost jako důsledek způsobu, jak Isidorova encyklopedie vznikala, zejména pak toho, jak Isidor někdy se svými předlohami zacházel. Dalším zdrojem nesnází je Isidorova snaha o stručnost, která nevede vždy k jasnému výkladu.

U překladatelky stojí na prvním místě – a soudím, že zejména u Isidora je to naprosto nezbytné – komentář, výklad, který je základem porozumění textu. Nacházíme v něm především odkazy na prameny, tj. na *Naturalis historia* Plinia Staršího, „jehož kratší pasáže o drahokamech [Isidor] přejal téměř či zcela beze změny, z delších si vybíral (často nepřesně a zkomoleně) jednotlivé věty nebo odstavce, někdy jeho text kombinoval s výňatky z díla Solinova" (s. 40), totiž *Collectanea rerum memorabilium*. Jsou zde dále odkazy na řadu starověkých a raně středověkých autorů, nezřídka básníků.

Čtenáři originálu i překladu poskytuje H. Šedinová na konkrétních místech neocenitelnou pomoc upozorněním, že Isidorův text je na daném místě nejasný, a často sděluje i důvod, proč tomu tak je. Součástí komentáře je určení nerostu podle moderní mineralogické nomenklatury s odkazy na odbornou literaturu českou i zahraniční a vysvětlení, zda některá Isidorova tvrzení jsou

z odborného hlediska správná nebo nevěrohodná. Tyto odborné záležitosti konzultovala H. Šedinová s odpovědností sobě vlastní se specialistkou v mineralogii Petrou Neumanovou. Náležitá pozornost je věnována Isidorovým etymologiím, jejich správnosti či nahodilosti s odkazy na slovník Ernouta a Meilleta či Chantrainův nebo Liddella a Scotta aj.

Překlad odpovídá charakteru a stylu originálu.

V některých případech by snad bylo možno postupovat při překladu jinak, např. hned v XVI, 1, 3 *„Neboť země spojená dohromady je hrouda, kdežto volně poletující země je prach"*; zde by výraz *země* měl být nahrazen jiným slovem, možná *zem*, protože představa volně poletující země zavádí do jiných sfér. Spojení [...] *virginitatem deprehendit* (4, 3) lze spíše přeložit *„zdali je dívka pannou"* než *„zdali je žena pannou"*, když už se zvolí tento způsob překladu a nikoliv jiný, např. *„[...] potvrdí panenství"*. Překládat adj. *Lunensis* do češtiny jako *„lunenský"* je sporné, spíše bychom čekali u adj. od jména města *Luna* překladu *„lunský"* (5, 3). Věta 6, 1 *Primordia eius* (sc. *gemmae*) *a rupe Caucaso* není přeložena šťastně: *„Drahokam nachází svůj počátek na Kavkaze."* Sloveso *gignitur* (*nascitur*) H. Šedinová převádí do češtiny v souvislosti s minerály zpravidla českým ekvivalentem *„vzniká"*, ale někdy také *„rodí se"*, takže se setkáme s překladem, který působí zvláštním dojmem: *„Kámen se rodí na Kypru"* (7, 12). Jestliže se rozhodneme opustit starověkou představu o minerálech, při níž byl pojmenován proces jejich vzniku pomocí slovesa užívaného pro rození živých tvorů, pak je třeba postupovat důsledně. *Vectigalia* nelze překládat výrazem *„nájemné"* (18, 8); výraz *fornax* je překládán v daných souvislostech vhodně *„pícka"*; jen na jednom místě zůstal překlad *„pec"* (22, 1). Jsme-li již u pícek, pak lze stěží při výkladu, kde se vyskytuje rtuť, tj. *in argentariis fornacibus guttarum concretione tectis inhaerens* (19,2), mluvit o tom, že *„[...] ulpívá na střeše* (tj. *v píckách*) *v podobě ztuhlých kapek"*, nýbrž buď volit pro *tectum* ekvivalent *„strop"* nebo event. *„kopule"* (sc. *pícky*). Při překladu slova *provincia* o Kampánii je vhodnějším ekvivalentem *„oblast"* (20, 9), spojení *culturae terrae conveniens* (21, 3) znamená spíše *„pro obdělávání půdy"* než *„obdělávání země"* a *„hřeby do vojenských bot"* (21, 3) jsou spíše *„cvočky"*.

Někdy však jde o svízelnější záležitost, např. při překladu úseku 9, 7 *Cyanea Scythiae gemma* [...], *pura interdum et punctulis intermicantibus auratis pulvisculis varians. „Cyanea je drahokam pocházející ze Skythie* [...], *je čistý, někdy je poset tečkami, které se míhají zlatým popraškem"*; snad by byl vhodnější překlad typu *„je čistý, někdy je poset třpytivými zlatým tečkami"*. To je ukázka některých nedopatření nebo i neobratností.

V oddílu XVI, 20, 1 v pozn. 366, s. 232 H. Šedinová poznamenává: „V celé pasáži *Etymol.* XVI, 20, 1 by tedy bylo přesnější užívat slova *„bronz"*, tento ekvivalent by však nekorespondoval s ekvivalentem *„měď"*, jehož užil ve svém překladu Lucretia J. Kolář". V Kolářově překladu se vskutku objevuje výraz *„měď"*. Ale proč neužila překladatelka překlad Lucretiových veršů od

J. Novákové (Praha 1971, s. 205): *„teď upad bronz a zlato se nade vše cení* [...]"; dále *„v úctě chovali bronz"* a dále *„bronzem kypřili půdu a bronzovou zbraní / bouřili v boji"*?

V předmluvě na s. 41 by měl být u díla uváděných autorů přesnější literárněvědný termín, protože konstatování „Lucretiovo pojednání *De rerum natura*" nebo „Lucanův spis *De bello civili*" nevyvolávají správnou představu o literárním druhu. V názvu τρίχρους (s. 62, pozn. 211) není patřičné tvrdit, že první část složeniny vznikla z číslovky τρίς; jde tu jak v latinských, tak v řeckých kompozitech i v sanskrtu o prefix *tri-*, který se rekonstruuje z ie. **tri-* (cf. G. Meiser, *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt 1998, s. 116,3).

Vydání autorů v oddílu *Citované prameny* (s. 279nn.) jsou většinou nového data, jen někdy překvapuje stařičká edice, např. u Arnobia, Claudiana, Lucana, když existují vydání novější. A proč užívala překladatelka vydání slovníku Pražáka – Sedláčka – Novotného z roku 1910 (s. 292), a nikoliv pozdější edice upravené prof. Novotným? Je za tím nějaký záměr?

Pokud se týká ortografie, je v předmluvě rozpor mezi psaním *kompositum* (passim) a *konzul* (s. 60); v případě názvu města *Korintos* (s. 60, pozn. 195) by v české větě měl být název *Korint*; u tvaru *Korintos* jde zřejmě o nepozornost při transkripci řeckého *Korinthos*.

Ale to, co zde bylo uvedeno, nejsou omyly nenapravitelné. Jinak je tento první český překlad této Isidorovy knihy výsledkem náročné práce a komentář XVI. knihy svým rozsahem a ponorem má prvenství nejen u nás.

Je jisté, že jak překlad, tak komentář prokáží zájemcům o Isidorovo dílo velmi dobré služby. H. Šedinová k němu také podle dobrého zvyku připojila ediční poznámku (s. 277) a ještě rejstříky českých, latinských a řeckých názvů minerálů (s. 294nn.), což je při encyklopedickém charakteru *Etymologií* potřebná pomůcka.

Bohumila Mouchová

Karel IV., ***Literární dílo.*** Z latinského originálu přeložili Jakub Pavel (*Vlastní životopis Karla IV.*), Richard Mašek (*Morality, Korunovační řád, Legenda o sv. Václavovi*). Úvodní studie PhDr. Anežka Vidmanová, CSc. Praha, Vyšehrad 2000, 133 s.

Český král a římský císař Karel IV. je i poučenější veřejnosti znám především jako panovník, politik a významný tvůrce české kultury 14. století, málokdo si s jeho jménem spojí literární činnost. A přece to, co v této oblasti Karel IV. vytvořil a zanechal, není zanedbatelné. Tato jeho tvorba patří literatuře latinské, a považujeme-li tohoto císaře především za českého panovníka

a vezmeme-li v úvahu, že většinu svých prací právě jako český panovník sepsal, pak literatuře českolatinské, tj. latinsky psané tzv. „starší" české literatuře. Nová publikace nakladatelství Vyšehrad přináší z Karlovy tvorby pouze část, je zde však to nejvýznamnější a nejcharakterističtější a jsou zde aspoň zčásti právě ty texty, které, i pokud již do češtiny přeloženy byly, jsou dnes dostupné jen s obtížemi.

O celé Karlově literární tvorbě zasvěceně informuje úvodní studie (*Karel IV. jako spisovatel*) Anežky Vidmanové. Kromě textů v naší publikaci obsažených mluví autorka předmluvy také o Karlově podílu na vzniku i formulaci zákoníku *Maiestas Carolina* a o souboru nových právních zásad pro volbu římského krále, zvaném *Zlatá bulla Karla IV.* (Hexametrické verše, které Vidmanová ve vlastním českém překladu otiskuje na s. 16, přeložil také Jaroslav Ludvíkovský – jeho překlad nebyl otištěn, dochoval se však v pozůstalosti jako rukopis – spolu s dalším úvodním textem k tomuto právnímu dokumentu). Vidmanová se zmiňuje také o Karlově iniciačním podílu na dalších literárních výtvorech jeho doby a výslovně upozorňuje, že se to týká i kancelářské produkce, totiž listin; právem dále zdůrazňuje dosud často opomíjenou vlastnost Karlových textů, totiž jejich stylistickou vybroušenost a jejich přimknutost k dobovým rétorickým předpisům, zejména užívání rytmizovaných závěrů vět a větných úseků (*cursus*). Co snad v jejím výkladu můžeme postrádat: aspoň odkaz na Karlovu dosti hojnou a kulturněhistoricky i literárně významnou (a také vydanou) korespondenci a zmínku o problému (dnes již ovšem vyřešeném, ostatně také zásluhou Anežky Vidmanové, v neprospěch Karlova autorství) tzv. *Knížecího zrcadla*.

Předmluva A. Vidmanové informuje dále též o kronikářství Karlovy doby, na něž měl panovník velký vliv a na jehož některých výtvorech se i spoluautorsky podílel, a o dalších produktech, o nichž říká (s. 21), že by bez panovníkovy pobídky a podpory patrně vůbec nebyly napsány nebo by vznikly až později. Je ovšem škoda (i když to patrně bylo záměrem a objednávkou nakladatelství a je to ve shodě se spíše populární výstavbou publikace), že se v *Předmluvě* nedozvíme o dochování a edičním zpřístupnění Karlova díla ani o značném úsilí české historie či filologie na tomto úseku českolatinské literární historie.

Knížka tedy obsahuje překlady těchto Karlových textů: *Vlastní životopis*, *Morality*, *Korunovační řád českého krále* a *Legenda o svatém Václavovi*. Z nich nebyl dosud do češtiny přeložen vlastně pouze jediný – *Moralitates*. (Starší – zřejmě ze 70. let – český překlad částí *Moralit* z pera Jaroslava Ludvíkovského je uložen ve fondu Ludvíkovského pozůstalosti v Archivu Masarykovy univerzity v Brně a překladatel o něm nemohl vědět.) Jak čtenáře informuje ediční poznámka na s. 133, byl zde *„převzat překlad Vlastního životopisu Karla IV., pořízený již zesnulým dr. Jakubem Pavlem"*, není ale připomenuto, že existují též překlady Karla Hrdiny a Rudolfa Mertlíka (kromě úryvků překladů Jana Vilikovského a Zdeňka Fialy v souborných publikacích).

Také *Korunovační řád* je českému čtenáři k dispozici v překladu Karla Doskočila (1941). V ediční poznámce ani v úvodu k překladu Karlovy *Legendy o sv. Václavu* (na s. 123) nenacházím informaci o překladu tohoto textu z pera Jaroslava Ludvíkovského (Lyra Pragensis 1971, bibliofilie s ilustracemi C. Boudy).

Sám Maškův překlad je korektní a čtenářsky vzato příjemný. Nedopatření jsou vzácná; v *Moralitách* (s. 68) je chybně přeloženo *liberalis* jako *„svobodný"* místo *„štědrý"*, bohužel se i zde v *Legendě o sv. Václavu* objevil blud o „dáckém" místo „dánském" králi (s. 129). Ve většině sporných či zdánlivě sporných případů jde spíše o interpretaci místa nebo jednotlivého latinského výrazu než o překladatelskou chybu. Sem by asi patřily i mé rozpaky nad užitím ekvivalentu *„blažený"* pro *beatus* v *Legendě o sv. Václavu* (ač tohoto výrazu užíval např. v překladech Husova díla sám Amedeo Molnár). Na několika místech textu (k posouzení a ke komparaci s originálem i s Ludvíkovským jsem zvolila *Morality*) sáhl překladatel, nepochybně právem, k emendaci čtení Wotkeovy edice (téměř vždy shodně s Ludvíkovským a zcela jistě nezávisle na něm!). Kupodivu v tomto textu neruší a věcně i filologicky bývá vcelku oprávněné přebírání biblických citátů z českého ekumenického překladu Bible, což obvykle o středověkých textech, založených na Vulgátě, neplatívá. Někdy ovšem tento způsob nebylo možno uplatnit, např. u žalmového citátu v *Legendě o sv. Václavu* na s. 130. Spornější je snad (v překladu středověkého textu čtenáře přece jen ruší) užití starozákonních vlastních jmen v hebraisticky restituovaných formách ekumenického překladu.

Zájemcům o literaturu středověku se edičním činem nakladatelství Vyšehrad dostala do rukou zajímavá a – lze-li – čtivá knížka, podávající běžnému čtenáři dostatečně ucelený pohled na literární dílo jedné z největších postav české minulosti.

Jana Nechutová

Božskému Rudolfovi II. Giordano Bruno. To Divine Rudolphus II. Z latinského originálu přeložil JAN KALIVODA, do angličtiny přeložil PETR POTŮČEK, stať *Štvanec a císař* napsal a do angličtiny přeložil IVAN ŠTOLL. Praha, Nakladatelství Malá Skála, Praha 2001.

Rozhodnutí Ivana Štolla zpřístupnit zájemcům předmluvu, kterou ke svému spisu věnovanému císaři Rudolfu II. připojil Giordano Bruno, lze jen a jen přivítat. Dílo, o jehož předmluvu se jedná, bylo vydáno u Jiřího Dačického v Praze a jeho celý název zní: *Iordani Bruni Nolani articuli centum et sexaginta adversus huius tempestatis mathematicos atque philosophos. Ad divum Rodolphum II. Romanorum Imperatorem. Pragae, ex typographia Georgij Dacziceni, anno M.D.LXXXVIII.*

Informace o tomto díle, o jeho redakci během pobytu v Praze i o životě a názorech Giordana Bruna podává I. Štoll ve stati *Štvanec a císař* psané česky a anglicky.

Giordano Bruno pobyl – podle vlastní výpovědi před benátskou inkvizicí – v Praze šest měsíců. Přibyl sem o Velikonocích 1588 a vedle již uvedeného spisu vydal u dalšího pražského tiskaře Jiřího Černého z Černého Mostu dvaadvacetistránkovou knížku *De specierum scrutionio et lampade combinatoria Raymundi Lullii, doctoris heremitae omniscii propemodumque divini*, dedikovanou španělskému vyslanci u dvora císaře Rudolfa donu Guillenovi de San Clemente, který Giordanovi Brunovi mohl podle Ivana Štolla zprostředkovat u císaře audienci.

Samotná předmluva je vydána v podobě, která je vstřícná vůči českému i zahraničnímu čtenáři. Na sedmi stránkách malého formátu je na levé straně latinský text, uprostřed překlad český, napravo anglický; složený triptych o rozměru 12 × 14,5 cm je vložen do levé kapsy leporela, do pravé, souměrné, je zasunuta Štollova stať. Je škoda, že definitivní znění latinského textu[1] nepřehlédl latinista, protože při jeho přepisu došlo k některým omylům: na s. 2 *cuiismodi* místo *cuiusmodi*, na s. 3 je slovo *praeiudiciosum* rozloženo do dvou, na s. 4 má být *hypostasimque* místo *hypoastasimque*, *omnino* místo *omnimo*, *oculorum* místo *oculorm*, *ut* místo *at*, na s. 5 patří *interdum* místo *iterdum*, na s. 6 chybí rozdělovník ve slově *evidentissimarum* a má zde být správně *elucubrationes* na místě *elucrubrationes*. Na s. 4 čteme v latinském textu větu: *Ubi ego ipse luminis claritate praesum, cur angustiorem* (sic!) *ingenii indolem usque adeo indigne subiiciam et abiiciam?* J. Kalivoda překládal adjektivum ve správném tvaru *augustiorem* a zvolil ekvivalent *„vzdorný"*, P. Potůček jeho překlad napodobil anglickým výrazem *defiant*; oba záměnu těchto slov napravili, ale je tu neodbytná otázka, zda můžeme přiřknout adj. *augustus* sémantický rys vzdoru.

Český překlad Jana Kalivody vystihuje latinský originál v jeho tenoru: vyznívá vzrušeně, když Giordano Bruno odsuzuje nedůstojnost přejímání názoru z poslušnosti odporující lidské svobodě, vystihuje rozhodnost, s jakou tvrdošíjný a permanentní oponent hájí právo na vlastní názor opřený o rozumové důvody, zdůrazňuje odpor vůči tuposti opírající se o početní převahu a instituce těžící jen ze svého jména. Naopak plyne klidně, když se jedná o otázky filozofické, a zůstává přijatelně střídmý tam, kde rodák z Noly hledá u císaře přízeň. Překlad tvoří soudržný celek, a je tudíž dobrý i v jednotlivých kompo-

[1] Ve stati I. Štolla se dozvídáme, že tento Brunův spis je dochován pouze ve Staatsbibliothek v Mnichově, Bibliothèque Nationale v Paříži a v Rumjancevově muzeu v Moskvě; není zde však sdělení, z které knihovny pochází faksimile titulního listu ani detaily o provenienci převzatého textu.

nentech – v náležitě rytmicky členěných souvětích i větách a ve šťastné volbě slovní zásoby.[2]

Součástí tohoto vydání je také krátký seznam české i zahraniční literatury, nové i starší, i některých edic děl Giordana Bruna psaných latinsky nebo italsky. Tento seznam se zčásti opírá zřejmě o bibliografii uvedenou v dílku Karla Máchy,[3] které I. Štoll cituje, a zůstala v něm drobná nedopatření (správně: *Cannstadt, Verhängnis*; položku č. 5 *Bibliografia di Giordana Bruno* lze spojit s položkou č. 15). Čtenář je také bezradný, protože neví, na jaké vydání Brunovy obhajoby odkazují číselné údaje za jejími pasážemi.

Takto připravené krátké setkání se slovy Giordana Bruna je po všech stránkách povzbudivé. Připomeňme si na závěr, že na podstavci pomníku, který byl na místě jeho upálení na dnešním Campo di fiori postaven roku 1887 a je dílem italského sochaře Ettore Ferrariho, je mezi jinými reliéfy také Husův.

Bohumila Mouchová

Davidis Ruhnkenii *Oratio De doctore umbratico*, ed. Helgus (Oleg) Nikitinski. Neapoli in aedibus Vivarii MMI, 90 s.

Tato v pořadí druhá kniha[1] vychází v řadě, kterou uvádějí slova sv. Augustina: *bene vivamus et bona sunt tempora, nos sumus tempora; quales sumus, talia sunt tempora.*[2] O. Nikitinski vydává v této sérii inaugurační přednášku, kterou přednesl David Ruhnken v Leidenu v r. 1761, když byl jmenován profesorem a získal latinskou stolici. Klasický filolog Ruhnken (1723-1798), původem Němec z Pomořan a Kantův spolužák z Königsbergu, odešel po studiích ve Wittenbergu do Leidenu za grécistou Tiberiem Hemsterhuysem, jehož byl později asistentem a jemuž vzdal hold slavným elogiem z r. 1768.[3]

O. Nikitinski vydal Ruhnkenovu řeč podle jejího 1. vydání v Leidenu,[4] rozčlenil ji však podle svého uvážení do kapitol a paragrafů, opatřil pro čtenáře vstřícnou latinskou předmluvou (s. 7-20 včetně bibliografie), připojil latinsky

[2] Posouzení anglického nepochybně kvalitního překladu mi bohužel nepřísluší.

[3] *Giordano Bruno*, Brno 1993, s. 115-118.

[1] *L'umanesimo europeo, series latina*; tato řada vychází pod hlavičkou Istituto Italiano per gli studi filosofici.

[2] Augustinus, *Sermones* 80, 8.

[3] J. E. Sandys, *A History of Classical Scholarship II*, Cambridge 1908, s. 451. Elogium bylo vydáno J. Th. Bergmannem in: Davidis Ruhnkenii *Opuscula*, Lugduni Batavorum [2]1823.

[4] Lugduni Batavorum apud Samuelem et Joannem Luchtmans, Academiae Typographos, MDCCLXI.

psané poznámky (s. 55-84), index, vše v takové míře, která je vzácně úměrná rozsahu a významu Ruhnkenovy přednášky. Na prvních stránkách nového vydání jsou reprodukce úvodních stran původní edice s titulním listem a názvem přednášky, věnováním kurátorům univerzity a představitelům města Leidenu i oslovením přítomných počínaje *Magnifice rector* a konče *Tu denique lectissima juventutis concio, nostra cura et voluptas*. V závěru knížky je appendix obsahující pasáž s charakteristikou této inaugurační přednášky z Ruhnkenova životopisu, který napsal D. A. Wyttenbach.[5] A poněvadž Vilém Osvald Bentinck de Schoonheten, potomek prvního ze jmenovaných univerzitních kurátorů, žije a působí jako nizozemský velvyslanec ve Velké Británii, věnoval O. Nikitinsky toto vydání Ruhnkenovy inaugurační řeči právě jemu (s. 5-6).

V inaugurační přednášce představil Ruhnken pojetí klasických studií jako disciplíny, jejíž studium má vést především k formování charakterní osobnosti. Jistěže nejde o originální koncepci, jak je také zřejmé z Ruhnkenova odkazu na slova, která napsal Ioannes Fredericus Gronovius (1611-1671): *Ego a prima aetate in lectione veterum id potissimum habui, ut mei mores emendarentur, non ut apices et puncta librorum. Si interim frequenter legendo eo profecimus, ut genium capere scriptoris, ipsumque sua mente et stilo donare possem, in lucro deputavi. Barbari sunt, qui non puram aquam atque ingenuam, quam turbidam sordibusque permixtam bibere malunt. Sed nihil infelicius magistris, qui in litteris et syllabis consenuerunt, pulicum saltus metiuntur* [...].[6] O. Nikitinski uvádí (s. 82, ad 12,9) také obdobné výroky Petrarkovy a Lipsiovy (1547-1606). Ruhnken v řeči jednak své pojetí horlivě prosazuje, jednak kritizuje kabinetního a od společenství lidí zcela odtrženého rigorózního rádobyvědce, jemuž dává jméno *doctor umbraticus*. Tento výraz má své domovské právo u Petronia 2, 4 (*nondum umbraticus doctor ingenia deleverat*)[7] a Ruhnken sám, jak zjistil Nikitinski,[8] odkazuje v dopise na D. F. Iana,[9] u něhož se s tímto výrazem setkal. Vydavatel referuje i o dalších autorech, kteří užívají spojení *umbraticus doctor* s negativními konotacemi, ale upozorňuje na to, že existuje i význam s pozitivními konotacemi, podobně jako je tomu

[5] Daniel Albert Wyttenbach, *Vita Davidis Ruhnkenii*, Lugduni Batavorum et Amstelodami 1799.

[6] *Epist. ad Nic. Heinsium*, Syllog. Epist. Tom. III. p. 3.

[7] Toto spojení se vyskytuje na začátku dochované části Petroniova *Satyrikonu*, kde vzdělaný propuštěnec Enkolpios mluví o úpadku řečnictví: *nondum iuvenes declamationibus continebantur, cum Sophocles aut Euripides invenerunt verba quibus deberent loqui. nondum umbraticus doctor ingenia deleverat, cum Pindarus novemque lyrici Homericis versibus canere timuerunt.*

[8] *Daniel Friedrich Jan 1683-1760*; srov. *De doctore umbratico*, 10.

[9] Danielis Friderici Iani *De doctoribus umbraticis eorumque variis incommodis in republica litteraria commentarius*, Vitembergae 1720.

u německého slova *Stubengelehrter* (s. 10-14). *Doctores umbratici* podle Ruhnkena znevažují klasická studia, oni sami od nich odpuzují studenty, ale snaží se svádět vinu na vnější okolnosti. Není třeba se šířit o tom, že někteří Ruhnkenovi současníci se cítili touto kritikou velmi dotčeni.

Oratio není jistě nová svými myšlenkami, ale zaujme autorovým postojem a – jak zdůrazňuje O. Nikitinski – svou celkovou prezentací. Ruhnken je znám tím, že používal latinu pouze ve svých písemných projevech a přitom dával přednost klasické normě. Ačkoliv O. Nikitinski nestojí na týchž pozicích jako Ruhnken a neuzavírá se latině pozdějšího období, včlenil – právě kvůli Ruhnkenově snaze trvat na klasické latině – do svého komentáře poznámky na místech, kde se Ruhnken od této normy odkláněl. Nutno poznamenat, že to nejsou jen dvě tři místa. Nikitinski však upozorňuje na to, že v dalším vydání by Ruhnken jistě tyto odchylky od klasického úzu odstranil, jak to učinil v jiných případech.

Nikitinského *adnotationes* jsou pro čtenáře často velmi užitečné; můžeme se např. dozvědět, že spojení *studia humaniora*, *litterae humaniores* jsou sice běžná u Manutia (1512-1574), Perpiniana (1530-1566), Mureta (1526-1585) i Henrica Stephana (1531-1598), ale ve starověké latině se adj. *humanus* podle výkladu, jejž podávají v *Antibarbarus der lateinischen Sprache* J. Ph. Krebs a J. H. Schmalz, *s. v.*,[10] nespojovalo ani s výrazem *studia*, ani *artes* či *litterae*. *Litterae*, jak ukazuje Nikitinski, v době vydání Ruhnkenovy řeči spolupracovník *Thesauru linguae Latinae* v Mnichově, jsou rozvíjena adjektivy *altiores*, *interiores*, *reconditae*, *absconsae*, *absconditae*, *exquisitae*; *artes* jsou *bonae* či *optimae*.

Vydání této inaugurační řeči lze přivítat jako zpřístupnění kulturně-historického dokumentu týkajícího se pojetí studia klasických jazyků a klasické kultury, který jeho editor začlenil do dobového kontextu a učinil tak v jazyce inaugurační řeči, který znamenitě ovládá, protože se od mládí v tomto umění zdokonaluje četbou latinských autorů od antiky po novověk. Jeho názory se v mnohém směru shodují s Ruhnkenovými, jak je vyslovil v této přednášce. Podle Nikitinského vynikal tento klasický filolog mezi ostatními autory 17. a 18. století, kteří psali latinsky, proto, že se jedinečná *eloquentia* pojila s velikostí jeho ducha. O Davidu Ruhnkenovi i o otázkách vztahu mezi *eloquentia* a *doctrina* nalezne čtenář zajímající se o neolatinská studia pozoruhodné úvahy a zevrubnější informace v knize O. Nikitinského *De eloquentia latina saec. XVII et XVIII dialogus*.[11]

Bohumila Mouchová

[10] Basel 1905.

[11] Neapoli in aedibus Vivarii 2000; o Ruhnkenovi s. 31nn.

LUCIANO CANFORA, ***Dějiny řecké literatury***. Přeložil kolektiv autorů pod vedením DAGMAR BARTOŇKOVÉ. Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2001, 893 s.

Nakladatelství Koniasch Latin Press vydalo v loňském roce *Dějiny řecké literatury* Luciana Canfory, které vyšly v Itálii v roce 1994. Jde o dílo, jaké naši čtenáři velmi dlouho postrádali, protože jedinými českými dějinami řecké literatury byly až dosud *Stručné dějiny řecké literatury* Ferdinanda Stiebitze, vydané poprvé již v roce 1936 a určené především pro střední školy.

Po úvodní části nazvané *Řecká literatura a její osudy*, v níž Canfora vychází od vymezení pojmu řecká literatura, sleduje vznik povědomí tradice, kterou je nutno zachovat, počátky vydavatelské činnosti a dochází až k hlavním zásadám při uchovávání textů, je dílo rozčleněno do celků: archaická epika, archaická lyrika, divadlo – potřeba obce, dějepisectví mezi hledáním a politikou, attické řečnictví, filozofové a krize polis, helénistické období, římská hegemonie a pozdní antika. V tomto posledním oddíle dochází Canfora až k r. 533, tedy dále než *The Cambridge History of Classical Literature I, Greek Literature* (Cambridge University Press 1985), kde výklad končí ve 3. stol. n. l., protože, podle názoru autorů, díla napsaná později většinou nemohou být počítána mezi díla klasická či vůbec zařazena do literatury jako takové (*op. cit.*, s. 714). V závěru knihy pak na čtenáře čekají bohaté přílohy: chronologický přehled, bibliografie, repertorium a zkratky. K tomu ještě překladatelé připojili výběr překladů řeckých autorů do češtiny, případně slovenštiny, slovníček řeckých a latinských pojmů a marginální ilustrační doprovod. Zásadním způsobem rozšířili jmenný rejstřík a vynechali rejstřík synoptický. Při přepisu řeckých jmen osobních i místních se opírali o *Encyklopedii antiky* (Praha, Academia 1973) a o Papeho *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*.

Dějiny Luciana Canfory, profesora na univerzitě v italském Bari, jsou dílem vykazujícím obrovskou erudici. Canfora zasazuje svůj výklad o řecké literatuře do širokého kontextu historického a literárního, opírá se jak o antické prameny, tak o vědecké bádání a objevy, i ty nejnovější (zejména na papyrech), a upozorňuje na díla a autory, kteří ovlivnili literaturu novodobou. Do takto fundovaného výkladu zařazuje formou slovníkových hesel medailonky jednotlivých autorů či obsahy děl. Canfora staví svůj výklad „problémově", odhaluje „zákulisí" politické a literární, vztahy mezi jednotlivými protagonisty politického a kulturního života, okolnosti vzniku filozofických či literárních škol, literárních děl, jejich kritiku již v antice atd. To je zřejmě na jeho díle nejcennější a to také patrně budou čtenáři nejvíce vyhledávat, protože jinde se s podobně širokým záběrem nesetkají.

Právě oním širokým záběrem a bohatým materiálem příloh překonávají Canforovy *Dějiny* dílo *Geschichte der griechischen Literatur* Albina Leskyho (Bern, A. Francke AG Verlag 1957-58). Srovnání s *The Cambridge History of Classical Literature* však odhaluje pravděpodobně slabé místo Canforo-

va díla. Canfora totiž, přes obrovské množství informací, kterými zahrne čtenáře (či právě proto?) mluví méně o dílech samých. Namátkou jsem porovnala výklad o sborové lyrice: Alkmána kupříkladu anglické dějiny probírají bezmála na dvaceti stranách, v Canforových *Dějinách* je mu věnována přibližně jedna strana. V anglické publikaci jsou systematicky vyloženy druhy sborové lyriky, u Alkmána pak je zkoumání podroben jazyk, styl atd. To u Canfory chybí. Jakkoli jde o náhodné srovnání, platí, že Canforovy *Dějiny* věnují mnohem větší pozornost okolnostem vzniku děl než dílům samým. Z tohoto důvodu pravděpodobně nezaplní mezeru, kterou představuje neexistence české vysokoškolské učebnice dějin řecké literatury, i když v ní budou studenti i pedagogové nacházet neocenitelný zdroj informací. K nedostatkům publikace je třeba připojit i to, že zde chybí výklad o homérských hymnech; pokud jde o práci vydavatele, objevují se tu a tam nedopatření v řecky psaných slovech (s. 207, oddíl *Foiníčanky*: Χρύσσιπος místo Χρύσιππος, s. 395, oddíl *Démosthenés* a *Hypereidés*: Ὑπὲρ místo Ὑπὲρ). Je ovšem nutno uznat, že u vydání díla tak obsáhlého a technicky náročného je několik přehlédnutí tohoto druhu pochopitelné.

Na závěr je třeba poděkovat kolektivu překladatelů pod vedením profesorky Dagmar Bartoňkové za velikou a náročnou práci, které se s úspěchem zhostili. Zpřístupněním Canforových *Dějin* dali českým čtenářům k dispozici dílo, které si jistě jejich pozornost zaslouží.

Štěpánka Brožová

Ovid – Werk und Wirkung: Festgabe für Michael von Albrecht zum 65. Geburgstag. Hrsg. von WERNER SCHUBERT. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Lang 1999, Teil I + II, 1220 s.

Tematická koncepce sborníku může být výhodou i nevýhodou, ale je třeba hned uvést, že u tohoto sborníku, věnovaného Michaelu von Albrechtovi, byla velmi případná, a to nejméně ze dvou důvodů. Zaprvé proto, že Ovidius patří k autorům, o které badatelé trvale projevují zájem, takže je prospěšné porovnat aktuální produkci, rozmanitost přístupů a šíři kladených otázek. Druhým důvodem je sám jubilant, který je dnes počítán k nejlepším znalcům římského básnictví a má nemalé zásluhy o nové interpretace a nové pohledy právě na dílo Ovidiovo. Není proto divu, že se většina autorů ve svých příspěvcích na jeho práce odvolává. A tak díky badatelským i překladatelským aktivitám jubilanta a díky výraznému zájmu o Ovidia, máme před sebou impozantní sborník, který ve dvou svazcích představuje 80 prací, počítáme-li i půvabné, horatiovsky laděné *genethliacon* z pera německé neolatinistky A. E. Radke. Několik desítek badatelů a šest institucí se s blahopřáním připojilo na *Tabula gratulatoria*. Velké uznání za téměř bezchybné vydání tak objemného souboru je třeba vyslovit editorovi Werneru Schubertovi. Sborník obsahuje mnoho velmi zajímavých a přínosných studií, rozsah však nedovoluje komentovat je v plné šíři. Pokusím se proto podat alespoň stručnou informaci o skladbě sborníku a o pojednávané problematice.

Sborník má celkem osm oddílů. Rámec tvoří malý úvodní oddíl čtyř článků týkajících se obecnějších témat a poslední, naopak rozsáhlý oddíl věnovaný Ovidiovu „druhému životu" (celkem 26 článků). Šest oddílů mezi tím sleduje v chronologickém pořadí problematiku jednotlivých děl: *Amores*, *Heroides*, *Ars amatoria*, *Metamorphoses*, *Fasti*, *Tristia*, *Ex Ponto* a *Ibis*.

Článek A. Michela, *L'élégie romaine: rhétorique et poétique* (21-34) šťastně otevírá a předznamenává celý sborník. V první části, věnované vývoji římské elegie (od Catulla k Ovidiovi), autor ukazuje rozpjatost tohoto žánru, který i přes omezení daná formálními pravidly poskytl tvůrcům dostatek prostoru pro originalitu; nese v sobě *„les contradictions de l'amour et de la poésie ainsi que leur accord profond"* (31) a římská poezie v ní našla jedinečný nástroj pro vyjádření bohatosti i rozpornosti citového života. V druhé části pak ještě nastínil, jak se římskou elegií inspirovala francouzská poezie 18. a 19. století (A. Chénier, Ch. Baudelaire). Další dva příspěvky se zabývají vztahem Ovidia k literárním a divadelním předchůdcům (Enrico Flores, *Lucrezio in Ovidio*, 35-40; Andrés Pociña, *Ovidio y el teatro*, 41-51) a čtenářům, resp. čtenářkám (A. López, *Las lectoras romanas en las obras de Ovidio*, 53-64).

Mezi 13 příspěvky, které se vztahují k Ovidiově rané tvorbě (G. D'Anna, H. Walter, F. Cairns, J. Fabre-Serris, G. Mazzoli, E. Otón Sobrino, E. Lefèvre ke sbírce *Amores*; W. Furley a H.-J. Glücklich – ke sbírce *Heroides*; R. Martin, R. Häusler, A. Ramírez de Verger a M. Giebel – k *Ars*) zaujme E. Lefèvre, který v důkladné a vtipné studii *Die Metamorphose des Catullischen Sperlings in einen Papagei bei Ovid (Amores 2, 6) und dessen Apotheose bei Statius, Strozzi, Lotichius, Beza und Passerat* (111-133) prezentuje rozmanitost zpracování tohoto motivu u čtyř novolatinských básníků 15. a 16. století, jejichž básně zde publikuje. Ovidia a Statia (*Silv.* 2, 4) považuje za důležité modely. Zajímavý je také článek W. Furleye, *Eingebettet im Nichts: zum Ariadne-Brief in Ovids Heroides* (159-168), který v souvislosti s nářkem Ariadny upozorňuje na poněkud absurdně (až surrealisticky) uplatněný topos *„torus"*, který považuje za velmi důležitý pro další vyprávění mýtu.

Nepřekvapí, že nejvíce autorů se věnovalo *Metamorfózám*. Články devatenácti badatelů zaplňují téměř 300 stran (T. Adamik, Chr. Tsitsiou-Chelidoni, K. Galinsky, M. Nasta, E. Pianezzola, G. Lieberg, Chr. Reitz, R. Mª. Iglesias, Mª. C. Álvarez, Ch. Segal, J. F. Miller, V. Pöschl (†), N. Voulikh, D. E. Koutroubas, W. Klug, C. Santini, S. T. Newmyer, A. Setaioli, G. Papponetti). Více než polovina pojednává o různých aspektech tohoto díla jako celku – např. o problému struktury T. Adamik a důkladně Chr. Tsitsiou-Chelidoni,

o poetologii velmi podnětně K. Galinsky, o funkci a formě katalogu Ch. Reitz. Ostatní se zabývají interpretací jednotlivých mýtů nebo postav. Tak V. Pöschl Arachné, Ch. Segal Jupiterem, J. F. Miller Apollónem, D. E. Koutroubas mýtem o Achelóovi, C. Santini Myrrhou, S. T. Newmyer a A. Setaioli Pýthagorovou řečí z 15. knihy apod.

K následujícímu tvůrčímu období se vztahuje sedmnáct příspěvků, jejichž autoři se rovnoměrně podělili o *Fasti* (7) a básně z vyhnanství (8). Otázky literární (včetně biografických) a jazykové řeší W. Hübner, W. Schubert, R. Kettemann, W.-L. Liebermann, S. Viarre, S. Grebe, G. Rosati, A. Kershaw a J. G. Pallarès. V širším společensko-historickém kontextu zkoumají uvedená díla A. La Penna, H. Petresmann, H. A. Gärtner, upřesnění reálií (*fast.* 2, 23) podává D. Porte a problematice náboženství se věnují W. Stroh a E. Christmann. Je třeba se zvláště zmínit o Strohově perfektně zdokumentované studii o Faunovi: *Vom Faunus zum Faun: theologische Beiträge von Horaz und Ovid* (559-612), která jistě nezapadne. Nové informace o nejstarších španělských exegezích básně *Ibis* podává R. Guarino Ortega. O. Nikitinski (k naučné básni *Halieutica*) se zabývá vztahem Plinia Staršího k Ovidiovi, a tvoří tak vlastně přechod k dalšímu oddílu.

Poslední, nejrozsáhlejší část sborníku soustřeďuje studie k recepci Ovidiova díla. Ještě čtyři autoři zkoumají odezvu v antice (i křesťanské) – D. Estefanía (Quintilianus), Lewis A. Sussman (Calpurnius Flaccus), H. Szelest (Martialis), L. Nicastri (Paulinus Nolanus), další pak ve středověké, neolatinské a byzantské literatuře (W. Berschin, R. Düchting, W. Ludwig, M. Cytowska, M. Balzert, A. Thill (†), W. Schibel, A. Dihle (Planudes). I většina ostatních příspěvků spadá do oblasti literárních tradic. Novořecká literatura je zastoupena článkem D. Z. Nikitase (Spyridon Blantes – překladatel Ovidia), anglická články J. W. Velze a H.-J. Zimmermanna (Milton, Shakespeare, Pope), německá literatura 18.-19. století příspěvkem H.-J. Horna (Ch. M. Wieland). Bohužel jen třikrát byla předmětem zkoumání literatura 20. století. A. Podossinov zvolil téma exilu v díle O. Mandelstama a J. Brodského. Glenn V. Most (*The Following Article*, 1079-1096) přišel s opravdovou novinkou, románem nizozemského autora C. Nootebooma, *Het Volgende Verhaal* z r. 1991, který pro výstavbu hlavní postavy svého románu, profesora klasických jazyků, využívá myšlenky Platónovy a Ovidiovy. Třetí článek je věnován dílu u nás známého rakouského autora Ch. Ransmayra (H.-A. Koch, *Die autistische Psyche im Spiegel der Landschaft*, 1107-1120). K těmto relativně aktuálním tématům můžeme připočíst i příspěvek B. Müllera, *Metamorphosis. Vom Gräzismus Ovids zum Eurogräzismus* (1021-1034), který sleduje proměny a internacionalizaci tohoto výrazu už od středověku. Sborník je uzavřen několika příspěvky k dějinám výtvarného umění a hudby, většinou jde o zjištění vztahu Ovidiových podání mýtů v *Metamorfózách* ke konkrétnímu dílu nebo období (E. Leuschner – Cephalus a Prokris na rytině J. Lisse; H. Jung – Acis a Galatea v hudbě 18. století; J. Draheim – kánon Salieriho na téma *Gutta cavat lapidem*; L. Finscher – symfonie Karla Ditterse z Dittersdorfu; W. Osthoff – Paris a Helena W. Glucka; E. Antokoletz – G. von Albrecht, *Metamorphosen einer Zwölftonreihe*).

I když sborník, jak to bývá, může poskytnout jen kaleidoskopický obraz, nemusí být, a v tomto případě není, zkreslený. Čtenář má možnost získat cenné informace o tom, jak je dnes Ovidius čten a interpretován. Naprostá většina článků je vybavena bohatými poznámkami, které napomáhají dobré orientaci v problematice; několik badatelů (J. Gómez Pallarès, H. Petersmann, E. Lefèvre) připojilo zřejmě z týchž důvodů i seznam relevantní literatury. Není pochyb o tom, že rčení o velké knize a velkém zlu zde neplatí a že si sborník naopak získá pevné místo v ovidiovské literatuře.

Eva Kuťáková

Jana Nechutová, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400.* Praha, Vyšehrad 2000, 365 s.

Literární dějiny období středověku byly v kulturním povědomí většiny evropských národů kapitolou bolavou a spornou. Zatímco znalosti o literaturách antických byly tradovány zcela automaticky (i když velmi výběrově) v gymnaziální výuce klasických jazyků a z jiného úhlu pohledu také v nejrůznějších formách náboženské výchovy a dějiny moderní literatury daného národa tvořily v curriculu všeobecného vzdělání jeho základní součást, středověká literatura zůstávala téměř ve všech kulturních okruzích v šedé zóně přechodu a zájmu pouze podmíněného ohledem na svůj význam pro národní literatury pozdější. I dlouho poté, co klasická filologie zhruba od třicátých let 20. století byla ochotna propustit ze svého středu latinskou medievistiku jako svébytnou partnerskou disciplínu zabývající se problematikou hodnou respektu, pozornost badatelů v oblasti obecných literárních dějin přitahovala stále především středověká literární díla vytvořená v daném národním jazyce, zatímco prioritou vzniku, významem a rozšířením důležitější latinská literatura středověku byla ve všeobecném kulturním povědomí akceptována pouze z donucení a spíše pro nejstarší období, kdy pro nedostatek památek v „mateřském" jazyce daného národa nezbývalo než prodloužit národní kulturní tradice dále do minulosti zmínkami o literárních památkách vzniklých v jazyce latinském (případně v jiných mrtvých kulturních jazycích).

Platil-li tento obraz dlouho dokonce i pro Německo jako v jistém smyslu rodnou zemi moderní latinské medievistiky, oč pravdivější byl pro poměry české. Odvažuji se považovat výše uvedenou charakteristiku za platnou pro všechny dosud publikované velké syntetické přehledy dějin české literatury, Jaroslavem Vlčkem počínaje a Josefem Hrabákem konče.

V západoevropských zemích byla ovšem tato mezera zčásti doplněna odbornou produkcí medievistů, kteří se latinsky psané středověké literatuře věnovali. V podmínkách české kultury druhé poloviny 20. století k tomu docházelo v menší míře a až do posledních let nevznikla v české odborné literatuře – přes množství speciálních studií – žádná syntetická práce, která by se pokusila podat podle daných možností úplné dějiny středověké latinsky psané literatury českých zemí.

Prvním syntetickým přehledem dějin starší bohemikální literatury beroucím ohled na prvořadou důležitost tvorby jazykově latinské tak byla práce německého badatele Winfrieda Baumanna[1] z roku 1978. Až roku 1997 pak začala vyrovnávat tento dluh medievistika česká, a to prací své přední představitelky Jany Nechutové pod názvem *Česko-latinská literatura středověku do r. 1300.*[2] Tato publikace pak vstoupila jako první třetina textu do konečného výsledku dlouholeté badatelské činnosti autorky, díla publikovaného v roce 2000 pod názvem *Latinská literatura českého středověku do roku 1400.*

Hledisko a věcný záběr J. Nechutové je v tomto díle širší než chápání rozpětí středověké literatury ve zmíněném díle Baumannově, jenž výběrem témat zřejmě akceptuje hledisko Fr. Brunhölzla, že „latinskou středověkou literaturou jsou míněny všechny latinsky psané texty, které [...] [ve středověku, pozn. J. K.] [...] byly alespoň částečně tvořeny jako jazykové umělecké dílo s respektováním estetických hledisek a neomezují se na pouhé sdělení či uchování svého obsahu".[3] Naproti tomu J. Nechutová zastává názor, že předmětem středověké literární historie nemohou být jen díla umělecké literatury v dnešním slova smyslu a že badatel také „musí sahat k textům každodenní a odborné sféry" (s. 22). Rozsah latinského literárního materiálu bohemikálního původu, potřeby současného stavu bádání i ohled ke způsobu, jakým písmem fixované latinské texty zvláště v raném středověku plnily v rukou svých uživatelů svou funkci, dává podle mého názoru stanovisku autorky plně za pravdu.

Středověkou bohemikální latinskou literaturu člení J. Nechutová do tří period: období od zrodu latinské literatury na českém území do počátků nové spirituality (konec 10. – začátek 14. století); období od počátků nové spirituality po práh vystoupení Husova; období doby Husovy a husitské. Ve své práci

[1] BAUMANN WINFRIED, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert*, München – Wien, Oldenbourg Verl. 1978, 245 S.

[2] NECHUTOVÁ JANA, *Česko-latinská literatura středověku do r. 1300*, Brno, Masarykova univ. v Brně 1997, 99 s.

[3] BRUNHÖLZL FRANZ, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. 1. Bd.: Von Cassiodor bis zum Ausklang der karolingischen Erneuerung*, München, Fink Verl., S. 3. Překlad citátu J. K.

se však zabývá pouze prvními dvěma obdobími, dobu Husovu a husitskou pro její specifičnost ponechává stranou. Při zkoumání dějin české latinsky psané literatury je to naprosto přirozené rozhodnutí, oprávněné i skutečností, že odborné zpracování tohoto posledního období je možno dnes již považovat za dostatečné a že úloha latiny jako literárního jazyka je v něm proti době předcházející i následující výrazně oslabena.

První období (10.-13. století) zpracovává J. Nechutová v přehledném vzorci čtyř nosných literárních žánrů (hagiografie, historiografie, poezie, homiletika) a jedné skupiny paraliterárních útvarů diplomatické povahy (listiny, formulářové sbírky). Ve druhém období se tato přehlednost do jisté míry ztrácí, uvedené žánry jsou opět zpracovány ve vyhrazených celcích, avšak zvláštní kapitola je věnována mj. Karlu IV., jeho „protohumanistickému" okruhu, mistru Klaretovi a zábavné literatuře. „Předchůdci Husovi" jsou zařazeni do kapitoly pojednávající o literatuře české spirituality 14. století a jsou tak do jisté míry izolováni od představitelů literatury teologické a filozofické, zahrnuté do širšího celku literatury univerzitní. V jejím rámci je pak zpracována i produkce přírodních věd a literatura právní.

Podrobné studium autorčina textu vyvolává v zájemci o latinskou medievistiku českého regionu úctu a obdiv. Prakticky všechny stati autorčina výkladu představují shrnutí dosavadního stavu poznání daného dílčího tématu. Každý autor, každé jeho dílo je pojednáno na základě veškeré existující literatury, téměř každá věta, každé autorčino tvrzení jsou doloženy podrobnou citací. Pro každé dílo jsou zaznamenány jeho existující edice, případně české překlady. V případě dosud sporných témat, například u raněstředověkých hagiografických textů, autorka citlivě poukazuje na nevyřešené problémy, předkládá však i pravděpodobná řešení. Výrazným kladem práce je i skutečnost, že se autorka neomezuje pouze na jevy čistě literárněhistorické povahy, ale poskytuje poučení i z oblasti kodikologie a literární teorie. Závěr práce před bohatým poznámkovým aparátem nabízí i dílčí tematické bibliografie věnované jednotlivým žánrům, autorům a významným literárním textům.

Nejen úspěšná snaha materiálově zvládnout veškerou dosavadní odbornou produkci české medievistiky, nýbrž především schopnost tuto sumu informací kriticky integrovat do prakticky velmi užitečného celku činí práci J. Nechutové výjimečnou. Podle mého názoru ukončuje recenzované *opus magnum* určitou etapu české latinské medievistiky a naplňuje tak cíl, který si autorka předsevzala.

Jan Kalivoda

Arkadij A. Molčanov, *Socialnyje struktury i obščestvennyje otnošenija v Greciji II tysjačeletija do n. e. (Problemy istočnikovedenija minoistiki i mikenologiji).* Moskva, Ivi Ran 2000, 314 s.

Kniha vědeckého pracovníka Ústavu všeobecných dějin Ruské akademie věd v Moskvě A. A. Molčanova je pokračováním jeho dřívějších studií (srov. A. A. Molčanov, *Tainstvennyje pis'mena pervych evropejcev*, Moskva 1980; A. A. Molčanov – V. P. Neroznak – S. J. Šarypkin, *Pamjatniki drevnejšej grečeskoj pis'mennosti. Vvedenije v mikenologiju*, Moskva 1988).

Autor rozdělil svou monografii do dvou částí; dále je tu příloha obsahující bibliografii (s. 217-249), ilustrace, rejstříky a resumé. Cílem publikace je analýza života mínójské Kréty v období formování a rozkvětu její thalassokracie a života mykénského Řecka až do destrukce achajských center. V úvodu se řeší složitá otázka o původu Pelasgů (autor se přiklání k názoru, že to byla skupina thráckých kmenů) a konstatuje se existence m í n ó i s t i k y jako speciálního vědního oboru, jenž má svůj okruh pramenů a předmět bádání – předhelénskou civilizaci Kréty (s. 14).

V první části své monografie A. A. Molčanov rozebírá historické reálie mínójské Kréty na základě písemných pramenů a poukazuje na význam rozluštění lineárního písma B pro poznání dějin předřecké Kréty (s. 16-42), zkoumá legendy krétských hieroglyfických pečetí a systém evidence v palácovém hospodářství první třetiny 2. tisíciletí př. Kr. (s. 43-79), snaží se o rekonstrukci nejstarších krétských dějin podle mytologické a historické tradice i o rekonstrukci politického zřízení tzv. Mínóova státu (s. 80-134).

Pozoruhodná je snaha autora o revizi onomasticko-toponymického materiálu (srov. *A-ka-wi-ja-de*, *U-ta-no*, *Ku-do-ni-ja*, *Pa-i-to*, *Tu-ri-so*, *Ko-no-so* apod.), aby tak prozkoumal spolehlivost metodiky práce s mínójskými texty. Je třeba dát za pravdu Molčanovovi v tom, že Mínóové široce využívali lineární písmo A jak na celém ostrově, tak i v apoikiích egejského archipelagu a v některých lokalitách západního Středomoří, např. v Lerně (Argolis), a možná i na severu Sicílie (Liparské ostrovy). Ohledně disku z Faistu Molčanov nepochybuje, že tato památka i její piktografické znaky mají místní, krétský původ a že její grafémy nemají slabičný charakter a jsou bližší lineárnímu písmu A. Bylo by vhodné zmínit se i o Godartově knize *Der Diskus von Phaestos* (Itanos 1995), která velice názorně popisuje metodický postup při zkoumání bádání tohoto dokumentu.

V knize se hovoří i o možném příbuzenství mínójského jazyka s neindoevropskými substrátovými jazyky Malé Asie, odkud v době neolitu mohli přicházet na ostrov kolonisté.

Ten, kdo zkoumá dějiny Kréty z hlediska mytologicko-historické tradice, se nemůže vyhnout otázce o Eteokréťanech, o genealogii krétské královské dynastie a také o krétské thalassokracii. Jestliže odpověď na první dvě otázky

nemůže být vyčerpávající vzhledem k omezenosti našich zdrojů (srov. informaci u Apollodóra, Diodóra a Hérodota), o krétské thalassokracii nepochybuje již nikdo. Objevuje se zde i další důležitá myšlenka o směrech expanze této thalassokracie ve Středomoří. Díky archeologickým nálezům a historické tradici je možno poukázat – kromě mnoha ostrovů v Egeidě – také na Lakónii, Messénii, Élidu a Argolidu na Peloponnésu, dále na Attiku, Salamínu, Boiótii a Fókidu. Částečný vliv Mínójců se dá pozorovat v Épeiru, Makedonii, Thrákii a jižní Illyrii. Nemůžeme opominout ani maloasijské pobřeží od Tróady až po Kilikii, Kypr a dokonce Sicílii a jih Apeninského poloostrova. Literární prameny narážejí i na možnost krétské expanze na Sardinii a v Libyi.

Politické zřízení mínójské Kréty zkoumá badatel s ohledem na přesvědčení, že na Krétě – dobou SM I počínaje – existovala třídní společnost a stát, což předpokládá i existenci otroctví. Na podporu tohoto názoru autor využil pouze sovětskou historiografii (pozn. 1 na s. 116; srov. s. 127). Lze však souhlasit s konstatováním, že se na Krétě zformoval složitý administrativní systém, že se krétská královská dynastie snažila o to, aby podpořila svou moc po stránce náboženské a zákonodárné.

Druhá část knihy A. A. Molčanova se zabývá přírodou, rodinou a otázkami práv a povinností obyvatel achajského Řecka (s. 135-209). Autor se snaží nastínit rovněž problematiku kontinuity ve vývoji achajského Řecka a Kypru a problematiku mykénských zdrojů rodinných tradic u Řeků z hlediska genealogického a náboženského. Domnívá se, že destrukce, jež postihla mínójský a mykénský svět, neznamenala „temná staletí" pro celé Řecko a jeho kulturu. Svědectvím může být vývoj společnosti na Kypru.

Závěrem (s. 210-215) autor ještě jednou zdůrazňuje, že na Krétě v 2. tisíciletí př. Kr. existoval námořní stát v čele s králem s dědičnou mocí. Ten byl chápán jako zástupce nejvyššího božstva, jehož jménem vykonával svou zákonodárnou politiku. Důležitou roli ve vedení státu hráli královští příbuzní. Poté, co byla na Krétě posílena mořeplavba, došlo k vítězným bojům s piráty, což otevřelo Krétě obchodní cesty po celém Středomoří a přivedlo krétské hospodářství k rozkvětu až do doby, kdy došlo k ničivé přírodní katastrofě.

Zbývá připojit, že autor knihy je vnukem známého badatele starověkých dějin S. A. Molčanova (1866-1932), absolventa Moskevského archeologického ústavu.

Igor Lisový

Zdeněk Volný (ed.), *Toulky minulostí světa 2. Zlatá éra dějin: starověké Řecko.* Praha, Baronet & Via facti 2000, 222 s.

Druhý svazek řady *Toulky minulostí světa*, která se snaží širokému okruhu čtenářů přiblížit dějiny lidstva v různých zemích a dobách, nás přivádí k po-

čátkům evropské civilizace, do starověkého Řecka. Na jeho vzniku se kromě editora (a spoluautora) Zdeňka Volného podíleli ještě Jan Bauer, Josef Frais, Radvan Markus a Kristina Volná, avšak jejich konkrétní autorský podíl není nikde upřesněn. Kniha podává mnohostranný obraz proměn řeckého světa od příchodu indoevropských předků Řeků na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. Kr. až po ovládnutí poslední helénistické říše, ptolemaiovského Egypta, Římany. Neomezuje se jen na vylíčení politických a vojenských událostí, nýbrž ukazuje v poměrné úplnosti i různé stránky každodenního života, náboženské představy či vynikající umělecká díla a jejich tvůrce. Stranou pozornosti nestojí ani významné osobnosti, o jejichž životních osudech se dozvídáme i zajímavé podrobnosti, byť i často anekdotického charakteru.

Pestrý obsah knihy je rozdělen do sedmnácti kapitol, k nimž je v závěru přiřazen jmenný a věcný (zahrnující i zeměpisné názvy) rejstřík a soupis použité literatury, v níž výrazně převažují česky publikované práce (včetně vybraných překladů antických autorů).[1] Ve vlastním výkladu se autoři v zásadě drží chronologického sledu jednotlivých období a významných událostí řeckých dějin, někdy však dávají přednost tematickému hledisku, takže o počátcích řecké filozofie píší až v jedné z posledních kapitol, nazvané *Tajemství moudrosti* (s. 173).

Co se týče kapitol, v nichž autoři postupně sledují historické osudy řeckého světa, v prvních dvou vyprávějí o mykénské civilizaci a jejím objevování, resp. o tzv. temném období řeckých dějin. Ve 4. a 5. kapitole se přenášejí do Athén archaické doby a odtud pak dále do Sparty, kde setrvávají až do bitvy u Leukter r. 371 př. Kr. Následující 6. kapitolu by asi bylo vhodnější zařadit již před obě předcházející, neboť se v ní výklad vrací k dobám před vznikem *poleis*, jejichž formování a vývoj v archaické době je její náplní. Jako konkrétní příklad zde slouží převážně historie Athén – opakuje se zde mnohé z toho, co již bylo uvedeno ve 4. kapitole. O jiných řeckých obcích, které hrály v archaickém období důležitou úlohu, mnoho informací v textu není. Např. v případě rané řecké tyrannidy by bylo možno rozvést stručnou zmínku o jiných poleis, o Korintu či Samu.[2] Další kapitola, v pořadí sedmá, podrobně

[1] Mnohá jména uváděná v textu v rejstřících nenajdeme, namátkou lze uvést Tantala, Sísyfa, Úrana, Krona či Tartaros, o nichž se hovoří na s. 26; u jiných nejsou odkazy úplné, např. u Epameinónda postrádáme odkaz na oddíl, který je věnován výhradně jemu na s. 162 a 164. Také leckteré bibliografické údaje jsou neúplné nebo nepřesné, např. u *Antiky v dokumentech I* je nesprávně uveden rok vydání a kromě toho se nedozvíme, kdo dílo redigoval, u knihy J. Bouzka a I. Ondřejové *Periklovo Řecko* chybí rok a místo vydání; práce B. Boreckého a kol. *Antická kultura* je v seznamu zařazena dvakrát, jednou bez uvedení autorství. Některé podstatné práce zůstaly opomenuty, např. J. Boardman, *Řecké umění* (Praha 1975), nebo P. Oliva, *Řecko mezi Makedonií a Římem* (Praha 1995).

[2] Samský tyran Polykratés je zmíněn jen v souvislosti s Pýthagorovým odchodem ze Samu, avšak ve zkomolené podobě *Polykartos* (sic!).

líčí odražení perských útoků na Řecko, poté se čtenář v 8. kapitole poučí o růstu moci Athén, o délském námořním spolku a o jeho proměně v athénskou říši. Především Perikleova doba je námětem 10. kapitoly, v níž se ovšem téměř nic nedozvíme o athénské demokracii.[3] Ve 12. kapitole přichází na řadu peloponnéská válka. Dalších zhruba osmdesát let řeckých dějin shrnuje 14. kapitola, líčící boje mezi mocnými řeckými státy ve 4. století, vzestup moci Makedonie a především tažení Alexandra Velikého. Předposlední 16. kapitola stručně nastiňuje dějiny helénistického období.

V kapitolách, o nichž dosud nebyla řeč (3., 9., 11., 13. a 15.), se autoři zaměřili na vybraná témata, která blíže ilustrují některé stránky každodenního života, umělecké tvorby a duchovní činnosti. Začali převyprávěním známých řeckých bájí, doplněným o údaje týkající se náboženství, a pokračovali některými aspekty všedního života (obydlí, odívání, stolování a jídelníček, rodinný život, postavení ženy aj.), výtvarným uměním, zvláště stavitelstvím a sochařstvím, dále epickým a lyrickým básnictvím i díly athénských dramatiků a konečně i filozofií a vědou. S informacemi o právě uvedených tématech se ovšem porůznu setkáváme i jinde, např. o výstavbě athénské Akropole při výkladu o Perikleově době. Zbývá zmínit se o závěrečné kapitole, která tvoří jakýsi „přídavek" – je věnována Keltům včetně jejich vztahů k antickému světu.

V jednotlivých kapitolách doprovázejí základní text kratší stati, vytištěné drobným písmem ve sloupcích, které lemují vnější okraje stránek. Obsahují většinou rozmanité dílčí informace, které obohacují a rozšiřují základní výklad. V některých případech jsou v nich ovšem uvedeny údaje zásadní, např. stručná zmínka o velké řecké kolonizaci (s. 43n.), která by si zajisté zasloužila více pozornosti, a to v rámci základního textu. V něm se naproti tomu setkáváme někdy s celkem podružnými údaji, jež by jako zajímavost bylo vhodnější uvést v doplňujícím textu – jako příklad může posloužit vyprávění o Homérových životních osudech na s. 151. Výklad oživuje značné množství drobných černobílých obrázků s obsažnými popisky a několik mapek; do každé kapitoly je kromě toho zařazena jedna celostránková ilustrace.

Práci Z. Volného a jeho spolupracovníků rozhodně nelze upřít snahu přiblížit přístupným a zároveň přitažlivým způsobem dávný svět antického Řecka. Kniha je napsána živým jazykem, autorům se leckde podařilo postihnout ty stránky minulosti, které mohou oslovit i dnešní dobu. Také výběr a rozvržení faktografického materiálu je možno – s určitými výhradami (srov. výše) – považovat za vhodné. Na druhé straně je však nutno konstatovat, že úroveň zpracování zvoleného tématu trpí bohužel řadou věcných i formálních nedostatků, které celkový dojem z této zajímavé práce výrazně snižují.

[3] Třebaže se v této kapitole ve stručnosti hovoří o Efialtově reformě (s. 114), za „završení demokratického vývoje" v Athénách jsou mylně pokládány Kleisthenovy reformy (s. 76).

Na některá problematická místa jsme již upozornili výše, o dalších se zmíníme jen ve stručném výběru charakteristických příkladů. Zvláště závažné jsou mnohé omyly, nepřesnosti a zkreslující formulace, které mohou u nepoučeného čtenáře vytvořit alespoň dílem nesprávný obraz líčených skutečností. Někdy autoři vnášejí do svého výkladu prvky, které jsou vlastní naší době, a řecké dějiny tak poněkud „modernizují". Např. tvrzení, že *„Peisistratos založil stranu"* (s. 47) je zavádějící, neboť navozuje představu novodobých politických stran, které antika neznala. Podobně matoucí je i názor, že po ostrakizování Thúkýdida, syna Melésiova, byla *„opoziční strana* [...] *z moci úřední a z vůle lidu rozpuštěna"* (s. 120). Líčení Perikleovy doby vůbec vzbuzuje dojem, jako by tento politik v Athénách neomezeně vládl – každopádně o tom, že svrchované rozhodování spočívalo v rukou lidu, se v zásadě nedozvíme (s. 114nn.). Rovněž nelze říci, že se Solón *„zabýval i ekonomickým právem"* (s. 46), protože vzniká klamné zdání, že Řekové jeho doby v obecné teoretické rovině zkoumali otázky hospodářství a s ním spojených právních problémů. Snaha stručně vysvětlit často komplikované a sporné otázky vede někdy autory k přílišnému zjednodušení provázenému nepřesnostmi. Za příklad může posloužit výklad o vzniku hláskového písma a jeho přenesení do Řecka (s. 22nn.). Porůznu jsou roztroušeny mnohé chybné údaje: geometrická váza zobrazená na s. 17 pochází až z 8. stol.; trojnožku, již Řekové věnovali do Delf po vítězství v bitvě u Plataj, nelze ztotožnit s tou, na níž seděla Pýthia při věštění (s. 29); athénské archonty nemůžeme pokládat za radu (s. 41 a 44), „řecká expanze" během velké řecké kolonizace sotva inspirovala Foiníčany k založení Kartága (s. 44); kamenné divadlo v Athénách vzniklo až ve 4. stol. (s. 156); Alexandr Veliký nedorazil až k řece Gangu (s. 172) atd. atd. Kromě toho trpí text také nesprávnými tvary řeckých jmen (např. *Lechesis* m. *Lachesis*, s. 28, *Kynokefalai* m. *Kynoskefalai*, s. 196), jejich nedůsledným psaním (*Kleisthenés* i *Kleistenés*, s. 50nn.), špatným skloňováním (*Démodokose* m. *Démodoka*, s. 22, *Kitionu* m. *Kitia*, s. 178), chybným označováním délek samohlásek (*Tháles* m. *Thalés*, s. 27), nejednotným psaním velkých písmen (*velké panathenáje*, s. 32, *Velkých Panathénají*, s. 48) či gramatickými chybami (*Apollón s Artemidou* [...] *zastřelily* [...], s. 35).

Ve výčtu různých prohřešků by bylo možno ještě dosti dlouho pokračovat, avšak i uvedené jsou dostatečným dokladem toho, že Z. Volný i ostatní členové autorského kolektivu si na svá bedra vzali obtížný úkol, jemuž se jim zejména po odborné stránce nepodařilo zcela dostát. Je to škoda, poněvadž u zrodu tohoto svazku i celé řady *Toulky minulostí světa* stál dobrý záměr, totiž snaha vytvořit živý, poutavý a srozumitelný obraz různých stránek života v dávných dobách a ukázat, že mnohé z dědictví minulosti si podrželo svůj význam až do dnešních dnů.

Jan Souček

Pavel Oliva, *Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka.* Praha, Arista 2000, 164 s. + 42 s. obrazových příloh.

P. Oliva ve své nové knize – jak sám uvádí v předmluvě (s. 7) – navazuje na svou publikaci *Zrození evropské civilizace* (Praha, Scientia 1995), v níž dovádí svůj výklad o starších řeckých dějinách, soustředěný zejména na archaickou dobu, až na sklonek 6. století př. Kr. Své pojednání o klasickém období, jež bývá pokládáno za dobu vrcholného rozkvětu řeckého světa, rozdělil – podobně jako v předešlé práci – do dvou základních oddílů: v prvém (s. 9-86) podává ucelený přehled historického vývoje sledovaného období, ve druhém (s. 87-130) pojednává o hlavních představitelích a dílech řeckého umění a myšlení.

Úvodní z osmi kapitol prvé části knihy zavádí čtenáře nejprve do Malé Asie, kde se schyluje k povstání proti perské nadvládě, jež se stalo předehrou řecko-perských válek, a pokračuje živým vylíčením průběhu válečných událostí, jež zakončuje – stejně jako u Hérodota – dobytí Séstu Řeky r. 479. V téže době zůstáváme i ve druhé kapitole, která nám přibližuje osudy jihoitalských a sicilských Řeků, zejména vládu tyranů v sicilských městech a jejich boj proti Kartágiňanům. Další část výkladu se zabývá obdobím tzv. *pentékontaetie*, zhruba padesáti lety mezi Xerxovým tažením a vypuknutím peloponnéské války. Ve středu pozornosti zde stojí demokratické Athény, které se v čele délské symmachie staly vážným protivníkem Sparty a jejích spojenců v peloponnéském spolku. Konflikt obou mocných protivníků, peloponnéská válka v letech 431-404, pak tvoří obsah čtvrté kapitoly. S mocenskými zápasy o hegemoniální postavení ve vlastním Řecku nás autor seznamuje ve výkladu o událostech v době spartské a na ni navazující thébské hegemonie v páté a šesté kapitole. Poté nás přenáší opět na Sicílii, kde si všímá zejména vlády tyranů v Syrákúsách a bojů proti Kartágu v 1. polovině 4. století. V závěrečné kapitole první části se opět ocitáme v mateřském Řecku, kde můžeme sledovat růst moci Makedonie za vlády Filipa II. a jeho postupné ovládnutí řeckých *poleis*, završené vítězstvím u Chairóneie r. 338.

Výše nastíněný přehled obsahu první části práce naznačuje, že těžištěm výkladu jsou především politické a vojenské události, a to v první řadě zahraniční politika hlavních mocností v egejské oblasti a ve Velkém Řecku a proměny jejich vzájemných vztahů. Oblasti a státy, které se nepodílely na určujících konfliktech řeckého světa (např. bosporské království v Černomoří), zůstávají povětšinou stranou i v této práci. Značnou pozornost autor věnoval i vnitřním politickým poměrům v jednotlivých řeckých státech a názorně ukázal jejich provázanost s celkovým politickým děním v řeckém světě. Oproti tomu hospodářství, sociální složení obyvatelstva a politické instituce ponechává spíše stranou svého zájmu, nicméně zahrnuje je do výkladu všude tam, kde je to nezbytné pro pochopení širších souvislostí. Výjimku zde představuje soustavné pojednání o athénské demokracii.

Ve druhém oddílu knihy P. Oliva přibližuje čtenářům v širokém výběru stále živé dědictví, které po sobě zanechali významní řečtí umělci a myslitelé klasického období. Zaměřuje se přirozeně především na dochovaná díla, jejichž myšlenkové či estetické kvality nás dodnes oslovují, avšak neponechává stranou ani osobnosti, jejichž odkaz známe jen z nerozsáhlých zlomků či ze svědectví pozdějších antických autorů. Svůj výklad zahajuje velkolepými památkami stavitelského umění, mistrovskými díly řeckého sochařství a monumentálním a vázovým malířstvím. Následují osudy a tvorba básníků, představitelů sborové lyriky a zejména attického dramatu. Po nich přicházejí na řadu dějepisci a řečníci a přehled konečně uzavírá nástin filozofického a vědeckého myšlení. V samém závěru své práce věnuje autor krátkou kapitolku náboženským slavnostem, provázeným často sportovním kláním, a vzdělání a výchově.

Vlastní text doplňuje výběrová bibliografie zahrnující české i cizojazyčné monografie, podrobná chronologická tabulka a důkladný rejstřík, do něhož však mohly být zahrnuty i řecké pojmy. Bohatá příloha na křídovém papíře přináší řadu černobílých vyobrazení, která názorně ilustrují výklad o výtvarném umění. V jejich seznamu bohužel chybí údaje o tom, ve kterých sbírkách se příslušné plastiky či vázy nacházejí.

Práce P. Olivy si neklade za cíl podat vyčerpávající poučení o všech aspektech sledovaného období, je určena širšímu okruhu zájemců o dědictví vzdálené antické minulosti, a usiluje proto především o zachycení hlavních vývojových tendencí historie antického Řecka v klasické době (srov. s. 7). Tento cíl se autorovi nesporně podařilo naplnit, a nejen to: jeho výklad přináší řadu dílčích podrobností, čerpaných jak z literárních, tak i epigrafických pramenů, které plasticky dokreslují celkový obraz politického i kulturního vývoje dané doby. Provázanost celkových souvislostí popisovaných událostí v různých oblastech a v různých dobách však někdy není zcela důsledná. To se týká zejména dějin Sicílie, z nichž autor podrobně rozvádí období prvé i druhé tyrannidy v Syrákúsách, avšak událostmi z doby mezi 60. léty a koncem 5. století se zabývá jen tehdy, když hovoří o athénské politice na Západě, aniž by se zmínil např. o syrákúské demokracii. V kapitole o spartské hegemonii zase píše o vyhánění spartských posádek z maloasijských měst (s. 56), avšak chybí zmínka o jejich dosazování. Kromě toho se do textu vloudily některé drobné nepřesnosti a překlepy. Šedesátina foru nemohla být odváděna do pokladny Parthenónu bezprostředně po r. 454 (s. 29); genealogie makedonských králů je ve 139. kapitole 8. knihy Hérodotových dějin (s. 74); řečník Andokidés zemřel až po r. 392 (s. 115); Sókratés sice zůstal v době vlády „třiceti tyranů" v Athénách, avšak dle Platónova (*Apol.* 32c-d) i Xenofóntova (*Mem.* 4, 4, 3) svědectví odmítal provádět jejich protizákonné rozkazy (s. 121); platónská Akadémie byla uzavřena r. 529 (s. 124).

Uvedené připomínky však nic nemění na tom, že kniha P. Olivy představuje důležitý příspěvek k poznání dějin a kultury klasického Řecka, neboť

dosavadní novější práce k tomuto tématu, jež jsou v češtině dostupné, si všímají více jiných aspektů dané doby: R. Flacelière (*Život v době Periklově*, Praha 1981) se věnuje hlavně každodennímu soukromému i politickému životu v Athénách, toutéž problematikou, již doplňuje výklad o řeckém umění a myšlení, se zabývají také J. Bouzek a I. Ondřejová (*Periklovo Řecko*, Praha 1989). M. Grant (*Klasické Řecko*, Praha 1999) se v prvé řadě soustřeďuje na osudy významných osobností. Olivova práce doplňuje obraz klasického období především uceleným a obsažným přehledem politických a vojenských dějin, který v této šíři neměla dosud širší čtenářská obec k dispozici.

Jan Souček

RIGOBERT GÜNTHER, ***Římské císařovny mezi láskou, mocí a náboženstvím.*** Praha, NS Svoboda 2000, 172 s. + 32 nepaginovaných stran obrazové přílohy. Překlad z němčiny M. KUPROVÁ, ilustrace K. HELMICH.

Německý originál, vydaný roku 1995, byl u nás již předmětem odborné pozornosti (viz Auriga – Zprávy Jednoty klasických filologů 40, 1998, 133-134). Lze uvítat, že k jeho překladu do češtiny došlo v relativně krátkém časovém odstupu, takže náš čtenář má jeho prostřednictvím možnost samostatně nahlédnout do tajů úzce osobních vztahů v pozdněantické historii.

Vzhledem k existenci recenze na německý originál se tu lze omezit na základní charakteristiku Güntherovy práce. Autor zkoumá politický vliv žen, působících na sklonku antiky na císařském dvoře. Na základě analýzy pramenů dochází ve shodě s jinými badateli, obírajícími se stejnou problematikou, k závěru, že ve sledovaném období se ženy jako aktivní politický činitel výrazně zviditelňovaly, že však nadvláda mužů zůstávala přesto fakticky nedotčena.

Ústředními postavami Güntherova zájmu jsou císařovna Galla Placidia, její dcera Honoria (sestra Valentiniana III.), Eudokia (žena Theodosia II.) a „panenská císařovna" Pulcheria (dcera císaře Arcadia a sestra Theodosia II.). Jejich životní osudy a Güntherovy soudy o jejich mocenském postavení jsou zasazeny do širšího rámce soudobých politických, sociálních a náboženských dějin.

Český překlad je dílem M. Kuprové a není zatížen evidentními závažnými věcnými nedostatky; vyznačuje se i dávkou čtivosti, což je dokladem překladatelské obratnosti při tlumočení věcně náročného textu. Doslovné ukázky z antických autorů však měly být důsledně přeloženy z antických pramenů, nikoliv z jejich německé verze. Rušivě působí tvary „Stilicha", „Stilichovi" atd. prostupující celým českým zněním.

Kamenem úrazu se bohužel staly poznámky, jež sice mohou uniknout pozornosti řadového čtenáře, nikoliv však odborněji zaměřenému zájemci. Názvy děl antických autorů jsou tu českému čtenáři prezentovány převážně v německém znění, takže je navozen dojem, že např. Hieronymus je autorem „*Vorrede zum 3. Buch des Ezechielskommentars*", že Jordanes sepsal „*Gotengeschichte*", Ammianus Marcellinus „*Römische Geschichte*" apod. Překladatelka nevychází našemu čtenáři vstříc ani v odkazech na citáty z Justinianova kodexu, kde důsledně ponechává Güntherovo vysvětlení „*Gesetz von* [+ letopočet]"; pouze v poznámce 37 naznačí, oč jde: „*Codex Iustinianus 1, 1, 2 Gesetz* [Zákon] *von 381.*" Podcenění významu poznámkového aparátu či snad snaha obejít se bez věcné revize odborného textu vedou ke ztrátě renomé celé knihy.

Jan Burian

Ladislav Hanus, *Pokonštantínska cirkev.* Bratislava, Lúč 2000, 390 s.

Rozsáhlá, myšlenkově bohatá monografie církevního historika L. Hanuse si klade za cíl postihnout vývojový proces v církvi a v jejím učení od jejích počátků až po druhý vatikánský koncil (1962-1965). Autorovým záměrem však nebylo zpracovat zvolenou látku v běžně chápaném smyslu církevní historie jako jedné ze složek světových dějin, ani mechanicky sledovat její propojení se soudobými politickými či ideovými problémy. Zájem L. Hanuse je soustředěn spíše na charakteristiku vnitřního postoje církve k vnějšímu světu v rovině náboženské, politické, filozofické apod.

Cíl, který si takto L. Hanus (*1907), profesor semináře při spišské kapitule, vytkl, se vyznačuje vysokou náročností a jeho dosažení bylo komplikováno tvrdými podmínkami, v nichž bylo autorovi souzeno tvořit. Publikovat začal již ve čtyřicátých letech minulého století, avšak jeho rozvíjející se vědecká dráha byla přerušena vězením (1952-1965). Ani po propuštění mu nebylo dovoleno pokračovat oficiálně ve vědecké činnosti, ani publikovat. Přijal proto zaměstnání jako topič v Bratislavě a svůj logicky koncipovaný syntetický pohled na vývoj církve vytvářel a formuloval potají v sedmdesátých letech; výsledek této činnosti pak byl odsouzen čekat na své vydání až do nedávné doby. L. Hanus se této události bohužel již nedožil (†1994). Z jeho pozůstalosti však práci svědomitě připravil do tisku J. Pašteka, který k ní připojil i stručný přehled Hanusova života a charakteristiku jeho díla.

Je příznačné, že při širokém chronologickém rámci své studie soustřeďuje autor pozornost na římské a raně středověké období. V jeho postupu přitom nalezly uplatnění tři hlavní aspekty. Na prvém místě je tu skutečnost historičnosti (dějinnosti) církve chápané ve smyslu permanentního vývoje a trvalého

kontaktu s okolním světem, jenž různorodými vlivy působí na její konání. Na druhém místě jde o vleklý konflikt s heretickými a schismatickými směry. Třetím určujícím faktorem se pro církev stala nezbytnost vyrovnávat se s kulturními, filozofickými i jinými specifickými skutečnostmi dané epochy.

Hanusovu typologicky pojímanou chronologii historičnosti církve lze vyjádřit takto: a) prvotní církev (1.-3. stol. po Kr.), b) pokonstantinovské období, ukončené až druhým vatikánským koncilem, a c) pokoncilní současné období. Klíčovou důležitost přitom autor připisuje pokonstantinovské fázi, chápané mnohdy v užším časovém ohraničení na 4./5. stol. po Kr., kdy se zásadně změnil vztah církve a státu ve smyslu vzájemné kooperace, kdy církev reprezentující křesťanství vybojovala definitivní vítězství nad pohanstvím, ale v důsledku komplikovaných politických poměrů i geografických skutečností se sama rozdělila na západní a východní. V následujících údobích se do zorného úhlu autorova zájmu dostává především působnost západní církve při utváření náboženského, státoprávního i kulturního profilu středověké Evropy.

Dějiny církve provázely četné věroučné spory, které měly často důsledky i ve sféře mimocírkevní a jejichž řešení mnohdy přerůstalo rámec věcné diskuse. Při popisu střetů mezi katolickými a protestantskými teology hájí Hanus katolické stanovisko, oceňuje však obapolnou snahu o objasňování a sblížení stanovisek i rozvoj ekumenického hnutí jako významný přínos druhého vatikánského koncilu. V rozvíjení dialogu církve „se světem" spatřuje jednu z cest, která církvi otvírá možnost působit bezprostředněji i na současný vývoj.

Pro badatele, zaměřené na historii pozdní antiky a jejího přechodu k ranému středověku, bude jistě užitečné seznámit se s pohledem L. Hanuse na specifické rysy a hybné síly tohoto přelomového období v evropských dějinách. Význam Hanusovy práce je zvýšen i tím, že je založena na znalosti bohaté literatury, přičemž čtenáře seznamuje nejen s existencí řady závažných děl, ale věcnou formou i s jejich myšlenkovým zaměřením.

Jan Burian

Radislav Hošek, *Aurelius Augustinus. Říman, člověk, světec.* Praha, Vyšehrad 2000, 352 s.

Zásluhou R. Hoška získává český čtenář po dlouhém časovém odstupu opětovně možnost seznámit se prostřednictvím nového fundovaného překladu s některými spisy Aurelia Augustina, jednoho z nejvýznamnějších představitelů křesťanského myšlení v celé světové historii. Vzhledem k rozsáhlosti a různorodosti Augustinovy tvorby mohlo v dané situaci jít „pouze" o některá z Augustinových děl. Předešleme však, že máme před sebou promyšlený výběr převážně z nejstaršího období Augustinovy činnosti, který byl proveden

tak, aby vytvářel rámcovou představu o Augustinově světovém názoru a dával předpoklady k jeho dalšímu hlubšímu poznání.

Studium těchto děl není přirozeně možné bez uvedení do situace, v níž Augustinus tvořil a na niž reagoval. Tomuto požadavku dostál R. Hošek tím, že v rozsáhlé vstupní části (s. 10-76) podal odborný výklad, potřebný k hlubšímu poznání Augustinova dobového prostředí.

Vychází přitom z charakteristiky hlavních rysů sociálních, politických a samozřejmě náboženských problémů v severní Africe Augustinovy doby. V těchto svých výkladech měl možnost opřít se i o výsledky svých starších prací, v nichž se právě těmito otázkami obíral. Zaslouženou pozornost věnuje také teologickým problémům, při jejichž řešení Augustinus sledoval v první řadě čistotu křesťanského učení a jednotu církve. Z jeho hlediska se klíčovým požadavkem stalo objasnění křesťanského pojetí Boha, resp. jeho trojjedinosti, a z druhé strany určení podstaty, původu a hranic působnosti démonů, nadpřirozených bytostí, majících možnost ovlivňovat lidské konání. V různých souvislostech se Augustinus zamýšlí nad vztahem obecné církve ke státní moci, nad formami boje s herezemi, jakož i nad širokou škálou mezilidských vztahů, které vyžadují novou, křesťanskou interpretaci.

Sem patří zvláště postavení ženy ve společnosti, pohled na vdovství, manželství a život v něm apod. Ostrý tón volí Augustinus ve své polemice s herezemi, zejména při potírání stoupenců kartaginského biskupa Donata, které R. Hošek nazývá vhodnějším termínem „donatovci" na místě rozšířeného „donatisté". Stejně nekompromisně vystupuje Augustinus i proti manicheismu, jehož byl sám kdysi vyznavačem, ariánství a různým formám pelagianismu.

Ve své práci upozorňuje R. Hošek i na u nás málo známý aspekt Augustinovy činnosti – na jeho básnickou tvorbu, v níž se uskutečňuje „spojení hudby a slova" (s. 36). V celém svém díle projevil Augustinus ostatně dobré znalosti antické rétoriky a kultury vůbec, zvláště filozofie a klasické římské literatury.

Těžiště předkládané knihy představují překlady vybraných titulů z Augustinovy tvorby (s. 78-330). Jde o spisy *Proti Felikovi*, *O svobodném rozhodování*, *Žalm proti donatovcům*, *O dobru manželském*, *O věštění démonů* a o tři ukázky z rozsáhlé Augustinovy epistolografické produkce.

Z překladatelského hlediska představují zvolené texty náročný komplet, který se touto cestou poprvé dostává do rukou českého čtenáře. K překladům se pojí výkladový seznam vybraných vlastních jmen a věcných termínů (s. 331-339), chronologická tabulka hlavních dat Augustinovy epochy (s. 340-345) a přehled odkazů na antická díla, citovaná Augustinem v uvedených překladech, popř. využitá R. Hoškem ve vstupních statích předkládané knihy.

Složitou osobnost Aurelia Augustina, největšího církevního otce latinského Západu, by bylo samozřejmě možné sledovat ještě z dalších hledisek a do větších podrobností. Augustinus by si např. zasloužil pozornost i svými estetickými názory a prostředky, o jejichž analýzu se kromě jiných zasloužil i náš klasický filolog K. Svoboda (srv. *Estetika svatého Augustina a její zdroje*,

Praha 2000, z francouzského originálu, Brno 1933, přeložil P. Osolsobě), či jako vlastní tvůrce křesťanské filozofie/teologie dějin. Knize by nepochybně prospěla výběrová bibliografie stěžejních děl, věnovaných Augustinovi, a neméně užitečný a poučný by byl i přehled českých (a slovenských) překladů Augustinových prací.

Závěrem je třeba upozornit na nedopatření, že R. Hošek, jemuž patří autorsky i překladatelsky plná a nedílná zásluha o přípravu této přínosné publikace, je na titulním listu a v tiráži knihy jmenován pouze jako autor úvodní studie. O tom, že je zřejmě vlastním tvůrcem celé publikace, může čtenář soudit jednak z copyrightu, připsaného bez bližší specifikace R. Hoškovi, jednak z textu předmluvy a informativních údajů na zadní straně přebalu.

Jan Burian

Moderní filozofická terminologie v textu a překladu *Řecké filozofie klasického období* od Andrease Graesera. (Z angličtiny přeložil MIROSLAV PETŘÍČEK. Praha, OIKOYMENH 2000, 445 s.)

Řecká filozofie klasického období od Andrease Graesera vyšla v roce 2000 jako první z plánovaných dvanácti svazků *Dějin filozofie* v nakladatelství OIKOYMENH. Už v té chvíli bylo jasné, že tím nastává zlom na našem trhu s dějinami filozofie. Andreas Graeser je totiž autorem pouze tohoto svazku, další díly napsali jiní autoři.

To je skutečně veliká změna. Až dosud se na náš knižní trh dostaly pouze středoškolské základy a úvody, jejichž autoři nezapřeli inspiraci pedagogikou kněžských seminářů. K nim se družily silnější publikace vševědoucích a všeobjímajících autorů, kteří na pěti stech stranách naznačili, koho mají oni z celých dějin filozofie rádi. Většinou to byli autoři jednostranní (A. Kenny) a konzervativní (R. Scruton). Nemalého vlivu v oboru dějin filozofie u nás dosáhly také drbny jako P. Johnson (a jeho *Intelektuálové*).

Když se tedy teď v řadě nakladatelství OIKOYMENH ke Graeserově klasické filozofii připojil Alain de Libera se *Středověkou filozofií* (2001) a W. Röd s *Novověkou filozofií I* (2002), slibná očekávání se potvrdila. Každý svazek přináší jiný pohled, a to nejen na své vlastní období, ale také na celé dějiny filozofie. Podívejme se na první dva svazky: Andreas Graeser nás staví před problém adekvátnosti moderního filozofického jazyka a terminologického aparátu pro popis starších dějin filozofie. Alain de Libera zase zkoumá adekvátnost historického času v dějinách jednotlivých filozofických a náboženských tradic. Nezanedbatelný rozdíl je samozřejmě v tom, že zatímco Alain de Libera řeší svůj problém explicitně, demonstruje Andreas Graeser svůj jazykový problém jaksi nechtěně, když jeho výklad uvázne na mrtvém bodě

a autor se nedokáže rozhodnout, které interpretaci dát přednost (např. při výkladu Prótagorova výroku „*homo-mensura*").

Jazykový problém se projevil i v překladu. Z řad stoupenců filozofického směru, který reprezentuje i A. Graeser, totiž analytické filozofie, se ozvala kritika českého překladu Miroslava Petříčka. Bohužel nám není dovoleno uvést jména kritiků, protože nikdo z nich nedal svým výtkám písemnou podobu. Kritik překladateli vytýká, že nedodržel terminologii analytické filozofie. Tato terminologie je dobře ustálená v angličtině, kde namnoze představuje filozofickou terminologii vůbec, nikoli však v češtině. Při četbě anglických překladů třeba francouzských filozofů našince někdy překvapí termín zakotvený v anglosaské tradici analytické filozofie. Je to naprosto legitimní praxe. Naproti tomu analytici občas reagovali podrážděně, že se někdo dotkl toho, co považují za své výhradní dědictví. Nejznámějším případem je diskuse, kterou rozpoutal J. R. Searle (Glyph 1977, 2), když vyšel anglický překlad Derridovy úvahy (Glyph 1977, 1) *Signature Event Context*, jež se týká Austinových *speech acts*. Derrida odpověděl zevrubně knihou *Limited Inc a b c*... (Evanston, IL 1988).

Takové přepisování filozofického jazyka včetně terminologie je zřejmě nevyhnutelné, protože jisté filozofické školy ovlivnily některou jazykovou oblast natolik, že se tam jejich jazyk stal jazykem filozofie vůbec. Proč je však takový přepis ještě navíc legitimní? Možnou odpověď nám nabízejí právě dějiny filozofie. V nich se jedná o přepisování filozofických problémů do jazyka naší doby, a tedy o vpisování našich filozofických problémů do dějin filozofie dané epochy. Celý Graeserův terminologický a logický aparát je příkladem takového vpisování. Jazyk analytické filozofie a jeho deskriptivní možnosti ovlivňují už výběr témat, nemluvě o jejich zpracování. Proto například v Graeserově Aristotelovi chybí *Poetika*.

Graeserovu *Řeckou filozofii klasického období* lze navíc chápat jako pokus přepsat neopozitivistické dějiny řecké filozofie do jazyka analytické filozofie. Vynechání *Poetiky* je ústupek směrem k obvyklému obrazu filozofické tradice, jak ji vykládá analytická filozofie. Akcentování je analytickofilozofické, ale osa výkladu zůstává v tradici německého pozitivistického a historistického dějepisectví filozofie. Takto například mluví Graeser o Aristotelovi (s. 281): „*Aristotelés neznal pojem jazyka jako takového. A neznal tedy ani pojem mimojazykové skutečnosti. Alespoň v principu by tedy mohlo platit to, co konstatoval H. Steinthal (Geschichte der Sprachenwissenschaft bei den Griechen und Römern, I, 204-5, Berlin 1863), totiž že 'ztotožňuje věc, pojem a slovo' a že 'nikdy neopustil jazyk'. Ovšem i bez ohledu na nesporný fakt, že se jeho ontologické analýzy stále pohybují v rámci univerzálního jazykového horizontu, je třeba říci, že svými základními ontologickými pojmy vytvořil nástroj odhalování objektivních struktur.*"

Takovou integraci starších pozitivistických dějin lingvistiky do filozofického diskursu umožnil až *linguistic turn*, který znamenal obrovské přesuny

terminologie z jedné školy a jazyka do druhé. Dnešní analytická filozofie je sama výsledkem terminologických střetů a míšení, proto není možné požadovat její čistotu. Tím méně, když užívá prameny, které její ustálení výrazně předcházejí. Znamenalo by to nakonec uzavřít možnost psát analyticky orientované dějiny filozofie.

Petr Šourek

Marcel Detienne, Mistr pravdy v archaické Oikúmené a jeho *Mistři pravdy v archaickém Řecku.* (Z francouzštiny přeložila Olga Spěváková, Praha, OIKOYMENH 2000, 195 s.)

Kniha Marcela Detienna je dobře vypravená a hezky přeložená, ale pokud má mít tato recenze nějaký smysl, je třeba říci, že je také notně zastaralá. Nakladatelství OIKOYMENH má viditelnou slabost pro mýtomystickou literaturu a stále se nemůže odtrhnout od šedesátých let. Pečlivost a překladatelské schopnosti by se měly investovat do aktuálnějšího titulu, než je Detiennova kniha pro pamětníky.

Detiennova kniha nemohla být světoborná ani ve své době. Vyšla až v roce 1967, zatímco třeba Barthesův *Nulový stupeň rukopisu* již v roce 1953. Marcel Detienne v ní praktikuje u nás dobře známou metodu, kterou pracovně nazvu „vypolstrovaným strukturalismem". Je to strukturalismus, myšlení v opozicích superimplantované na nějaký starší model vztahů (pozitivistický, mystický apod.). Například Detiennovy úvahy o *Léthé – Alétheia* se střídavě upínají na slova a vykládají rejstříkové údaje, pak blouzní cosi o sémantických polích a nakonec se výklad utáhne na niti etymologických spekulací dobře známých z Heideggera. Výsledek performance je zoufale předvídatelný. Ano, jsou dvě pravdy, pravda zjevená a pravda vymyšlená. Výmluva středověkých teologů (narazíš-li na obtíž, udělej distinkci, říká Tomáš Akvinský) se u Detienna vtěluje do archaických figur i muzejních figurek z hlíny.

Ani ten nejprimitivnější strukturalismus ale nevypadá tak, jak ho prezentuje Detienne. Dobrým příkladem může být morfologická analýza. Detienne se stejně jako Heidegger pohybuje v řeckých složeninách i nesloženinách, jako by se jejich význam skládal jednoduše z prvků typu *léth*, *a-*, *pseud* apod. Je to zvrhlý důsledek skládačkové metody na posilování slovní zásoby. To, že v nějakých slovech rozpoznáme stejnou slabiku, neznamená, že jsme našli stejný morfém, a když jsme našli stejný morfém, neznamená to, že se slovo sémanticky vztahuje k jinému slovu, kde se tento morfém vyskytuje. Ani stejné slovo ve větě nezaručuje významovou spřízněnost s jinou větou. Polysémie funguje na všech rovinách. Dobrý příklad letálního lapsu při morfematické analýze dává N. A. Janko-Trinickaja v práci téměř stejně staré, jako je ta De-

tiennova (*Naloženije morfem v osnove russkogo slova*, Izvestija Akademii nauk SSSR, serija literatury i jazyka, t. 29, 1970, s. 484, citováno podle V. S. Pamfilova: *Grammatičeskij stroj vietnamskogo jazyka*, Sankt-Peterburg 1993, s. 14): na základě podobnosti slov *korova*, *koza*, *koň*, *kobyla*, *kot* bychom mohli dojít k závěru, že *ko* znamená domácí zvíře. Je-li pro nás taková představa nepřijatelná, proč bychom měli podobně nakládat s *léth*?

Vedle scénáře tragického existuje i scénář komický. Kdyby se nápad s *ko* dostal pod ruku badateli Detiennova formátu, možná bychom se dnes v základních kurzech filozofie učili, jakých zvířat byl plný řecký *Oikos*. Prozatím Řekové v Detiennově podání ztratili do nástupu Filozofa nárok na pravdu jako bezchybnost, správnost. Nevadí, oni si to vynahradí, až Filozof přijde. Podle apokalyptického scénáře: Filozof přijde a zjeví jim zjevnou pravdu.

Skládačková morfologie je jen prostředek spojování různých míst v textech. Rétorickou figurou, která tvoří bázi Detiennova výkladu, je stejně jako u Hésioda personifikace. Alétheia je spřízněná Léthé, obě jsou dcery Mnémosyné, navíc mají strýce jménem Mómos. Vystupuje tu také Peithó, Apaté, Diké a celý dav přídavných jmen, infinitivů a adverbiálních konstrukcí. Není třeba dodávat, že jména postav jsou mluvící jména a příbuzenství se pozná podle podobnosti jmen. Detiennova řečtina je představení *commedia dell'arte*. Jako v tomto typu komedie je děj schematický a repliky předvídatelně vtipné.

Pokusil jsem se ukázat úskalí postupů, které používá Detienne, v plném světle, v jazyce, kterému dobře rozumíme. Detienne volí opačný postup. Zkouší teorii sémantického pole ve tmě, na zlomcích jazyka, který sotva luštíme. Píše: *„Ke zkoumání, které provádím, se nabízela určitá metoda: stanovit silokřivky lexikálního systému, postihnout vazby opozice a asociace, zkrátka aplikovat metody strukturální lexikologie, vyzkoušet možnosti teorie 'sémantického pole' v oblasti archaického Řecka"* (pozn. s. 15). Detienne si uvědomuje obtíže, na které narazí v obrovském časovém rozsahu s kusými památkami. Temno ho ale láká tak, že se do něj se svým instrumentářem pustí. Analyzuje ho potom takovými pojmy, jako je dialog (v opozici k nevyřčenému slovu monolog). Svůj podnik považuje naneštěstí za skutečný experiment a jeho výsledky za exaktní data. K tomu mu dopomáhá výše citovaná rétorika, nad kterou nemá nadhled a které není schopen ani dostát, ani ji zavrhnout.

Je otázka, jestli by se tahle kniha nedala pochopit a použít docela jinak, třeba jako pojednání o dvojí pravdě a zároveň jako jedna ze dvou pravd. M. Detienne tvrdí, že před objevením filozofa existovaly v Řecku autority, které měly patent na pravdu (básníci, věštci apod.). Svou Pravdu dědily, memorovaly, tradovaly. To by nás však napadlo i tak. Nakonec i Marcel Detienne si svou pravdu osvojil od J.-P. Vernanta, což vděčně přiznává. Od Detienna pak Pravdu přijmou zase další a tak dále, než nastane epochální změna. Tvrzení tohoto typu je zbytečné dokumentovat na torzu archaického materiálu, když se obdobné věci dějí poměrně často v lépe dokumentovaných obdobích a stalo se to i Detiennovi samotnému.

Dnešek nemá na rozdíl od Detienna zálibu ve zkoumání *Archai* všeho druhu, postmoderna je nevděčná a vybíravá. A přece se najdou lidé, kteří se rádi zahledí do toho tajemného temna, tam kamsi před, ještě než... A proč ne. Najdou tam takovou knížku, jako napsal Marcel Detienne, přeloží ji a vydají.

Petr Šourek

Magdalena Beranová – Jaroslav Řešátko, *Jak se jedlo ve starověku. Římská kuchařka.* Praha, Nakladatelství Libri 2000, 165 s. + 12 s. obrazových příloh

Nerozsáhlá knížka archeoložky a historičky M. Beranové a kuchařského mistra J. Řešátka je zajímavým příspěvkem k poznání každodenního života ve starověku a zároveň praktickým návodem, jak si připravit různé pokrmy, na nichž si pochutnávali chudí i bohatí Římané. Je určena širokému okruhu zájemců o dějiny kulinářského umění, a tomu odpovídá i přístupný a čtivý výklad v její prvé části (s. 9-84). Jeho jádrem je přehledné poučení o různých surovinách a jejich zpracování v kuchyních starověkého světa. Můžeme se celkem podrobně seznámit s jídelníčkem ve starém Egyptě a v Mezopotámii a částečně i v Izraeli. Nechybí ani některé údaje o evropském pravěku. Hlavní pozornost je však věnována antice, Řecku a zejména Římu. Základní složkou potravy bylo nepochybně obilí a právě chléb, další druhy pečiva a také kaše zahajují pestrou přehlídku pokrmů a nápojů, které jedli a pili obyvatelé prostých příbytků i výstavných paláců. Nejprve přichází na řadu maso různých domácích i divokých zvířat, drůbež a ryby, následují „Dějiny piva a vína" a po nich postupně luštěniny, ovoce a zelenina, houby, koření a další pochutiny. V dalších kapitolách se dozvídáme o nákladných hostinách i o jídlech všedního dne a ve stručnosti též o vybavení kuchyní a pekáren, o obchodech a krčmách. Výklad se však neomezuje jen na suchý popis toho, z čeho a jak lidé v různých dobách a oblastech připravovali pokrmy a nápoje, jak stolovali apod., nýbrž zároveň zasazuje tuto důležitou součást lidské činnosti do širších souvislostí ostatních sfér života jednotlivců i celé společnosti, dozvídáme se zde mj. o zásobování Říma obilím, o nábožensky podmíněných zákazech pojídání některých potravin či o jejich léčebných účincích. K názornosti a poutavosti výkladu přispívají také rozmanité „okrajové" informace, např. o stravovacích návycích římských císařů a výstřednostech při hostinách římských boháčů, líčených zvláště na základě Petroniovy *Hostiny u Trimalchiona*, ale i o jídelníčku prostého rolníka Simyla, známého z básně *Moretum*, neprávem připisované Vergiliovi. V textu nalezneme drobné omyly (např. nelze tvrdit, že se Pliniova *Naturalis historia* dochovala jen zčásti, s. 40) a přehlédnutí (*Ethydémos* m. *Euthydémos*, *peri taraichon* m. *peri taríchón*, s. 9, resp. *Eu-*

thydémosově m. *Euthydémově*, s. 26, aj.). Výklad vhodně doplňují černobílé obrázky v textu i několik barevných fotografií na křídovém papíře. Zájemcům o hlubší poznání kuchařského umění ve starověku může posloužit výběrová bibliografie zahrnující i překlady antických autorů (s. 162-165).

Uvedení do druhého oddílu práce, který přináší výběr receptů římské kuchyně, nalezneme v prvé kapitole předešlého pojednání (s. 9-14), o níž jsme se dosud nezmínili. Dočteme se v ní o řeckých a římských kuchařských knihách, zejména o dílku *De re coquinaria*, připisovaném známému římskému labužníkovi M. Gaviu Apiciovi, který žil počátkem 1. stol. po Kr. V dochované podobě však vzniklo zřejmě až ve 4. století. Každopádně je cenným zdrojem poučení o římském kuchařském umění. Čeští čtenáři se s ním mohli v úplnosti seznámit v překladu J. Macků již koncem 70. let minulého století (v prémii *Antické knihovny Čtení o antice 1977*, Praha 1978). M. Beranová a J. Řešátko zařadili do své „Římské kuchařky" více než polovinu Apiciových receptů a doplnili je v závěru několika předpisy z díla M. Porcia Catona *O zemědělství*. Vybrali především taková jídla, která je možno i dnes bez větších obtíží připravit, jiná zařadili jen pro zajímavost, např. způsob úpravy plchů či plameňáků. Pořadí receptů uzpůsobili obvyklému řazení v dnešních kuchařských knihách a také jednotlivé recepty upravili tak, aby se podle nich dalo snadno vařit. Pomohly zde zejména praktické zkušenosti J. Řešátka, který některá římská jídla experimentálně připravil, o čemž svědčí i několik stran barevných příloh, jež lákají k ochutnání. Vlastní kuchařské předpisy, z nichž některé jsou doplněny i dávkováním (přehled měr a vah je na s. 161), doplňují praktické informace o způsobu vaření či o tom, jak lze nahradit některé neobvyklé suroviny (zvl. ve slovníčku méně známých pojmů na s. 149-160).

Dobrou chuť!

Jan Souček

Jozef Novák a kol., *Paleografická čítanka. Pomôcka na čítanie rukopisov z 12.-19. storočia.* Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej a Matica Slovenská 2001, 177 s.

Je nepochybné, že k elementárnym zručnostiam každého historika či bádateľa, pracujúceho so starším archívnym materiálom, patrí popri náročnej viacjazyčnej príprave predovšetkým schopnosť vôbec prečítať rukopisné pramene. Jozef Novák v spolupráci s Milanom Belejom, Igorom Grausom, Janou Kurucárovou, Vincentom Mucskom, Františkom Žifčákom a Jánom Žilákom zo Štátnych oblastných a okresných archívov na Slovensku pripravil pre slovenských bádateľov pomôcku, ktorá má prípadných bádateľov naučiť orientovať sa v zložitom a premenlivom svete písma dokumentov, vymedzených časovo 12. až 19. storočím. Pritom bezprostrednou pohnútkou na zostavenie *Paleografickej čítanky* bola aj podľa vlastných slov Jozefa Nováka negatívna skúsenosť prevažne amatérskych genealógov s neznalosťou čítania originálnych dokumentov, s ktorou sa mu zdôverili na prvom ročníku *Letnej školy praktickej genealógie* v septembri 1997 v Martine. Práve im mala byť *Paleografická čítanka* predovšetkým určená, no Jozef Novák sa netají ambíciou svojou publikáciou osloviť aj poslucháčov slovenských vysokých škôl, študujúcich históriu a archívnictvo. Skúsenosť s jej predajom skutočne ukazuje, že o *Paleografickú čítanku* je medzi študentmi vysokých škôl veľký záujem, pretože okrem štúdia vlastnej paleografie ako vyžadovanej súčasti základného teoretického vybavenia absolventov – historikov sa vo výuke dôsledne dbá, aby budúci historici a archivári získali aj zručnosť čítať, analyzovať a interpretovať originálne archívne materiály z rozličných období. Vlastná výuka pritom často stojí predovšetkým na erudovanosti prednášateľa a sprostredkovaní jeho vlastných osobných skúseností (čo však vôbec nemusí mať pejoratívny nádych, veď nezriedka takýto osobný prístup a len „ťažko publikovateľné skúsenosti" nedokáže nahradiť ani sebe lepšia paleografická pomôcka). Napriek povedanému je však absenciu podobnej pomôcky, ktorá by podrobne mapovala vývoj listinného a iného písma z uhorského (slovenského) pramenného materiálu, v slovenskej historickej obci cítiť. Veď okrem v tomto smere nedostatočných niekoľkých kompendií pomocno-vedných historických disciplín mali slovenskí študenti a bádatelia možnosť siahnuť už len po päťdesiat rokov starej Húščavovej práci (*Dejiny a vývoj nášho písma*. Bratislava 1951), ktorá hoci je písaná so všetkou brilantnosťou a nesmrteľnými postulátmi, nemohla zúročiť dôležité a neopakovateľné skúsenosti z nasledujúceho obdobia, plynúce napríklad z projektu vydávania *Slovenského diplomatára* (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. I. Bratislavae 1971, II. 1987; ed. Richard Marsina). Mnohí sa preto neubránia nutkaniu porovnávať „Húščavu" s „Novákom" a v *Paleografickej čítanke* so symbolickou polstoročnicou vydania od Húščavovej práce (vskutku asi sotva možno v našich zemepisných šírkach očakávať menšiu periodicitu vydávania podobných diel) budú vyhľadávať prevyšujúcu kvalitu a nové poznatky. O dosiahnutie tohto rozmeru sa však zostavovateľ a hlavný autor Jozef Novák vo svojej práci vôbec neusiloval, pretože jeho cieľom bolo predovšetkým poskytnutie praktickej zručnosti čítania paleografického pramenného materiálu. Práve a len výlučne cez túto optiku je preto potrebné sa na *Paleografickú čítanku* dívať a posudzovať ju.

Z obsahového hľadiska je publikácia Jozefa Nováka rozčlenená do dvoch častí, a to do teoreticko-metodickej a praktickej, ktorá už pozostáva z fotoreprintu originálnych dokumentov a ich presných prepisov.

Prvá časť *Paleografickej čítanky* je samostatnou prácou Jozefa Nováka, v ktorej v úvodnom predhovore bližšie vysvetľuje pohnútky vydania publikácie a s odvolaním sa na svoje dlhoročné pedagogické skúsenosti odporúča

metodiku práce s publikáciou. Tá podľa neho by mala spočívať v úsilí naučiť sa „čítať staré dokumenty mechanicky", to znamená dôkladne sa oboznámiť s tvarom jednotlivých historických písem, naštudovať systém skratiek a potom mechanicky prepisovať ktorýkoľvek z publikovaných dokumentov. Ak študent zvládne túto fázu, podľa J. Nováka už potom ľahko nájde príslušné slovo v slovníku a preloží si ho (s. 5). Treba však povedať, že i keď touto metódou sa azda možno skutočne naučiť „lúštiť" jednotlivé slová (čo však neplatí výlučne), sotva takýmto spôsobom získaný text sa bude dať správne preložiť a interpretovať bez zvládnutia latinčiny (a to máme na mysli zvládnutie nielen jej teoretickej gramatickej časti s potrebnou slovnou zásobou – čo nemajú všetky slovníky, ale i skutočnosť, že v každej historickej epoche mala latinčina iný „charakter", čo malo významný dopad na preklad a následnú interpretáciu latinských textov). Historický termín *filii iobagionum* nemá totiž rovnaký obsahový význam v 13. a napríklad v 15. či 16. storočí – a podobných príkladov možno doložiť mnoho. Rovnako treba mať na zreteli, že hoci skratkový systém bol v našom prostredí vo svojich základných črtách približne ustálený, narastá už od 14. storočia rozmanitosť pisárskych rúk, pričom mnohé z nich často ani nevykazujú vo svojich textoch pravidelnosť použitých skratiek, prípadne je táto značne rozkolísaná. Uvedené konštatovanie možno s ešte väčšou platnosťou vzťahovať stále viac a viac vždy na mladšie a mladšie storočie. Poznanie príslušného jazykového systému originálneho prameňa preto musí hrať dôležitú úlohu pri nadobúdaní schopnosti „vedieť čítať staré dokumenty".

V ďalšej kapitole teoretickej časti *Paleografickej čítanky* sa J. Novák stručne venuje vlastnej teórii paleografie, jej definícii, úlohe, významu a vlastnému vývoju európskeho písma. Zaujímavým by bolo porovnanie tohto vývoja s vývojom písma v Uhorsku, pretože sme presvedčení, že i keď tento vývoj vo svojich hlavných črtách kopíroval európsky trend, predsa jestvovali uhorské (aj v rámci Uhorska regionálne) špecifiká, čo platí najmä o období od konca 14. a 15. storočia. Z terminologického i jazykovedného hľadiska je potrebné zdôrazniť, že pre pomenovanie reformovaného písma z doby cisára Karola Veľkého je skôr primeranejšie používať termín *karolovská* (namiesto v publikácii uvedenej *karolínska*) minuskula. V tretej a štvrtej kapitole napokon J. Novák rozvádza systém skratiek a vývoj rímskych a arabských čísiel.

Rozsahom najväčšia časť publikácie je venovaná prepisom či skôr transliterácii vlastných archívnych dokumentov, ktoré sú zoradené chronologicky, podľa roku (doby) svojho vydania, pričom ako najstarší dokument je publikovaná známa zoborská listina z roku 1111 (najstaršia v origináli zachovaná stredoveká listina z územia Slovenska) a najmladším je list bratislavského policajného kapitána z 10. februára 1895. Pre bližšie rozlíšenie, ktoré časti slov sú v publikovaných textoch skrátené, sú v prepisoch tieto rozpísané v kurzíve a v zátvorkách. Nepublikované dokumenty kolacionoval Ján Dubovský, ktorý je v slovenskej historickej obci známy svojou brilantnou znalosťou latinčiny. Uvedené chronologické radenie dokumentov je pritom nepochybne správne,

no v prípade publikovaného výseku z rukopisného zachovania tzv. *Anonymovej kroniky* sa jej zaradenie malo chronologicky posunúť o niekoľko dokumentov ďalej. Vznik textu *Anonymovej kroniky* sa totiž síce predpokladá okolo roku 1210, no jej samotné najstaršie zachovania poznáme až od poslednej štvrtiny 13. storočia, a preto aj písmo tohto rukopisu pochádza až z tohto neskoršieho obdobia. Pre lepšiu orientáciu v publikácii sa tiež jednotlivé dokumenty mohli očíslovať a opatriť aspoň základným edičným aparátom, ktorý by obsahoval nielen miesto uloženia (signatúru) dokumentu, paleografický materiál atp., ale ako veľmi potrebné by bolo i uvádzanie stručnej charakteristiky rukopisného písma príslušného archívneho dokumentu. Predsa len ide o študijný materiál. Napokon v závere publikácie je zoznam odporúčanej literatúry, obsahujúci len skromných trinásť titulov.

Napriek uvedených nedostatkom možno povedať, že *Paleografická čítanka* Jozefa Nováka a kol. si bezpečne nájde svoj okruh čitateľov, a splní tak proklamované ciele, ktoré si autori vytýčili na začiatku svojej práce.

Vladimír Rábik

Blažej Belák a kol., *Matričný slovník. Pomôcka na zapisovanie údajov do cirkevných matrík.* Trnava, Spolok svätého Vojtecha 1999, 332 s.

S odstupom takmer tridsiatich rokov vyšlo v Spolku sv. Vojtecha v Trnave 2. revidované a doplnené vydanie Matričného slovníka. Jeho opätovné vydanie si vyžiadala matričná prax, v ktorej sa okrem 1. vydania recenzovanej publikácie (vyšlo v Cirkevnom nakladateľstve v Bratislave v roku 1970) v súčasnosti používa *Latinsko-slovenský, slovensko-latinský slovník* (autori J. Špaňár – J. Hrabovský, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998), ale aj *Latinsko-český slovník I-II* (J. Pražák – F. Novotný – J. Sedláček, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1955) a dosiaľ neskompletizovaný *Slovník středověké latiny v českých zemích* (vychádzal od roku 1977 vo vydavateľstve Academia v Prahe, teraz v Koniasch Latin Press v Prahe). Archívni pracovníci často siahnu po maďarskom slovníku A. Bartala *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Budapešť 1901) a nedávno vydanom *Slovníku stredovekej latinčiny* (autor P. Kuklica, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2000). Zo špecializovaných archívnych pomôcok je k dispozícii *Latinsko-slovenský, maďarsko-slovenský a nemecko-slovenský slovník najfrekventovanejších zamestnaní a funkcií*, ktorý je súčasťou publikácie *Cirkevné matriky na Slovensku zo 16.-19. storočia* (Bratislava, Odbor archívnictva MV SR 1991). Z uvedeného vyplýva, že odbornej literatúry nie je dostatok, a preto sme so záujmom siahli po recenzovanej publikácii.

Matričný slovník sa člení na tri časti:

I. A b e c e d n ý z o z n a m m i e n , ktorý je delený na:
a) slovensko-latinsko-maďarský;
b) latinsko-maďarsko-slovenský;
c) maďarsko-latinsko-slovenský.

II. Z o z n a m p o v o l a n í sa vnútorne člení na:
a) slovensko-latinský;
b) latinsko-slovenský.

III. Z o z n a m c h o r ô b , ktorý sa delí na:
a) slovensko-latinský;
b) latinsko-slovenský;
c) číselné kódy chorôb.

Ako sa v *Predhovore* píše, prudký spoločenský, kultúrny a duchovný rozvoj v poslednom desaťročí priniesol do zoznamu používaných mien nové, u nás nezaužívané krstné mená. Príručka by zároveň teda mala napomôcť rodičom, krstným rodičom a kňazovi pri výbere vhodného mena pre dieťa. Podľa vyhlášky Ministerstva vnútra SR č. 302 z roku 1994 sa do matriky novonarodených môžu zapísať až tri mená. Bolo by ale vhodné zvážiť, či mená ako Apolón, Anián, Apolena, Blahoboj, Cyrila, Doloróza, Ermelinda, Hermenegilda, Karitína, Luneta, Nikefor, Pacifik, Pamfil, Pýtia, Rufína, Víla etc. sú opodstatnene uvedené v *Zozname mien*. Pravdepodobne máloktorý rodič by pomenoval svoje dieťa niektorým z nich. V slovenčine nie je ani známe meno Šťastko, ale len jeho latinská podoba Fortunátus, Gábor je po slovensky Gabriel a slovenskou podobou maďarského ženského mena Iboja je Viola.

II. časť *Matričného slovníka* tvorí *Zoznam povolaní*. Na Slovensku sa matriky vedú v slovenskom jazyku, preto určite namáhavá práce, ktorú si autori dali s prekladom novodobých povolaní do latinčiny, stráca svoj význam. Niektoré preklady pôsobia neprirodzene: *vodič električky – auriga tramviae*, *divadelný šepkár – theatri spectaculi homo susurrus*, opravár televízorov – *refector televisificus*. Slová ako *disponent*, *trestanec*, *rádioamatér*, *nájomník*, *strážca pokladu*, *rozprávač*, *invalid*, *turista* a *záhradkár* neoznačujú povolanie, preto nevidíme žiaden dôvod zaradiť ich do zoznamu. Na druhej strane pomenovania *financ*, *práčka*, *listonoš* a *želiar* sú archaizmy.

V III. časti slovníka sú uvedené latinské a slovenské názvy chorôb spolu s ich číselným označením. Toto v podstate nahradilo používanie latinčiny a v súčasnosti používaná klasifikácia chorôb podľa Svetovej zdravotníckej organizácie je už len v slovenskom jazyku.

Zámerom autorov *Matričného slovníka* bolo obnoviť zoznamy mien, povolaní a chorôb podľa súčasného úzu, a preto pre každého, kto potrebuje z akéhokoľvek dôvodu latinské pomenovania, je slovník vhodnou pomôckou. Ak by ste si ho ale zaobstarali kvôli lepšiemu porozumeniu latinsky písaných matrík, budete asi sklamaní.

Erika Juríková

Daniel Veselý – Andrej Hajduk, *Filip Melanchton*. Liptovský Mikuláš, Tranoscius 1997, 195 s.

Autori pravdepodobne dlho a poctivo zbierali všetky dostupné informácie o významnom nemeckom humanistovi Filipovi Melanchtonovi, a tak v roku 1997 vyšla v slovenskom vydavateľstve Tranoscius k 500. výročiu narodenia Filipa Melanchtona na prvý pohľad sympatická publikácia, monografia o vyššie spomínanom mysliteli a najbližšim spolupracovníku náboženského reformátora Martina Luthera. Jej vydanie akoby spočiatku uniklo slovenskej filologickej obci, napriek tomu, že sa jedná o hodnotné a zaujímavé dielo.

V prvej časti knihy jeden zo spoluautorov Daniel Veselý uverejňuje podrobné informácie o živote, dobe a spoločenskom dianí, v ktorom pôsobil Filip Melanchton. K jednotlivým obdobiam Melanchtonovho života pripája s presným datovaním spisy a diela, v ktorých sa odrážajú jeho reformačné myšlienky a názory. Autor podrobne odvíja niť humanistovho života, a tým prináša čitateľovi veľmi ucelený pohľad na formovanie, duchovný vzrast a pôsobenie tohto vzdelanca a profesora na wittenberskej univerzite. Veľká pozornosť je v tejto časti diela venovaná Melanchtonovým vzťahom k mnohým ďalším predstaviteľom európskeho humanistického vzdelania, napr. príbuzenský vzťah s Jánom Reuchlinom, prvé stretnutie s Martinom Lutherom či navštívenie Erasma Rotterdamského. To všetko čitateľovi pomáha lepšie pochopiť dejinné udalosti, ktoré viedli k reformácii. Na konci prvej časti knihy autor pripája prehľadný súhrn Melanchtonových diel podľa výberu H. Scheibleho.

Druhá časť knihy, ktorej autorom je Andrej Hajduk, uvádza časť Melanchtonovej korešpondencie so slovenskými humanistickými učencami. Medzi uvedenými listami čitateľ nachádza dva listy Leonardovi Stöckelovi z roku 1544, listy mestskej rade v Bardejove z rokov 1538 a 1539, list senátu v Banskej Štiavnici z roku 1549, list mestskej rade v Kremnici z roku 1553, list starostovi a senátu mesta Prešova z roku 1554 etc. V korešpondencii nachádzame Melanchtonovu veľkú snahu pomáhať radou svojim bývalým žiakom pôsobiacim na Slovensku.

Recenzovaná publikácia vnáša do povedomia čitateľa množstvo rozličných vrstiev rastu jedného z najvýznamnejších nemeckých humanistov a predstavuje tak okrem samotného poznania života, pôsobenia, myšlienok, pedagogického vedenia a vzťahov k významným slovenským humanistickým učencom aj dobu, v ktorej sa humanizmus zrodil z rozsiahleho scholastického systému, mravnej náuky, mysticizmu a asketizmu. V konkrétnej podobe sa môže čitateľ zoznámiť v tomto diele so zrodom reformačného humanizmu, je mu umožnené poznať jeho vývin akoby v zákulisí na Wittenberskej univerzite, kde popri Filipovi Melanchtonovi pôsobil aj otec reformácie Martin Luther. Publikácia je v poradí treťou svojho druhu v slovenskej literatúre, predchádzali jej spis *Filip Melanchton* od biskupa F. Batlíka z roku 1897 a štúdia Andreja Hajduka *Filip Melanchton a Leonard Stöckel* (Cirkevné listy 1977, s. 155-158).

Napriek tomu, že klasickému filológovi by v diele chýbali presné citácie a odkazy, publikácia je veľkým prínosom pre čitateľa zaujímajúceho sa o nemecký reformačný humanizmus.

Katarína Šotkovská

RELATIONES BVDVICENSES 1, 2. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2001, 138 + 134 s.

V roce 2001 začal vycházet na Pedagogické fakultě Budějovické Univerzity nový časopis s názvem *RELATIONES BVDVICENSES* a s podtitulem *Miscellanea philologiae classicae – Sborník prací věd o antickém starověku.* V tomtéž roce vyšla hned dvě čísla.

Iniciátorem tohoto závažného počinu je Igor Lisový, jenž spolupracuje s úctyhodnou redakční radou, složenou z českých (J. Burian, R. Hošek, H. Kurzová, M. Mráz, P. Oliva) i zahraničních odborníků (M. Cytowska a H. Szelest – Varšava, G. Dobesch – Vídeň, F. Sartori – Padova, K. Vollmann – Eichstätt). Podstatnou část obsahu časopisu tvoří články věnované antickým jazykům, literatuře, dějinám, kultuře, duchovní vzdělanosti a vlivu antiky na evropskou civilizaci; jsou psány buď česky (s cizojazyčným resumé), nebo německy a v jednom případě i italsky a latinsky (s českým resumé).[1]

V prvním čísle převažují autoři zahraniční (5 studií) nad českými (3 studie). M. Hejtmanová (České Budějovice) se zamýšlí nad tím, zda je obrazné vyjadřování propuštěnců v Petroniově románu *Cena Trimalchionis* známkou originality, či naopak otřelosti. Literatuře jsou věnovány i články varšavských badatelek, M. Cytowské o Ciceronově pojetí barbarů a H. Szelestové o motivech Martialových epigramů (povzbuzení, napomenutí, varování a rady). Historiograficky je zaměřen příspěvek G. Dobesche z Vídně o představě Gallů o jejich vlastním postavení, jak je reflektována v Caes. *B. G.* 6, 24, a studie J. Buriana o krizi pohanské historiografie a rozvoji křesťanského historického myšlení. Recepce antického odkazu se týká zamyšlení K. B. Vollmanna (Eichstätt) o odlišném chápání Ovidiova díla v raném a vrcholném středověku a vyprávění I. Lisového o cestě univ. profesora A. Koláře za řeckou kulturou. V dalším, italsky psaném příspěvku srovnává K. B. Vollmann středověkou lyrickou poesii *Carmina Burana* a její zhudebnění od C. Orffa.

Druhá část časopisu je věnována recenzím publikací – ať již české či zahraniční provenience – zejména z oblasti dějin, archeologie a římského práva. Závěr časopisu tvoří zdařilý překlad Senecova dílka *Zmelounovatění božského Claudia* od M. Petráně (v redakci P. Olivy), opatřený bohatými faktografickými poznámkami.

[1] Ve druhém čísle je shrnutím opatřena jen polovina článků (Brožová, Burian, Flossman, Hejtmanová, Hošek, Oliva).

Na rozdíl od prvního nese druhé číslo speciální název *CAMENAE* a je věnováno významnému životnímu jubileu prof. dr. Heleny Kurzové, DrSc. V úvodu je proto představen soupis vědeckých publikací jubilantky (bez uvedení autora), obsahující úctyhodný počet asi 150 položek a dovedený až do roku 1999. Podobný přehled byl publikován I. Lisovým v časopise Echo Latina 1-2, 1997.

Druhé číslo je tvořeno jedenácti články od českých autorů z Českých Budějovic a z Prahy. V. Bok zkoumá s vysokou odbornou erudicí české prozaické zpracování látky o trójské válce z r. 1557, jež vyšlo péčí kněze Václava Solnického, a jeho literární předlohy. Š. Brožová porovnává ve svém článku různé verze „Antigon" 20. století, počínaje dramaty J. Cocteaua, J. Anouilhe, B. Brechta, C. Hubalka, P. Karvaše, M. Uhdeho až po román H. Bauchaua. J. Burian analyzuje teoretické názory autora souboru *Historia Augusta* o uzurpaci císařské moci a konfrontuje je se skutečným zpracováním životopisů uzurpátorů. Kratičký článek K. Flossmanna je věnován rozboru pojmu „žena" a „muž" v hebrejštině, speciálně ve Starém zákoně, M. Hejtmanová rozebírá dosavadní interpretace spojení *gustavimus nobis locum* (*Itinerarium Egeriae* 4,8); ačkoliv se přiklání k návrhu Ambrosiniho *„vychutnali jsme si toto místo (z bible)"*, uvádí ještě vlastní interpretaci *„vychutnali jsme si / užili jsme si toto (posvátné) místo"*. R. Hošek se v latinsky psané glose k *In Artemid. II 12, p. 120, 10 Pack* zabývá pojetím kuplířky jako starostlivé vychovatelky, I. Lisový nastiňuje přehled nejvýznamnějších českých prací z římské historie, které vznikly v letech 1950-1990 (zejména práce J. Buriana, V. Marka, J. Češky, P. Olivy, L. Vidmana, R. Hoška, J. Jandy, A. Frolíkové, M. Bartoška a dalších). M. Mráz probírá nejdůležitější místa z Aristotelových děl věnovaná výkladu poznání a uvažuje o významu pojmu ὑπόληψις, který podle něho představuje obecný výraz pro různé druhy chápání. P. Oliva pojednává s velkou erudicí o známé skupině sedmi mudrců a snaží se vysvětlit různé variace v jejím složení. V. Slunečko přináší v německy psané studii kritické a fundovaně podložené zhodnocení aktuálního stavu známých informací o záhadné stéle nalezené na ostrově Lémnu v roce 1885 (nejnovější použitá literatura pochází ovšem z roku 1992); k této problematice se Slunečko vyjádřil česky již v LF 113, 1990, 177-187. Druhé číslo časopisu uzavírá stať D. Svobodové předkládající zamyšlení nad překladem latinského hexametru do češtiny a ukázku pokusu o nový překlad Ovidiových *Proměn.*

Do textu se tu a tam vloudily příliš hovorové formulace, neodpovídající odborným ambicím časopisu, např. 2, s. 29: *„Antigona* [...] *je nejčastěji uváděnou tragédií na divadelních prknech"*, nebo stylistická nedopatření, např. 1, s. 22: *„Cicero se při své charakteristice národů shoduje s autory sobě známých zeměpisných* [...] *spisů"*; ibid.: *„je také jistý"* místo *„je si také jistý"*; 2, s. 32: *„Teiresias* [...] *jako prolog uvádí diváka do děje"*, nebo neobratnos-

ti, např. 1, s. 76: *„spisovatel využil obrovskou literaturu"* a tiskové chyby, např. 1, s. 72: *vypravění*, s. 56: *anylýzy*, 2, s. 11: *latin tradif*, *Indo-Eeuropean*. V 1, s. 8, se několikrát objevil termín *diminutivum* místo v českých pracích obvyklejšího *deminutivum*, v bibliografii 2, s. 39, je jako rok vydání Bachauovy *Antigony* uveden rok 1997, zatímco ve francouzském resumé na s. 40 rok 1996.

Závažnější je ale nesourodost přepisu řeckých jmen (1, s. 72-73), který někdy délky ε ~ η a o ~ ω respektuje (*Parthenón*, *Démétřin chrám*) a jindy ne (*Odeion Heroda Attika*, *Lykabettos*, *Aristonova stéla*, *svatyně Asklepia*, *chrám zasvěcený Hefaistovi*, *zvaný Theseion*, *schodiště od Mnesiklea*). Nejrušivěji ale působí, když se kolísání délek objevuje v týchž slovech: *Marathón* vedle *Marathon*, *Súnion* vedle *Sunion*. Délky ι, υ a α zpravidla vyznačovány nejsou (*Eleusina*, *Aigina*, *Lysikratův pomník*),[2] ale na s. 75 nacházíme *o nymfě Arethúse*, *Práxitela* a dokonce *Pausánia* s délkou navíc (správně *Pausania*). Kolísání délek se vloudilo i do latinských jmen (s. 72): *Hadrianův oblouk* a v tomtéž odstavci *Hadriána*. Jestliže si časopis činí nárok na to, aby „zlepšil výuku studentů PF JU" (1, s. 6), pak by se takovéto chyby objevovat neměly.

To vše jsou však nedopatření, která by mohla být odstraněna pečlivými korekturami a využitím jazykové úpravy v redakci nakladatelství (k čemuž podle tiráže nedošlo).

Je zřejmé, že nový časopis má skutečně pestrý a zajímavý obsah, který jistě najde své čtenáře jak mezi humanitně zaměřenými studenty, tak i mezi odborníky.[3] Články jsou psány renomovanými badateli, ale prostor k publikaci je poskytován i začínajícím odborníkům. Nezbývá nám než popřát novému časopisu „šťastnou cestu" a hodně čtenářů.

Dagmar Muchnová

[2] Vhodněji *památník*.

[3] Je třeba ocenit aktivitu, kterou klasičtí filologové v Českých Budějovicích vyvíjejí, neboť toto je již druhý časopis, který začali v tomto městě v poslední době vydávat: prvním je časopis *Menerva*, který vychází s podporou Biskupského gymnázia Jana Nepomuka Neumanna od roku 1998 (rovněž zásluhou I. Lisového); v současné době vyšel již ročník 4, 2001.

ZPRÁVA O ČINNOSTI JKF V ROCE 2001

JKF pokračovala i v r. 2001 v pořádání pravidelných přednášek. V antické sekci jich bylo uskutečněno, jako každý rok, celkem sedm – pět v jarním přednáškovém cyklu, dvě v podzimním:

25. 1. *Beseda o výuce latiny na gymnáziích v menších městech* (S příspěvkem o problémech výuky, o hodinových dotacích latiny na jednotlivých gymnáziích apod. vystoupily: Eva Pálková z Gymnázia Šumperk, Jitka Emingrová z Gymnázia Teplice a mgr. Libuše Řezníčková z Gymnázia v Českém Brodě; předseda sdružení ALFA, mgr. Jaroslav Lorman z Gymnázia Arabská v Praze 6 dále přednesl informaci o přípravě státních maturit z latiny.)
22. 2. Mgr. Petr Potůček: *Co je rétorika? (Současný pohled na klíčové aspekty historické diskuse o podstatě a hodnotě rétoriky)*
29. 3. PhDr. Marie Dufková, CSc.: *Čeští archeologové v Černomoří*
26. 4. Prof. PhDr. Růžena Dostálová, CSc.: *Překlad v řecko-římské antice*
31. 5. Mgr. Barbora Krylová, PhD.: *Thesaurus linguae Latinae od A do P aneb Jak vzniká nejpodrobnější slovník starověké latiny*
25. 10. Prof. PhDr. Radislav Hošek, CSc.: *Česká věda v Bulharsku*
29. 11. Prof. ThDr. Petr Pokorný, DrSc.: *Hermeneutická teorie Pavla z Tarsu na základě 1K 14,23-25*

Jako doplněk k přednáškovému cyklu zorganizoval ve dnech 17.-19. května Ústav řeckých a latinských studií FF UK ve spolupráci s JKF zájezd do Benátek, jehož cílem byla především návštěva rozsáhlé souborné výstavy „Etruskové" konané v Palazzo Grassi, na které byly vystaveny všechny nejvýznamnější etruské památky (přes 700 exponátů z 13 zemí).[1]

V prvním pololetí vyšlo nové (42.) číslo časopisu ZJKF – Auriga. Redakční rada časopisu pod vedením PhDr. Dagmar Muchnové po celý rok pracovala i na dalších číslech – Auriga č. 43. je již v tisku a vyjít by měl do konce března 2002; také č. 44 bylo k 31. 12. již téměř zkompletováno – do konce února 2002 bude odevzdáno do sazby.

Počet členů JKF v roce 2001 mírně vzrostl, ke dni 31. 12. jich bylo 298. Složení výboru JKF se v roce 2001 nezměnilo (zvolen byl v říjnu 2000).

31. 12. 2001 *Lucie Pultrová*

[1] Zpráva o výstavě je uveřejněna v tomto čísle, s. 62-65 (Ivan Prchlík).

SPRÁVA O ČINNOSTI SJKF V ROKU 2001

Výbor SJKF – plnenie úloh

V priebehu roku 2001 členovia výboru plnili úlohy týkajúce sa ekonomiky spoločnosti v súvislosti s väzbou SJKF na Radu vedeckých spoločností SAV, zabezpečovali chod spoločnosti a ďalej pracovali na sprehľadňovaní situácie v členskej základni. Na prípravu prednášok slúžili krátke operatívne stretnutia výboru.

Členská základňa

V priebehu roku 2001 sa zo SJKF oficiálne odhlásilo niekoľko členov a prihlásili sa noví záujemcovia. SJKF v súčasnosti registruje 85 členov, členské príspevky za rok 2001 však dostala len od 60 členov. SJKF naďalej prijíma prihlášky za člena SJKF od ďalších záujemcov z radov absolventov odboru latinčina, resp. klasická filológia.

Hospodárenie

Od roku 1999 SJKF disponuje 2 účtami – na jednom ukladá členské príspevky a na druhom príspevky RVS. Z prvého účtu financovala v roku 2001 exkurziu do Gerulaty a Carnunta, zorganizovanú pre členov SJKF a pre iných záujemcov z radov študentov i zamestnancov FiFUK. Z druhého účtu pokrývala SJKF väčšinu svojich bežných výdavkov súvisiacich s chodom spoločnosti (nákup kancelárskych potrieb, xerox, poštovné a platba za zborník JKF AVRIGA). V priebehu roku 2001 SJKF nedostala na úhradu žiadnu faktúru od partnerskej českej strany JKF. Faktúry na vyplatenie zborníkov AVRIGA za rok 1999 a 2000 dostala SJKF v januári 2002; vtedy aj z účtu RVS vyplatila prvú z nich.

Prednášková činnosť

V roku 2001 sa v SJKF uskutočnilo 5 podujatí:

25. 1. Doc. PhDr. Alexander Avenarius, CSc. (Katedra všeobecných dejín FiFUK Bratislava): *Byzantský ikonoklazmus 726-843. Storočie zápasu o ikonu*
29. 3. Mgr. Juraj Žembera (Katedra archeológie FiFUK Bratislava): *Formovanie ikonografického programu na etruských nástenných maľbách*
21. 6. Elena Urbancová, PhD. (Katedra románskej a klasickej filológie Prešovskej univerzity): *Myšlienka morálneho napredovania v myslení M. Tullia Cicerona*
20. 10. Exkurzia Carnuntum, *Návšteva rusoveského areálu Gerulata a archeologického parku Carnuntum v Rakúsku*
16. 11. Prof. Dr. Heiner Eichner (Institut für indogermanische Sprachwissenschaft, Wien): *Die altitalische Grundlage der lateinischen Dichtung und Sprachkunst. Staroitalická báza latinského básnictva a slovesnosti.*

Ľudmila Buzássyová (Bratislava)

ZPRÁVA O HOSPODAŘENÍ JKF V ROCE 2001

Počáteční hotovost k 1. 1. 2001:		**152 836,85 Kč**
z toho	na běžném účtu u České spořitelny	68 977,65 Kč
	na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
	v pokladně	3 859,20 Kč
Příjmy:		
Členské příspěvky*		2 995 Kč
Příspěvky na exkursi do Benátek (výstava *Etruskové*)		55 100,00 Kč
Prodej časopisů		2 930,00 Kč
Prodej učebnic ze zásob JKF		10,00 Kč
Úroky z běžného účtu a termínovaného podúčtu		2 727,55 Kč
Celkem		**63 762,50 Kč**
Výdaje:		
Přednášky JKF		72 292,90 Kč
Vydávání *Aurigy – ZJKF* a *Bibliografie*		45 472,20 Kč
Běžný provoz		2 923,00 Kč
Celkem		**120 688,10 Kč**

* Členské příspěvky bylo v roce 2001 možno platit pouze osobně v hotovosti nebo bezhotovostním převodem z účtu, protože vzhledem k přečíslování účtu a ke změně podmínek indentifikace příchozích plateb u České spořitelny nelze u plateb složenkou identifikovat plátce pomocí jména. Proto bylo nutno provést úpravu databáze a přidělit jednotlivým členům variabilní symboly, pod nimiž budou příspěvky identifikovatelné. Příspěvky za rok 2001 budou tradiční formou vybírány spolu s příspěvky za rok 2002.

Dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Dotace poskytnutá na rok 2001		48 000,00 Kč
Zůstatek hotovosti k 31. 12. 2001		**143 911,30 Kč**
z toho	na běžném účtu u České spořitelny	55 429,30 Kč
	na termínovaném podúčtu	80 000,00 Kč
	v pokladně	8 482,00 Kč
Hospodářský výsledek za rok 2000		**- 8 925,55 Kč**

Využití dotace od Rady vědeckých společností AV ČR:

Rozdělení dotace na jednotlivé projekty:

Přednášky JKF	poskytnutá částka	17 000,00 Kč
	čerpáno	17 000,00 Kč
	vráceno RVS	0,00 Kč
Vydávání *Aurigy – ZJKF* a *Bibliografie*		
	poskytnutá částka	31 000,00 Kč
	čerpáno	31 000,00 Kč
	vráceno RVS	0,00 Kč
Poskytnutá dotace celkem		48 000,00 Kč
Čerpáno celkem		48 000,00 Kč
Vráceno RVS celkem		0,00 Kč

Barbora Krylová

VÝTISKY ZASLANÉ REDAKCI

(pokud je knižní titul recenzován již v tomto čísle *Aurigy*, je za ním uvedeno jméno recenzenta).

L. Canfora, *Dějiny řecké literatury.* Praha, KLP 2001 (Štěpánka Brožová).

M. Detienne, *Mistři pravdy v archaickém Řecku*, Praha, Oikúmené 2000 (Petr Šourek).

K. Floss – T. Nejeschleba, *Úvod do lat. fil. terminologie a četby*, Olomouc, Univerzita Palackého 2000 (Jan Kalivoda).

K. Floss – M. Navrátil, *Úvod do řecké fil. terminologie a četby*, Olomouc, Univerzita Palackého 2000 (Jan Kalivoda).

J. Fryš, *Život ve stínu Vesuvu. Pompeje.* Příbram, Knihovna Jana Drdy 2000 (Jana Kepartová).

A. Graeser, *Řecká filozofie klasického období*, Praha, Oikúmené 2000 (Petr Šourek).

P. Oliva, *Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka.* Praha, Arista 2000 (Jan Souček).

Cicero, *Listy přátelům I.* Praha, Arista – Baset 1999, 2001 (Eva Kuťáková).

Isidor ze Sevilly, *Etymologiae XVI.* Překlad, úvod a poznámky Hana Šedinová. Praha, Oikúmené 2000 (Bohumila Mouchová).

Dobrodružství lásky. Řecký román I, Praha, Arista – Baset (Jiří Šubrt).

Hellenia. Eine Erlebnissreise in die griechische Antike. CD-ROM a metodická příručka. München, Staatsinstitut für Schulpädagogik und Bildungsforschung 1999 (Dagmar Muchnová).

Relationes Budvicenses 1, 2. České Budějovice 2001 (Dagmar Muchnová).

AVRIGA
(ZJKF)

XLIV 2002

OBSAH SVAZKU / CONSPECTVS VOLVMINIS

ČLÁNKY *COMMENTATIONES*

Petr POTŮČEK, *Co je to rétorika?* (*What Is Rhetoric?*) 5
Jan BURIAN, *Konfrontace minulosti a přítomnosti v pozdněantickém dějepisectví III. Historia Augusta* (*Vergangenheit und Gegenwart in der spätrömischen Geschichtsschreibung III. Historia Augusta*) 14
Erika JURÍKOVÁ, *Matej Bel o Trnavě* (*Matej Bel über Trnava/Tyrnau*) 25

ŽIVÁ ANTIKA *PRO ANTIQVITATE VIVA*

Miroslav KOUDELA, *Bedřich Hrozný a Kréta* (*Bedřich Hrozný and Crete*) 34
Jana KEPARTOVÁ, *O smyslu populárně naučné literatury (Zamyšlení nad knihou Josefa Fryše o Pompejích)* (*Über den Sinn populärwissenschaftlicher Literatur [Überlegungen zu dem Buch von J. Fryš]*) 46

PŘEKLADY *TRANSLATIONES*

Marek DOSPĚL: *Nilus – nobilissimus amnium aneb Senecův popis Nilu* 57
Jan KALIVODA: *Giordano Bruno v rudolfínské Praze* 64

ZPRÁVY *MISCELLANEA*

III. mezinárodní platónská konference v Praze (Vojtěch HLADKÝ) . . . 68
Emporion Pistiros – řecké město v Thrákii (Národní muzeum, 28. 11. 2001 – 27. 1. 2002) (Jan BOUZEK – Jiří MUSIL) 70
Benátská výstava o Etruscích (Ivan PRCHLÍK) 72
Divadelní incenace *Angelus ad Aras* (Kateřina BOBKOVÁ) 76
Diplomové práce z klasické filologie a novořečtiny obhájené na českých a slovenských univerzitách v r. 2000/2001 (Jan SOUČEK a kol.) . . . 79

REFERÁTY *CENSVRAE LIBRORVM*

Karel Floss – Martin Navrátil, *Úvod do řecké filozofické terminologie a četby.* Olomouc 2000; Karel Floss – Tomáš Nejeschleba, *Úvod do*

latinské filozofické terminologie a četby. Olomouc 2000 (Jan KALIVODA) 86
Jarmila Vaňková, *Právnická latinčina*. Bratislava 2001 (Nicol SIPEKIOVÁ) 91
Hellenia. Eine Erlebnissreise in die griechische Antike (CD-ROM a metodická příručka). München 1999 (Dagmar MUCHNOVÁ) 92
Antické mýdlové opery (*Dobrodružství lásky, Řecký román I*. Praha 2001) (Jiří ŠUBRT) 95
Marcus Tullius Cicero, *Listy přátelům I*. Praha 1999, 2001 (Eva KUŤÁKOVÁ) 97
Justiniánske Inštitúcie. Trnava – Bratislava 2000 (Jan BURIAN) 100
Isidor ze Sevilly, *Etymologiae XVI*. Praha 2000 (Bohumila MOUCHOVÁ) 101
Karel IV., *Literární dílo*. Praha 2000 (Jana NECHUTOVÁ) 104
Božskému Rudolfovi II. Giordano Bruno. To Divine Rudolphus II. Praha 2001 (Bohumila MOUCHOVÁ) 106
Davidis Ruhnkenii *Oratio De doctore umbratico*, ed. Helgus (Oleg) Nikitinski. Napoli 2001 (Bohumila MOUCHOVÁ) 108
Luciano Canfora, *Dějiny řecké literatury*. Praha 2001 (Štepánka BROŽOVÁ) 111
Ovid – Werk und Wirkung: Festgabe für Michael von Albrecht zum 65. Geburgstag. Hrsg. von Werner Schubert. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1999 (Eva KUŤÁKOVÁ) 112
Jana Nechutová, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000 (Jan KALIVODA) 115
Arkadij A. Molčanov, *Socialnyje struktury i obščestvennyje otnošenija v Greciji II tysjačeletija do n. e. (Problemy istočnikovedenija minoistiki i mikenologiji)*. Moskva 2000 (Igor LISOVÝ) 118
Zdeněk Volný (ed.), *Toulky minulostí světa 2. Zlatá éra dějin: starověké Řecko*. Praha 2000 (Jan SOUČEK) 119
Pavel Oliva, *Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka*. Praha 2000 (Jan SOUČEK) 123
Rigobert Günther, *Římské císařovny mezi láskou, mocí a náboženstvím*. Praha 2000 (Jan BURIAN) 125
Ladislav Hanus, *Pokonštantínska cirkev*. Bratislava 2000 (Jan BURIAN) 126
Radislav Hošek, *Aurelius Augustinus. Říman, člověk, světec*. Praha 2000 (Jan BURIAN) 127
Moderní filozofická terminologie v textu a překladu *Řecké filozofie klasického období* od Andrease Graesera (Petr ŠOUREK) 129
Marcel Detienne, Mistr pravdy v archaické Oikúmené a jeho *Mistři pravdy v archaickém Řecku* (Petr ŠOUREK) 131
Magdalena Beranová – Jaroslav Řešátko, *Jak se jedlo ve starověku. Římská kuchařka*. Praha 2000 (Jan SOUČEK) 133
Jozef Novák a kol., *Paleografická čítanka. Pomôcka na čítanie rukopisov z 12.-19. storočia*. Martin 2001 (Vladimír RÁBIK) 134
Blažej Belák a kol., *Matričný slovník. Pomôcka na zapisovanie údajov do cirkevných matrík*. Trnava 1999 (Erika JURÍKOVÁ) 137
Daniel Veselý – Andrej Hajduk, *Filip Melanchton*. Liptovský Mikuláš 1997 (Katarína ŠOTKOVSKÁ) 139
Relationes Budvicenses 1, 2. České Budějovice 2001 (Dagmar MUCHNOVÁ) 140

SPOLKOVÉ ZPRÁVY DE VITA SOCIETATVM JKF ET SJKF

Zpráva o činnosti JKF v roce 2001 (Lucie PULTROVÁ) 143
Správa o činnosti SJKF v roku 2001 (Ľudmila BUZÁSSYOVÁ) 144
Zpráva o hospodaření JKF v roce 2001 (Barbora KRYLOVÁ) 145

VARIA

Výtisky zaslané redakci 147

Pokyny přispěvatelům

AVRIGA
(ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ)
XLIV (2002) 1-2

Z pověření výborů JKF a SJKF vydává redakční rada ve složení:
Dagmar Muchnová (editor), Jiří Musil a Jan Souček (výkonní redaktoři),
Štěpánka Brožová, Jan Kalivoda, Jana Kepartová, Ivana Koucká,
Lucie Pultrová a Daniel Škoviera (členové).
Adresa redakce: AVRIGA – ZJKF,
Ústav řeckých a latinských studií FF UK, Celetná 20, 116 42 Praha 1.

Vydalo nakladatelství
KLP – Koniasch Latin Press
(Na Hubálce 7, CZ-169 00 Praha 6)
pro JKF v Praze roku 2002.
Vydání první. Náklad 340 výtisků. 152 stran.

ISSN 1211-3379
ISBN 80-85917-95-5

POKYNY PŘISPĚVATELŮM

Prosíme přispěvatele, kteří jsou zvyklí psát své články na počítači, aby k tištěnému textu připojili i disketu s poznámkou, v jakém editoru je text pořízen a pod jakou platformou (DOS / Windows / MAC). Disketa jim bude obratem vrácena.

Formální úprava textu:

- text odstavců odsazovat pomocí tabelátoru (nikoliv mezerníkem);
- po čárce, tečce, dvojtečce a středníku dělat mezeru;
- nepoužívat dělení slov;
- používat přednostně kulaté závorky;
- citáty (i v uvozovkách), názvy knih apod. psát kurzívou (*italic*);
- nerozdělovat poznámky (*footnotes*, *endnotes*) a vlastní text článku do dvou souborů;
- číslo poznámky indexovat bez závorky, např. ...[3];
- text poznámky odsazovat pomocí tabelátoru (nikoliv mezerníkem);
- dodržovat normostrany, tj. psát na jednu stranu cca 30 řádek o 60 úhozech (cca 1 800 znaků včetně mezer);

* ***článek***

- nadpis psát obyčejným písmem (ne majuskulí nebo zvýrazněně), pod nadpisem připojit jméno autora a v závorce místo jeho působiště;
- každý článek na konci opatřit cizojazyčným résumé včetně cizojazyčného názvu;
- maximální rozsah 15 normostran včetně résumé, tj. cca 23 000 znaků;

* ***recenze***

- název minuskulí, jméno autora pod recenzí vpravo;
- maximální rozsah 3 normostrany, tj. cca 4 500 znaků.